

KURASJE

NR.22

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16/14
1172 Kbh. K.

KRISETEORI
VIDENSKABELIG MARXISME?
OSCAR NEGHT – SUBJEKTIVITET

KÆRE ABONNENT

Dette nummer af Kurasje er det andet nr. i abonnementsrække 21-24. Nummer 23 vil udkomme i marts måned. Abonnementet omfatter mindst 500 sider.

Kurasje er stadig ramt af krisen og vi er derfor blevet nødt til at hæve prisen. Modsat tidligere praksis indfører vi en differentiering af abonnementsprisen, således at prisen bliver følgende:

Biblioteker	120 kr.
Støtteabonnement	120 kr.
Studerende o.lign.	100 kr.
Folk med fast arbejde	120 kr.

***Tegn abonnement,
skaf flere abonnenter,
brug Kurasje.***

Kurasje har fast ekspeditionstid.
Mandag fra 14 til 17 i Krystalgade 16.
Tlf.: 01-14 71 51

TIDSSKRIFTET KURASJE

Nr. 22

JANUAR 1980

Redaktionen: Bjarne Anderson, Allan Andreassen, Flemming Bahner, Thomas Boje, Nils Bredsdorff, Jens Brinch, Peter Bundesen, Bo Elling, Leif Hansen, Finn Hansson, Erling Havn, Mogens Holm, Torben Pilegaard Jensen, Søren Kerndrup, Tyge Kjær, Arne Kurdahl, Peder Lærke Nielsen, Lars Qvortrup, Finn Dam Rasmussen, Jens Henning Rasmussen, Peter Søndergaard.

Tidsskriftet behandler en lang række emner med det formål at bidrage til etableringen af en konkret formidlet kritik af det kapitalistiske system og det borgerlige samfund, samt til diskussionen af overgangsformer til det kommunistiske samfund. Vi opfordrer interesserede til at indsende *manuskripter* især vedrørende følgende emner: analyse af den kapitalistiske akkumulations- og reproduktionsproces og dens kriser; analyser af arbejderbevægelsens historie, fagforeningsanalyser, klasseanalyser, kritik af reformismen; analyse af staten i det kapitalistiske samfund; analyse af verdensmarkedets udvikling og af tendensen til dannelsen af en verdensmarkedskapital; analyse af overgangsformer og overgangssamfund.

Redaktionens adresse:

Kurasje, Krystalgade 16/14, DK-1172 København K

INDHOLD

Leder	2
En indføring i kriseteoriernes historie	5
»Videnskabelig socialisme«, hvad er det?	53
Oskar Negt – dobbeltlogik og utopi	91
»Subjektivitet og offentlighed«	119

LEDER

Vi tager i dette nummer af Kurasje to temaer op, nemlig kriseteorien og den proletariske erfaringsdannelse. Dermed fortsætter vi nogle diskussioner, der tidligere har været ført i tidsskriftet, omend med forskellig vægt.

Netop i disse måneder forsøger den socialdemokratiske regering sig med endnu en restriktiv »kriselovgivning«. Lønarbejdernes og venstrefløjens reaktioner har foreløbig været temmelig få og sporadiske, og socialdemokratiet handler med en ikke ubetydelig valgsejr i ryggen. Dette rejser i det mindste to centrale problemer. For det første: hvad er det for en kriseforståelse de socialdemokratiske politikere læner sig op ad? Og for det andet: hvorfor kan socialdemokratiet fastholde sin forholdsvis store opbakning blandt lønarbejderne.

Til diskussionen af det første spørgsmål bidrager vi i dette nummer med *En indføring i kriseteoriernes historie*. Artiklen er skrevet som en kritisk introduktion til det virvar af kriseteorier, der er udviklet på forskellige tidspunkter i kapitalismens historie af såvel borgerskab som arbejderklasse, men som dog stadigvæk spiller en væsentlig rolle i den politiske kamp. Som bekendt eksisterer der jo flere delvist modstridende kriseforklaringer såvel indenfor socialdemokratiet som inden for de forskellige venstrefløjspartier.

Diskussionen af dette nummers andet tema tog vi hul på i nr. 21 med artiklen om reformismens udviklingsbetingelser og om kapitalismeforståelse og politikformulering i arbejderbevægelsen. I dette nummer viderefører vi denne diskussion med tre artikler, hvis fælles omdrejningspunkt lidt forkortet kan siges at være den revolutionære samfundsforståelses karakter og udviklingsbetingelser. To af artiklerne er samtidig introduktioner til Oskar Negt's forfatterskab.

I artiklen »*Videnskabelig socialisme*«, *hvad er det?* diskuteres elendigørelsesteorien og den objektivistiske revolutionsteori, sådan som den kommer til udtryk ikke blot i sovjetmarxismen og hos det tidlige tyske socialdemokratiske ortodokse marxister, men også hos en revolutionær som Rosa Luxemburg. Artiklen viser, at Marx kun gav udtryk for en sådan objektivistisk revolutionsteori visse steder i ungdomsværkerne. I »Kapitalen« er den helt forsvundet. Ganske vist fortolkes 24. kapitel i Kapitalens første bind ofte som en objektivistisk revolutionsmodel, men en sådan fortolkning er kun mulig, hvis man ser bort fra hele intentionen med analysen af arbejdets dobbeltkarakter og af værdiformen. I forlængelse heraf udvikler forfatteren en revolutionsopfattelse, som hun kalder en praktisk revolutionsmodel.

Artiklerne *Oskar Negt – dobbeltlogik og utopi* og *Subjektivitet og offentlighed* er begge kritiske introduktioner til Oskar Negts omfattende produktion. I *Dobbeltlogik og utopi* gennemgås i stikordsform de centrale elementer i Negts tænkning. Negts opgør med marxismenleninismen fremhæves, men samtidig kritiseres dette opgør for ikke at være radikalt nok. Artiklen viser, at det er denne manglende radikalitet, der får Negt til at operere med et dobbeltlogikbegreb. *Subjektivitet og offentlighed* tager sit udgangspunkt i det Negt'ske begreb »proletarsk offentlighed« og dette begrebs grundkategorier: den proletariske erfaring og erfaringsbegreb fører ham ud i den antropologiteori, som han iøvrigt selv flere steder tager afstand fra.

Redaktionen har med disse tre artikler ønsket at åbne for en diskussion af disse temaer, og vil i de følgende numre bringe flere bidrag til diskussionen. På tidsskriftets første side står der altid en opfordring til at indsende manuskripter til redaktionen. I denne forbindelse vil vi gerne understrege denne opfordring.

Redaktionen

Standardtitel zum Thema **Gesellschafts- theorie/ Politische Ökonomie**

FRA VSA
- FÅS PÅ KURASJE

Nicos Poulantzas

Staats- theorie

Politischer Überbau, Ideologie,
Sozialistische Demokratie

Grundrisse der Kritik
der Politischen Ökonomie - Kommentar
Herausgegeben von der
Projektgruppe Entwicklung
des Marx'schen Systems
340 Seiten; DM 28, -

Mit dem vorliegenden
Kommentar werden die
"Grundrisse" einem brei-
teren Leserkreis zugäng-
lich gemacht. Die "Grund-
risse" sind nicht länger
ein "Steinbruch", aus dem
sich "eingeweihte Marx-
Kenner" mit mehr oder
minder passenden Zitaten
versorgen können.

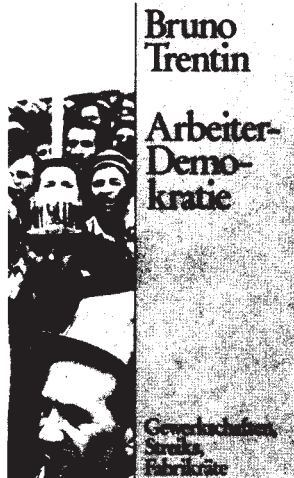
Nicos Poulantzas
Staatstheorie
Politischer Überbau, Ideo-
logie, Sozialistische De-
mokratie
220 Seiten; DM 22, -

Poulantzas' Staatstheorie
ist nicht nur die Zusammen-
fassung seiner lang-
jährigen Forschungen über
Klassen, über politische
Macht und Faschismus.
Er gibt zugleich eine Syn-
these der aktuellen Dis-
kussion um die marxisti-
sche Staatstheorie

Joachim Bischoff (Hrsg.)
Grundbegriffe der
marxistischen Theorie
Ein Handbuch zum Ver-
ständnis der kapitalisti-
schen Gesellschaft
250 Seiten; DM 19, 80

Mit diesem Text wird der
Zugang zu einem eigen-
ständigen Studium der
Marx'schen Theorie er-
leichtert. Mehr als
160 zentrale Begriffe wer-
den vorgestellt und kurz
kommentiert; Hinweise
auf weitere Textpassagen
bei Marx und Engels sol-
len Anregung für eine Ver-
tiefung der Kenntnisse
geben.

Bruno Trentin
Arbeiterdemokratie
Gewerkschaften, Streiks,
Fabrikräte
184 Seiten; DM 18, -

"Wiederaneignung der Po-
litik durch die Gewerk-
schaften".
Ein aktueller Beitrag zur
Diskussion über marxisti-
sche Gewerkschaftstheorie

EN INDFØRING I KRISETEORIERNES HISTORIE*

Anwar Shaikh:

Indledning

Denne artikel beskæftiger sig med kriseteoriernes historie. Som vi anvender begrebet »krise« her, betyder det helt alment en brist i kapitalismens økonomiske og politiske reproduktionsforhold. Vi vil i enkeltheder undersøge den slags kriser, der opstår ud fra selve systemet, opstår ud fra systemets funktionsprincipper. Som vi skal se, ligger det i den kapitalistiske produktions natur, at den bestandigt vil være udsat for mange immanente (iboende) og udefra frembragte forstyrrelser og fejlpositioner. Men kun på bestemte tidspunkter udløser disse »rystelser« almene kriser. Hvis systemet er »sundt«, kommer det sig hurtigt fra alle mulige tilbageslag. Hvis det er »sygt« kan næsten alt føre til sammenbrud. Vi vil her undersøge de forskellige forklaringer på, hvordan og hvorfor systemet i perioder bliver »sygt«.

* Forfatteren er assisterende professor ved New York School for Social Research; manuskriptet er skrevet til en artikelsamling om krisen i USA, der vil blive udgivet af Union for Radical Political Economy (URPE). URPE er en sammenslutning af ca. 2000 kritiske og marxistiske politiske økonomer i USA, som på tværs af fraktioner diskuterer politisk/økonomiske problemer i arbejdskredse, på årskonferencer og gennem fælles udgivelser.

Den tyske oversættelse er udført af Hans-H. Harbart og Rita Pokorny. Jürgen Hoffman og Willi Semmler har foretaget en indholdsmæssig bearbejdning og tilføjet noter af relevans for den tyske diskussion. Den danske oversættelse er sket udfra Prokla nr. 30 og er ikke kontrolleret i forhold til den engelske original.

1. Reproduktion og krise

Lad os se på det kapitalistiske samfunds ejendommeligheder. Det er et sammensat, socialt netværk, hvor trådene griber ind i hinanden. Reproduktionen af dette netværk kræver nøjagtige komplementaritetsforhold mellem forskellige produktive virksomheder. Disse forhold bliver båret af hundredtusinder af enkeltkapitalister, som kun kender deres egen længsel efter profit. Dette samfund har en klassestruktur, hvor opretholdelsen af kapitalistklassen kræver opretholdelsen af arbejderklassen. Dog bestemmer ingen arvefølge, ingen tradition eller religiøs ide, hvem der regerer, og hvem der bliver regeret. Det er et kooperativt samfund. Alligevel kæmper den ene uophørligt mod den anden: kapitalisterne mod arbejderne, kapitalisterne indbyrdes og arbejderne mod hinanden.

Med et sådant samfund er det vanskelige spørgsmål ikke, hvorfor det bryder sammen, men derimod hvorfor det overhovedet fungerer. I denne sammenhæng må man forestille sig, at enhver forklaring på kapitalismens fortsatte reproduktion samtidig direkte eller indirekte besvarer spørgsmålet om, hvordan og hvorfor kapitalismen ikke vedvarende lader sig reproducere.

Med andre ord: analysen af reproduktionen og kriseanalysen kan ikke skilles fra hinanden.

Dette holder stik for enhver teori, uanset om den tydeligt viser dette forhold eller ej.

Man kan i den økonomiske teoris historie skelne mellem tre hovedlinier for en analyse af den kapitalistiske reproduktion. Den første og mest udbredte går ud fra forestillingen om, at kapitalismen er i stand til at reproducere sig »automatisk«. Denne proces kan være fejlfri og virksom (den neoklassiske teori) eller famlende og bekostelig (Keynes). Den finder dog frem til en indre ligevægt. Men frem for alt findes der ingen nødvendige grænser for det kapitalistiske system eller dets historiske eksistens: hvis man overlader det til sig selv (neoklassiske teori) eller regulerer det rigtigt (Keynes), kan det bestå evigt. Denne opfattelse har naturligvis altid bestemt den borgerlige teori.

Den anden position indtager et modsat standpunkt: det hævdes, at det kapitalistiske system ud fra sig selv ikke er i stand til at ekspandere. For at overleve må systemet vokse. Men for at opretholde denne vækst har det brug for ydre efterspørgselskilder, (f.eks. den ikke kapitaliserede del af verden). Det betyder, at reproduktionen i sidste ende bliver reguleret af faktorer uden for systemet.

Grænserne for systemet er ydre. De forskellige underkonsumtionsteorier er baseret på denne overvejelse, herunder den marxistiske.

Den tredje position går ud fra, at kapitalismen ganske vist formår at ekspandere af sig selv. Men akkumulationsprocessen skærper de grundlæggende modsigelser, indtil de bryder ud i en krise: Grænserne for det kapitalistiske system er iboende. Denne retning er næsten udelukkende marxistisk og omfatter de kriseforklaringer, der går ud fra »en faldende profitrate« såvel som »profitklemme«-forklaringen.¹

Hver af de nævnte positioner indbefatter en bestemt forestilling om kriser, deres årsager, og hvad de indebærer. Derfor vil vi undersøge dem en efter en.

2. Om kapitalismen, når den »automatisk« reproducerer sig selv

I det følgende diskuterer vi efter tur Laissez-Fairetraditionen og den keynesianske tradition inden for den ortodokse teori.

A. Laissez-Faire – traditionen

Vi kender kun alt for godt forestillingen om kapitalismen som et selvregulerende, gnidningsløst, ydedygtigt og harmonisk system. Denne forestilling har behersket den borgerlige teori ligefra Adam Smiths »Usynlige hånd« og frem til den moderne, almene ligevægtsanalyse med dens ufrugtbare elegance. Overladt til sig selv vil kapitalismen i følge denne teori² reproducere sig selv gnidningsløs virksom og rimeligvis i al evighed. Så vidt teorien.

Selv om man anser systemet for at være selvregulerende, er selve reguleringsprocessen i vid udstrækning ureflekteret og ugenemskuet. Så langt dette problem er blevet analyseret, koncentrerer man sig for det meste om enten statiske eller dynamiske ligevægte. Derved får man indtryk af, at tilpasningsprocessen kan lades ude af betragtning. Denne opfattelse er endog nødvendig, fordi tanken om en længere tilpasningsproces kunne true opfattelsens ligevægtsbegreb og dermed systemets »optimalitet«, som jo er så

1. Der tænkes her på teorien om 'the profit-squeeze', som den er formuleret af Glyn/Sutcliffe (på tysk ved Rotbuch: 'Die Profitklemme', Berlin 1974; sml. desuden David Yaffe's kritik i Prokla 14/15 - jh/ws).

2. Som eksempel på en udførlig fremstilling af den neoklassiske opfattelse se Alchian og Allen (1969) kap. 1-4.

skattet. Men der dukker altså kriser op. Det er naturligvis højst beklageligt for disse økonomer! Krisernes ideologiske betydning påbyder, at de derfor i det mindste i perioder beskæftiger sig med kriseproblemet. Når økonomer undersøger de empiriske fremtrædesesformers historie, er det uden undtagelse ikke bare krisernes hyppighed de tager fat på, men også deres øjensynlige regelmæssighed. For USAs vedkommende opregner f.eks. Wesley Clair Mitchell 15 »kriser« i de 110 år fra 1810 til 1920. Paul Samuelsens registrerer 7 »recessioner« (tilbageslag) i de 30 år fra 1945 til 1975.³ Derimellem ligger »den store depression«, som næsten vedblev i 10 år! Der er egentlig kun to muligheder for at indbygge disse konstateringer i det teoretiske system uden derved at komme til at sprænge det. Først og fremmest kan man argumentere for, at der principielt ikke må optræde nogen kriser. Hvis de så alligevel forekommer, kan de føres tilbage til faktorer, der ligger uden for den kapitalistiske reproduktion. Systemet bliver *uden egen skyld* i perioder rystet af kriser. Denne tradition søger kriseårsagerne enten i naturen (solpletter, dårlig høst) og/eller i menneskene (psykologiske bølger af håb, fortvivelse, krige, revolutioner og politiske fejltagelser).⁴

Solpletter eller menneskelige biorytmer kan vist kun vanskeligt lastes for krisernes regelmæssighed, mens forklaringer som krige eller politiske fejltagelser ikke er tilstrækkelige til at forklare så entydigt cykliske fremtrædelser.

Vi kommer herved til konjunkturcyklusteorien. Det er den anden grundlæggende mulighed for at integrere krisefænomenet i den ortodokse teori. Også her bliver systemet opfattet som selvregulerende. Ganske vist forløber reguleringsprocessen ikke gnidningsløs, men derimod cyklisk. Forskellige faktorer i systemet selv fører automatisk til udviklingen af cykliske bevægelser. Systemets reproduktion udfolder sig således i et rytmisk forløb.

Det skal her betones, at en cyklus ikke er ensbetydende med en krise ifølge den ortodokse teori. Inden for rammerne af det almene teoretiske system må man nærmest betragte cyklerne som »små svingninger«, der umiddelbart bør have lov uforstyrret at gøre sig gældende. Reguleringsprocessens cykliske karakter begrænser altså ikke systemets evne til at reproducere sig selv. Den gren af økonomien, der er kendt som konjunkturteorien, danner en kombination af disse to grundlæggende tilbøjeligheder. Regelmæssige harmløse svingninger er en del af systemet: kontraktioner (sammentrækninger) og ekspansioner hører til den normale konjunkturcyklus. Voldsomme eller længere vedvarende ekspansioner og kontraktioner har dog deres årsag i ydre faktorer, som ligger

3. Mitchell (1923), s. 43, og Samuelson (1976), s. 250-251.

4. Samuelson (1976), s. 257.

i naturen eller menneskene. De kan så enten lade en cyklus slå over i en krise eller selvstændigt frembringe en krise. Kriser ligger altså uden for den kapitalistiske reproduktions normale proces.

Trods at den har haft denne funktion af afværge mulig kritik, har konjunkturteorien altid kun spillet en birolle i Laissez-Faire-økonomien. Dens genstand var for ømfindtlig og dens historie for farvet af antikapitalistiske synspunkter, til at den kunne indlemmes problemfrit i den store teoribygning. Dette ændrede sig dog med fremkomsten af den keynesianske økonomi. Vi skal straks se hvordan.

B. Den (højre)keynesianske tradition

Indtil nu har vi kun talt om »Laissez-Faire« traditionen inden for den borgerlige teori. Det er fordi, det næsten altid har været den dominerende. Men kapitalismens massive, verdensomspændende sammenbrud i den økonomiske verdenskrise i 30'erne tildelte denne tradition et afgørende slag. Selve sammenbruddet kunne måske nok forklares af de »rettroende« uden videre på den ene eller anden måde. Men det forblev uforklarligt, at systemet ikke gjorde nogen foranstaltninger til at svinge tilbage til en »normal« ligevægt med fuld beskæftigelse. Selv officielle (konservative) skøn nævnedes for USA's vedkommende et arbejdsløshedstal på 10 millioner i 1939, hele 10 år efter »det store krak«. Som depressionen tog til i varighed og med den tiltagende sociale uro, blev Laissez-Faire-teorien bragt i vanry. Snart afløstes den af den keynesianske teori.

Keynes angreb den ortodokse forestilling om, at »udbuddet bestemmer sin egen efterspørgsel«. Denne opfattelse førte nemlig til den følgeslutning, at kapitalismen er tilbøjelig til automatisk at anvende den forhåndenværende arbejdskraft og de forhåndenværende produktionsmidler mere eller mindre fuldstændigt. I den keynesianske analyse er derimod kapitalisternes planlagte niveau for investeringer den faktor, som afgørende bestemmer niveauet for produktion og beskæftigelse. Men investeringsplanerne afhænger i høj grad af profitforventningen – af kapitalisternes »forventninger« og »instinkter«. Dette resulterer i to vigtige følgeslutninger. Eftersom »forventningerne« for det første som bekendt er højst svingende, er den kapitalistiske reproduktion nærmest famlende. Og hvad der for det andet er endnu vigtigere: kapitalismen besidder ingen automatisk mekanisme, ud fra hvilken kapitalisterne nøjagtigt kan planlægge det investeringsomfang, der skal til for opretholdelsen af den fulde beskæftigelse. Det skal dog understreges, at man endnu troede, systemet automatisk af sig selv ville finde en ligevægt, men denne ligevægt udelukkende er på ingen måde en vedvarende arbejdsløshed eller inflation.

Den såkaldte keynesianske revolution var dog meget ambivalent. En stor del af grundmønstret i den keynesianske analyse var identisk med den ortodokse teori, som analysen angreb⁵: Opdelingen af samfundet i producenter og konsumenter (ikke klasser). Den samme grundvurdering af den menneskelige natur. Den centrale betydning af psykologiske »tilbøjeligheder« og præferencer. Udbuddet og efterspørgslenes rolle og frem for alt den almene tro på ligevægtsanalysen. Det kan altså ikke undre, at Keynes kunne integrere en del af den ortodokse lære i en ny version af borgerlig teori. De neoklassiske keynesianere (»bastard-keynesianerne«, som Joan Robinson kalder dem) indrømmede, at der faktisk ikke var nogen automatisk mekanisme, der gjorde den kapitalistiske reproduktion gnidningsløs, virksom og krisefri. De så nemlig staten som den mekanisme, der skulle virkeliggøre det samfund, der var skildret i »laissez-Faire«-lignelserne. Hvis staten opfyldte sine opgaver, ville man opnå tilnærmelsesvis fuld beskæftigelse og så godt som ikke frembringe inflation. Med denne modifikation »kunne den øvrige ortodokse lære genoplives«. ⁶

Eftersom økonomiske svingninger er en »tilladt« del af den keynesianske teori, er teorien om konjunkturcykler kun endnu mere harmløs. Da staten desuden er i stand til at fjerne svingningerne i princippet, bliver det endog nødvendigt at analysere cykler og kriser nøjagtigt for at kunne modvirke dem. Som følge heraf har der siden den såkaldte keynesianske revolution givet sig et sandt hav af erkendelser over kriser. Det kan ikke overraske, at keynesianerne er tilbøjelige til at anskue den kapitalistiske akkumulations bevægede og voldsomme historie som en følge af »politiske« fejltagelser.⁷ Deres vurdering af den aktuelle krise er da heller ingen undtagelse.

Keynes havde endnu en gruppe tilhængere, de såkaldte venstre-keynesianere, blandt hvilke Joan Robinson indtager en førende stilling. Hendes anskuelser vil vi diskutere i det næste afsnit sammen med synspunkterne hos Michael Kalecki og Joseph Steindl.

3. Om kapitalismen, når den ikke evner at ekspandere af sig selv

Fra begyndelsen blev Laissez-Faire visionen om en harmonisk, krisefri kapitalisme trængt af den ligeså gamle som vedholdende forestilling om, at kapitalismen

5. Lekachman (1976), s. 343.

6. Joan Robinson (1971), s. xxx.

7. Lekachman (1976), s. 347-348. Dette var temmelig præcis Keynes' egen anskuelse; den genfindes også hos hans tilhængere.

på grund af sit væsen ikke var i stand til at akkumulere. Det hævdedes, at systemets indre kræfter højst kunne reproducere det på et uforanderligt niveau: Men en stagnerende kapitalisme forfalder meget hurtigt. Den ene konkurrerer med den anden, men eftersom der ikke foregår nogen vækst, er der ingen, der vinder. Det bliver i så fald på bekostning af andre. Kapital står mod kapital, arbejder mod arbejder og klasse mod klasse. Enten skærpes modsætningerne så vidt, at de sprænger systemet, eller det degenererer til et samfund, hvor en lille herskende elite bæres oppe af massernes armod og menneskelige nød. I begge tilfælde er en kapitalisme uden akkumulation ikke i stand til at eksistere i længden.

Det er bemærkelsesværdigt, at dette modargument går ud fra samme forudsætning som den teori, argumentet retter sig imod. Den ortodokse teori har altid understreget, at det højeste mål for enhver kapitalistisk produktion er konsumtionen. Hvad der ikke bliver konsumeret på indeværende tidspunkt, flyder tilbage i produktionen for at sørge for fremtidig konsumtion. I alle tilfældet er konsumtionen den bestemmende faktor. I underkonsumtionsteoriens udformning bliver den samme forestilling vendt som et våben mod kapitalismen. Det følgende argument dukker til stadighed op i den lange og indviklede historie for denne variant af kriseteori: Ganske vist er konsumtionen i sidste ende regulatoren for al produktion, og nu og i al fremtid. Men den kapitalistiske produktion er ikke rettet mod behov, men mod købekraft. Ikke mod efterspørgsel, men mod »effektiv« efterspørgsel (dvs. betalingsdygtig efterspørgsel). Og dens modsigelse består i, at den ikke i sig selv formår at skabe en efterspørgsel, der er tilstrækkelig effektiv til at sætte akkumulation i gang. Med andre ord tvinger systemets indre mekanismer det til en stillestående tilstand: for at kunne vokse videre behøver det en eller anden ydre kilde til effektiv efterspørgsel. Dvs. noget, der ligger uden for de mekanismer, der ligger til grund for systemet.

A. Begrebet om den manglende efterspørgsel

I de forgangne 150 år er der gjort mange forsøg på at sætte underkonsumtionsproblemet på begreb. Trods et utal af formuleringer er det dog påfaldende, hvor gennemgående den forestilling er, der går ud på at den totale produktion i sidste instans reguleres gennem konsumvareefterspørgsel.

Lad os prøve at dele den samlede samfundsmæssige produktion op i to store grupper eller »afdelinger«. Afdeling 1 producerer produktionsmidler (grundstoffer, energi, fabrikker og udstyr), mens afdeling 2 producerer konsumvarer og tjenesteydelser (levnedsmidler, beklædning, underhold osv). Så er den

grundlæggende opfattelse i underkonsumtions-teorien, at efterspørgslen efter konsumvarer og tjenesteydelser ikke bare bestemmer produktionsniveauet i sektor 2. Produktionen i produktionsmiddel-industrien bliver i sidste ende reguleret af efterspørgslen efter produktionsmidler i konsumvareindustrien. Efterspørgslen på produktionsmidler er altså afledt af efterspørgslen på konsumvarer. Vi må lægge mærke til, at dette ikke bare betyder, at produktionen i sektor 2 har indflydelse på produktionen i sektor 1 og omvendt. Noget langt mere vigtigt bliver påstået: nemlig at i sidste ende er forholdet ensidigt. Sektor 1 følger sektor 2.

Parallelt hermed løber den opfattelse, at cirkulationen er en proces i hvilken det samfundsmæssige produkt bliver fordelt mellem arbejderne og kapitalister. En del af det samlede samfundsmæssige produkt bliver på den måde betragtet som erstatning for de produktionsmidler, der er forbrugt i produktionen. Den resterende del, nettoproduktet, står til rådighed i fordelingen mellem arbejdere og kapitalister. En lignende opdeling finder også sted på indkomstsiden. En bestemt sum af salget i alle firmaer skal bruges til at erstatte de penge, der på forhånd er indskudt i produktionsmidler i produktionen. Resten er så firmaernes effektive nettoindkomst, som bliver opdelt i løn og profit. Denne nettoindkomst, som af ortodokse økonomer bliver kaldt »nationalindkomsten«, er kilden til den effektive efterspørgsel på nettoproduktet.

Nettoproduktionen har følgende to aspekter. På den ene side har vi varer og tjenesteydelser. På den anden side nettopengeindkomsten, som svarer til summen af lønninger og profit. Først har vi udbuddet, så har vi den effektive efterspørgsel.

Nu kan vi bestemme grundproblemet i underkonsumtions-teorien. I almindelighed giver arbejderne deres samlede løn ud. Derved køber de en del af nettoproduktet »tilbage« til normale priser. Men da arbejderne aldrig erhverder den samlede nettoindkomst, kan de heller aldrig tilbagekøbe det samlede nettoprodukt. *Arbejdernes konsumtion efterlader altid et »efterspørgselshul«.* Og videre: *jo rigere deres lønandel er, jo større er denne manglende efterspørgsel.*

På dette punkt i analysen viser det sig, at merproduktet endnu ikke er solgt, og at også kapitalisternes indkomst – profitten – må forbruges. Hvis disse to størrelser kunne udlignes, ville det samlede produkt blive solgt, og »efterspørgselshullet« være dækket. Men under hvilke omstændigheder vil denne situation indtræde? De første underkonsumtions-teoretikere hældte til den opfattelse, at nettoproduktet kun bestod af konsumvarer. De gik ud fra, at produktionen i afdeling 1 bliver reguleret af efterspørgslen på produktionsmidler i afdeling 2. Det førte dem let til den opfattelse, at produktionen i afdeling 1 til enhver tid er tilstrækkelig til at erstatte de produktionsmidler, der er forbrugt i

det totale system. Det betyder, at ganske vist er det samlede samfundsmæssige produkt sammensat af produktionsmidler (afdeling 1) og konsumvarer (afdeling 2). Men *nettoproduktet* (samlede produkt minus erstatning for forbrugte produktionsmidler) består kun af *konsumvarer*.

Efter at arbejderne med deres lønninger har tilbagekøbt »deres« andel af nettoproduktet, bliver der ud fra dette standpunkt på den ene side et merprodukt til overs i form af konsumvarer – og på den anden side den ikke-forbrugte profit, som er kapitalisternes »indkomst«. Deraf følger, at manglen på efterspørgsel kun kan ophæves, hvis kapitalisterne giver deres samlede profit ud på individuelt konsum (privatforbrug). *Men herved bliver der ingen investeringer og altså ikke nogen vækst. Ingen akkumulation, der vokser ud af sig selv.* Det er ikke ensbetydende med, at kapitalisterne ikke vil forsøge at akkumulere. Den egentlige betydning ligger i, at (kapitalist)klassens bestræbelser på at akkumulere alt i alt er dømt til at mislykkes. I den morderiske konkurrence kapitalisterne imellem er størrelsen af deres formue i sidste instans en vigtig magtfaktor. Og en metode til at opnå større format og magt er at spare, investere og derigennem ekspandere. Derfor vil kapitalisterne altid forsøge at akkumulere. Lad os altså prøve at gå ud fra den ovenfor beskrevne situation: sektor 1 producerer netop så mange produktionsmidler, at produktionskapaciteten i systemet bliver opretholdt. Sektor 2 producerer præcis så mange konsumvarer, som arbejderne og kapitalisterne kan tilbagekøbe med deres samlede indkomster. Lad os videre antage, at kapitalisterne den næste gang kun bruger *en del* af deres gevinst til konsumvarer. At de i stedet investerer resten i køb af produktionsmidler, ansættelse af arbejdere og oprettelse af bedrifter i sektor 1 og/eller 2.

I denne situation sker der noget sælsomt. Vi antager, at den totale profit beløber sig til 200.000 dollars, som kapitalistklassen i det første tilfælde giver fuldstændigt ud på privatforbrug. Vi går videre ud fra, at de så reducerer deres konsum til 150.000 dollars og investerer de resterende 50.000 dollars. For 30.000 køber de produktionsmidler (ud af beholdningen i sektor 1). For 20.000 ansætter de arbejdere (fra reservearmeen). På denne måde udgør nettotilbagegangen for konsumefterspørgslen kun 30.000 dollars. For tilbagegangen i kapitalisternes konsumefterspørgsel bliver delvis udlignet med det konsum, der tilføjes gennem de nyansatte arbejdere. Men alligevel går efterspørgslen på konsumvarer tilbage (de 30.000). Det betyder, at salget i sektor 2 falder, hvilket har til følge, at behovet for produktionsmidler til sektor 2 også falder, og at salget i sektor 1 altså endelig også går tilbage. Og sådan har netop de forholdsregler, der har forårsaget det hele, ført til en *udvidelse* af den almene produktionskapacitet. Forsøget på at forhøje kapaciteten har ikke bare overflødiggjort den tilføjede kapacitet. Den har der ud over ovenikøbet overflødiggjort en del af den oprindelig kapacitet. Det leder uundgåeligt til en tilbagegang.

Den akkumulation, der udvikler sig ud af sig selv, bliver sin egen negation og æder sig selv op.

Eftersom en ekspansion opstår lidt efter lidt og tager sin tid, kan man nemt forestille sig, at det varer et godt stykke tid, før tilbagegangen i den effektive efterspørgsel slår igennem. Og det varer endnu længere, inden den påfølgende indskrænkning sætter sig igennem. Resultatet af akkumulationsforsøgene ville følgelig være et opsving fulgt af en nedgang, hvorved nettoakkumulationen under cyklen udgør nul. I underkonsumtions-teoriens logik ville dette være tilfældet for en ureguleret kapitalistisk økonomi. Nu er cykliske op- og nedgange ikke noget nyt i kapitalismens historie. Men analysen af denne historie tydeliggør i al fald også, at disse cykler indgår i en voldsom underliggende vækst i kapitalismens økonomiske system. Og det er en kendsgerning, der står i skarpeste modsætning til forestillingen om en stagnerende kapitalisme, sådan som underkonsumtionsteoretikerne ser den. Af den grund så alle underkonsumtionsteorier sig tvunget til at gribe tilbage til såkaldte ydre faktorer for at kunne forklare denne afvigelse mellem historie og teori. I de to næste afsnit, hvor vi en efter en diskuterer underkonsumtionsteoriernes historie før og efter Marx, skal vi se, hvilken vigtig rolle disse ydre faktorer spiller.

B. Konservative og radikale underkonsumtionsteorier

I det foregående afsnit har jeg forsøgt at fremstille den grundlæggende logik i underkonsumtionsteorien, og hvad der deraf følger. Desuden har jeg anvendt et moderne begrebsapparat, f.eks. det marx'ske begreb om de to sektorer og Kalecki's analyse af sammenkoblingen mellem udbuds- og efterspørgsel. Disse begreber er forholdsvis nye, og selvfølgelig fremtræder striden i underkonsumtionsteoriernes ikke selv i denne form. Det må være påfaldende, at skønt begrebet om den manglende efterspørgsel igen og igen dukker op i denne historie, bliver umuligheden af en kapitalistisk akkumulation, der vokser ud af sig selv, sjældent erkendt som sammenhængende med den manglende efterspørgsel. Særligt i den ikke-marxistiske teori bliver dette forhold med vilje sprunget over. Det er virkelig en vanskelig situation at leve og skrive i det 19. århundrede i en periode med næsten eksplosiv kapitalistisk vækst, og så måtte drage den slutning af sin egen teori, at vækst ikke hører til den kapitalistiske produktions natur.

De tidlige underkonsumtions-teoretikere var overbeviste om rigtigheden af denne grundposition, omend ude af stand til eller uvillige til at accepte-

re alt, hvad den indebar. De hældede næsten alle til det standpunkt, at for megen akkumulation ville have en krise til følge. De gik ud fra den antagelse, at økonomien vokser med en rate, der er lige tilpas. Efter den logik, som blev beskrevet i forrige afsnit, antog de, at kapitalisterne ville beskære forbruget og investere besparelsen i yderligere produktionsmidler og arbejdskraft. Mens altså investeringerne havde udvidet produktionskapaciteten, blev resultatet af nettotilbagegangen i konsumvare-efterspørgslen og den efterfølgende virkning på produktionsmiddel-efterspørgslen endda en *underudnyttelse* af den oprindelige kapacitet. For stor opsparring ville føre til en nedgang.⁸ Hvad denne logik faktisk indeholder, er at *enhver* opsparring må føre til en nedgang. En kendsgerning teoriens modstandere med det samme peger på. Michael Blaney sammenfatter i sit udmærkede studium »Underconsumtion theories« dilemmaet for de tidlige underkonsumtionsteoretikere:

»Kort opridset er det disse skribenters synspunkt, at akkumulationsraten efter et givet punkt vil blive for høj og true med at udløse en nedgang. I deres argumentation er dette punkt imidlertid åbenbart akkumulationsrate nul, sådan som Chalmers træffende opregner. De befinder sig altså i et dilemma, hvor de enten må begynde et tilbageslag og forkaste en del af deres resultater – eller forklare det absurde i deres følgeslutninger.« (Blaney, 1976 s.59).

Den første betydningsfulde økonom, der så dette dilemma for sig, var Thomas Malthus (1820 ff.). I overensstemmelse med traditionen for underkonsumtionsteoretikerne påstod Malthus, at det var efterspørgslen på konsumvarer, der regulerede produktionen, således at kun en ganske bestemt vækstrate kan »retfærdiggøres«. Naturligvis var Malthus aldrig i stand til at bestemme størrelsen af denne »tilladte« vækstrate, på grund af logikken i hans argumentation og de slutninger, den drog med sig. Han fremhævede, at for megen opsparring havde til følge, at kapitalisternes forbrug ikke kunne udfylde den manglende efterspørgsel, der fandtes for arbejdernes vedkommende. Kriser i kapitalismen som følge af overproduktion (resp. underkonsumtion) var altså absolut mulige. Hos Malthus blev denne tendens til underkonsumtion til et reaktionært forsvar for de feudale landbesiddere, hvis høje levestandard og åbenlyse forbrug blev set som en velkommen udjævning af kapitalisternes tendens til at spare for meget. (Malthus er også berømt for sine angreb på arbejderklassen i form af de såkaldte populationslove. Dengang som i dag skulle disse brutale »naturlove« ikke gælde forholdene for de »civiliserede« herskende klasser).

8. Underkonsumtionsteoretikerne kunne ikke forestille sig den keynesianske modsætning mellem planlagt opsparring og planlagt investering. Kapitalisterne planlægger begge; hvad de sparer, bliver investeret og ikke hobet op. Ophobningen indtager ingen væsentlig rolle i underkonsumtionsteoriene, som Bleaney (op.cit. s. 50-51) bemærker.

Simon de Sismondi var en tidsfælle til Malthus, og han erkendte ligeledes en tendens til underkonsumtion i kapitalismen. Også hos ham finder vi den påstand, at konsumtionsniveauet regulerer den samlede produktion, sådan at produktionen kun vokser i takt med konsumtionen. Men kapitalismen begrænser massernes konsumtion, for så vidt den fastholder dem i fattigdom. Arbejderne er for fattige til at tilbagekøbe deres eget produkt (også her den allestedsnærværende mangel på efterspørgsel). Endvidere bliver indkomstfordelingen stadig mere ulige med kapitalismens udvikling. Derfor vokser massernes konsumtion forholdsvis langsommere end den samlede rigdom. Efterspørgselshullet bliver større. Hos Sismondi finder vi altså ikke bare en tendens til underkonsumtion. *Tendensen tiltager endog med kapitalismens modningsproces*. I tidens løb bliver kriserne stadig mere dybtgående, og den internationale konkurrence om de nye markeder skærpes stadig.

I modsætning til den reaktionære Malthus var Sismondi radikal, og bøndernes og arbejdernes lidelser under kapitalismen påvirkede ham meget. På sin tid stod han i spidsen for den af Marx benævnte utopiske socialisme. Den kæmpede mod de grusomheder og ødelæggelser, som var forårsaget af kapitalismen. Den ville reformere kapitalismen for at udrydde disse tilstande. Sismondi selv gjorde sig til talsmand for radikale forandringer i indkomstfordelingen til fordel for bønderne og arbejderne, og han betragtede det som en statsopgave at gennemføre disse og andre økonomiske reformer.⁹

Såvel den malthuske som den sismondi'ske variant af underkonsumtionsteorien peger på de ydre markeder som kilder til efterspørgslen på konsumvarer. Hos Malthus er det kun en forbigående bemærkning, men for Sismondi er de udenlandske markeder et vigtigt afsætningsområde for den indenlandske overproduktion. Han ser for sig en voksende international konkurrence opstå som følge af det skærpede problem med underkonsumtionen. Hvis den internationale handel skal løse dette problem, må et bestemt land naturligvis eksportere mere til andre lande, end det importerer fra dem. Taget for hele verden er det tydeligvis umuligt. Hvis den samlede handel er begrænset til den kapitalistiske sfære, bliver den udenlandske handel en intern handel for det kapitalistiske verdenssystem og frembyder heller ingen mulighed for at komme ud over underkonsumtionsproblemet. Følgelig anser Sismondi heller ikke udenlandshandelen for at være den almene løsning på problemet. I perioden mellem Sismondi (1837) og J.A. Hobson (1902) ligger det store vendepunkt i kapitalismens historie, som udgør begyndelsen på imperialismens tidsalder. I årene fra 1870 til 1914 stiger de europæiske

9. Bleaney (1976), s. 63.

udenlandske investeringer med mere end 700%, hvorved en stor del faldt i den såkaldte tredje verden.¹⁰ Det er derfor ikke overraskende, at udenrigshandelen siden ca. 1900 med imperialismen tilsyneladende har fremvist en løsning på problemet med underkonsomtionen.

Når man opdeler verden i imperialistiske kapitalistiske lande og en underudviklet tredje verden, så er det temmelig enkelt at gå ud fra, at den tredje verden kan opluge den overskydende »opsparing« fra de udviklede kapitalistiske lande. Enten direkte i form af udlandsinvesteringer eller indirekte i form af vareeksport. Såvel hos Hobson som hos Rosa Luxemburg (som jeg vil diskutere i næste afsnit) er forbindelsen mellem underkonsumtion og imperialismen af stor betydning.

Hobson tager udgangspunkt i underkonsumtions-teoretikernes overvejelser, som jo efterhånden er os ret velkendte. Han opfatter udtrykkeligt konsumvareproduktionen som det endegyldige mål for al produktion, også under kapitalismen. Endvidere er han den første, der entydigt anser sektor 1 (produktionsmiddel-industrien) for at være underordnet sektor 2 (konsumvarer). Den samlede produktionsproces bliver således opfattet som et lodret system, der udgår fra råstofferne og trinvis skrider frem til slutproduktet, som kun består af konsumvarer. Endelig går han også ud fra postulatet om en »tilpas« vækstrate, som han selvfølgelig heller ikke kan definere. Han viser videre, at for megen opsparing fører til nedgang. Kriser opstår altså på grund af overopsparing.¹¹

Hobson indfører også begrebet »Surplus«, der spiller en vigtig rolle i hans videre analyse. Helt alment definerer Hobson »Surplus« som det overskud i produktionens samlede pengeværdi, som ligger ud over de nødvendige produktionsomkostninger.¹² Dette begreb indeholder adskillelsen mellem nødvendige og ikke nødvendige produktionsomkostninger såvel som mellem produktionsomkostninger og andre omkostninger (salgsomkostninger, omsætningsafgifter osv.). Dette begreb indebærer mere, end det jeg oven for har defineret som »profit« (salg minus alle omkostninger). Men vi behøver ikke at komme nærmere ind på forskellen. I hvert fald indeholder Hobsons begreb »Surplus« de unødvendige »omkostninger« som monopolprofitter og grundrente (da disse ikke stammer fra en eller anden produktion). Med kapitalismens videre udvikling tiltager disse »parasitære indkomster« i omfang, og da deres modtagere i reglen konsumerer mindre, er der fortsat en tendens til for megen opsparing. Underkonsumtionsproblemet skærpes altså.¹³

10. Michael Barrat-Brown (1974), s. 170.

11. Bleaney (1976), s. 153-168.

12. Bleaney (1976), s. 180.

13. Ebd. s.171.

Ifølge Hobson virker udenrigshandelen også i konkurrencekapitalismen som en ventil for overskydende opsparing og som marked for overskudsproduktion. Med industriens tiltagende koncentration og monopoludbredelsen får underkonsumtionsproblemet kvalitativ større betydning. På den ene side forøger monopolprofitterne »surpluset« og fører til forøget opsparing. Da monopolerne på den anden side opnår denne overdrevne profit gennem prisforhøjelser, formindsker de hermed som regel markedet. De samme faktorer, som gør opsparingerne større, formindsker samtidig muligheden for at give dem ud igen og formindsker derved efterspørgslen. Imperialismen synes at være en mulig løsning: imperialismen er underkonsumtionens højeste stadium.

Ifølge Hobson behøver det ikke ubetinget være sådan. Den egentlige oprindelse for kriser og imperialismen ligger i de ulige indkomster og i de overdimensionerede indkomster for monopolister og rentiers. Løsningen består i passende reformer:

»Enhver forandring i det politisk-økonomiske styrkeforhold vil fratage disse besiddere deres overskydende indtægter og enten lade dem tilflyde arbejderne i form af højere lønninger eller tilflyde fællesskabet som højere skatteindtægt. På den måde kan dette overskud blive givet ud og ikke opsparet. Begge dele (højre løn og skatteindkomst) vil forøge konsumbølgen. På denne vis vil der overhovedet ikke være nogen nødvendighed for at erobre udenlandske markeder eller udenlandske investeringssfærer. (Hobson, cit. ef. Blaney op.cit. s. 166).

Et forbløffende stort antal af Hobsons teser fra årene efter 1900 dukker op igen i senere marxistiske analyser. Således betoner Lenin i et skrift fra 1916 sammenhængen mellem monopol og imperialismen, omend han forkaster Hobsons analyse af underkonsumtionen. På den anden side argumenterer den tyske revolutionære, Rosa Luxemburg, i 1921 for, at imperialismens rødder faktisk ligger i underkonsumtionsproblemet, skønt hun naturligvis tilbageviser Hobsons følgeslutninger af det. I nyere tid har marxisterne Paul Sweezy og Paul Baran taget nogle af Hobsons teser op i vigtige arbejder. Således f.eks. vurderingen af totalproduktionen som en lodret integreret sektor, samt begrebet om »surplus« og den opfattelse, at monopol har et større surplus til følge. Og frem for alt at anvendelsen af surplus frembyder et iboende problem i den kapitalistiske produktion, et problem, der skærpes med monopolernes udvidelse. Disse teorier vil vi diskutere i det følgende.

C. Marxistiske underkonsumtions- og disproportionalitets teorier

I den tidlige underkonsumtionsteori bliver problemet altid knyttet til en for høj akkumulationsrate. Vi har imidlertid set, at i følge denne logik tenderer enhver

akkumulation til at ophæve sig selv. Dette førte uvægerligt underkonsumtions-teoretikerne til den slutning, at kapitalismen førte til stagnation, til at en i sig selv ekspanderende kapitalisme er *umulig*.

Marx knuste denne argumentation fuldstændig. For at kunne forstå dette, må vi betragte de begrebsmæssige fremskridt hos ham.

Vi kender allerede det *første* store fremskridt, som består i at betragte den samlede produktion i to store sektorer, produktionsmiddelsektoren (Afdeling I) og konsumtionssektoren (Afdeling II). Dette betyder at den samlede produktion, på hvilket som helst tidspunkt, er sammensat af produkter fra begge sektorer. Marx *andet* resultat bestod i at afdække den effektive efterspørgsels væsen: Som man vil huske, kendte underkonsumtionsteoretikerne tre grundlæggende former for efterspørgsel: Erstatningsefterspørgsel, der genkøbte produktionsmidler for at erstatte de forbrugte; konsumtionsefterspørgsel fra arbejderne, som tilbagekøbte deres »andel« af produktet og kapitalisternes konsum- og investeringsefterspørgsel, som skulle udfylde »efterspørgselshullet« i nettoproduktionen. Marx udgik først fra tidsproblemet. Antag, at produktionsprocessen i hver afdeling varer et bestemt tidsrum, lad os sige et år. Så kan de i den samlede produktionsproces forbrugte produktionsgoder ikke erstattes fra dette års produktion, idet de første produktionsgoder fra dette års påbegyndte produktion, tidligst vil være fremstillet ved årets udgang.

Det vil også sige, at de arbejdere som er beskæftiget dette år, ikke kan tilbagekøbe de produktionsgoder, som de lige fremstiller, da disse først er færdigfremstillet ved årsudgangen; lige så lidt kan kapitalisterne konsumere det, som endnu ikke er disponibelt.

Lad os gå tilbage til årsbegyndelsen. For at fastholde eksemplet antager vi, at alle de i løbet af året benyttede produktionsmidler, købes ved årsbegyndelsen (det tjener kun den forenkledte fremstilling). Kapitalisterne fastlægger det ønskede produktionsniveau for det løbende år. Derefter køber de en bestemt mængde produktionsgoder og ansætter et bestemt antal arbejdere. Arbejderne benytter endvidere deres løn til at købe konsumgoder. Samtidig må kapitalisterne købe en bestemt mængde konsumgoder til deres eget personlige konsum i løbet af året. *Vi lægger mærke til at den effektive efterspørgsel udelukkende kommer fra kapitalistklassen.*

Arbejdernes løn er for kapitalisterne en del af dette års totale bruttoinvesteringsudgifter. Det er ikke rigtigt at betragte konsumtion og investering som funktionelt uafhængige, da konsumtionsmassen stammer fra lønnen, som selv er en nødvendig del af investeringsudgifterne.

Ved årets begyndelse er det altså kapitalistklassen som gennem deres konsumtions- og investeringsudlæg bestemmer efterspørgslen. Men hvem sælger varerne? Kapitalistklassen naturligvis!

Årsbegyndelsen er samtidig udgangen på det foregående, derfor bliver de færdige produkter fra det forgangne års produktion nu disponible. Det forgangne års produktion forsyner kapitalistklassen med det vareudbud, som i dette år kan sælges; kapitalistklassens udlæg til bruttoinvestering og personligt konsum dette år bestemmer den effektive efterspørgsel efter dette vareudbud. Hvis dette forekommer fantastisk, må man se i øjnene, at en kapitalistiske reproduktion overhovedet er fantastisk. Produktions- og konsumtionsbeslutningen bliver truffet af hundrede tusinde enkeltkapitalister uden hensyn til den totale reproduktion. Selvom kapitalisterne bestemmer begge sider af udbuds- og efterspørgselsrelationen, gør de det ikke som klasse, derimod som individer. Problemet ligger i at forklare hvordan regningen overhovedet »går op«. Dette vil vi i korthed vende tilbage til.

Det er ikke vanskeligt at tage udgangspunkt her og vise, at en kontinuerlig vækst absolut er mulig, når den effektive efterspørgsel hvert år er tilstrækkelig til at købe det forhåndenværende udbud til »normal« pris.¹⁴ Når investeringerne vokser med 10%, vokser produktionen også 10%.

Hvis kapitalisternes konsumtion så vokser med 10%, så er der balance mellem hver årsproduktion og den nødvendige effektive efterspørgsel.¹⁵ Siden Marx har muligheden for en balanceret vækst været almindelig anerkendt. Balanceret vækst betyder, at produktionskapacitet og effektiv efterspørgsel kan vokse nogenlunde lige hurtigt. Men, heraf følger ikke ubetinget, at kapitalister – end ikke tilnærmelsesvis – kan virkeliggøre dette. Lige så lidt forklarer det os, hvordan årsagskæden forløber, forudsat at en sådan vækst rent faktisk kan opnås. Men alligevel udgør det faktum, at en ligevægtig udvidet reproduktion er mulig; en omfattende trussel mod underkonsumtionsteorien. I reaktion mod denne trussel møder vi den marxistiske variant af underkonsumtionsteorien.

I Kapitalens første bind viser Marx, at et merprodukt kun kan fremkomme, hvis den samfundsmæssige totalarbejder arbejder flere timer pr. dag, end det er nødvendig for produktionen af de goder, som de selv behøver henholdsvis til deres egen reproduktion, og til erstatning af de i produktionsprocessen forbrugte. Det er netop denne merarbejdstid som ligger ud over opretholdelse af dem selv og af produktionssystemet, som skaber det af kapitalistklassen tilegnede merprodukt.

14. Læseren vil have bemærket, at jeg har undgået at komme ind på den 'normale' pris og Marx' bestemmelse af den. Jeg har givet en udførlig diskussion af dette tema i »Marx' Theory of Value and the 'Transformation Problem'«, i: *The Subtle Anatomy of Capitalism*, ed. Jesse Schwartz, Goodyear Pbl. Co., California 1977, s. 106-137.

15. (Forfatteren går med de hidtidige antagelser ud fra, at den effektive efterspørgsel alene udgår fra kapitalisterne, idet arbejdernes løn er en del af kapitalisternes samlede investering. Under denne forudsætning kan fremstillingen altså sammenlignes med De Marx'ske ligevægtsbetingelser for udvidet reproduktion – jh/ws).

Denne erkendelse vandt genklang i det fjerne Zaristiske Rusland. Her var kapitalismen i færd med at ødelægge den samfundsmæssige struktur, specielt Mir'en, det ældgamle bondefællesskab. Omkring 1850 opstillede nogle populister den tese, at Mir'en kunne danne grundlaget for en direkte overgang til socialisme, uden at man måtte gennemløbe rædslerne i den kapitalistiske industrialisering. Omkring 1880 havde »Kapitalens« første bind ikke blot forsynet de Marxistiske populister med en sønderlemmende kritik af kapitalismen i almindelighed men også – ved hjælp af en ubetydelig tilnærmelse – med et vigtigt teoretisk våben mod kapitalismen i Rusland.¹⁶

De Marxistiske populister tog Marx's henvisning til merarbejdstidens betydning som bevis for at den Russiske kapitalismes udvikling var umulig.

På den klassiske underkonsumtionsteoris måde slutter de ud fra den kendsgerning, at arbejderne producerer mere end de konsumerer, at hjemmemarkedet aldrig ville gøre en vækst mulig. De udviklede vestlige kapitalistiske lande havde fundet en udvej gennem udlandsmarkedet; men Rusland – sådan var argumentationen – var for uudviklet til effektivt at kunne konkurrere på verdensmarkedet. Derfor var den Russiske kapitalisme ikke levedygtig. Bondeorganiseringen var nøglen til socialismen.

»Kapitalens« andet bind blev offentliggjort i 1885, to år efter Marx død. Alligevel fastholdt de marxistiske populister endnu 15 år, at »et kapitalistisk land umuligt kan eksistere uden udlandsmarkedet.«¹⁷ Men på dette tidspunkt havde de russiske marxister udviklet et modargument, knyttet til betydelige navne: Bulgakow, Tugan-Baranowsky, Struve og Lenin.

Disse marxister kritiserede den populistiske underkonsumtionstese i dobbelt henseende. For det første fastslog de, at det var en *kendsgerning at kapitalisme og varerelationer udbredte sig med stor hast i hele Rusland. Lenin's første bog »Kapitalismens udvikling i Rusland« (1899) forsøgte netop at bevise dette. For det andet, angreb Lenin og de andre det logiske grundlag for populisternes argument. Deres grundfejltagelse lå, – blev det sagt – i den antagelse, at under kapitalismen var produktionens mål konsumtion.*

Kapitalismen producerer kun for profit, ikke for konsumtion, og Marx's analyse af den udvidede reproduktion beviser uden tvivl, at denne profitorienterede produktion fuldt ud er i stand til at frembringe sit eget indenrigsmarked. Underkonsumtion var ikke et immanent problem.

Kapitalismen var allerede eksisterende, levedygtig og i færd med at vokse, og organiseringen af byproletariatet var den vigtigste opgave.

16. Jacoby (1975), s. 5-11.

17. ebd., s. 10.

I denne strid var Struve, Bulgakow, Tugan-Baranowsky og Lenin entydige sejrere. Men deres sejr rejste kun en række nye, meget vigtigere spørgsmål: Når kapitalismen faktisk af sig selv fører til en vækst, hvad hindrer den da i evigt at vokse. Med andre ord: Hvor ligger dens grænser og hvordan kan man nærmere forstå de ødelæggende kriser, som den periodisk udsættes for?

Som svar på dette forfægtede Tugan-Baranowsky den ekstreme opfattelse, at kapitalismen var fuldstændig uafhængig af konsumtionen, i hvert fald så længe afdeling I og afdeling II voksede i de rigtige forhold. Men – mener han videre – med det herskende anarki i den kapitalistiske produktion var dette balanceforhold baseret på tilfældighed. Den kapitalistiske produktion »trial and error« karakter forårsager følgelige store periodiske uligevægte, som forstyrrer reproduktionen og vil forårsage kriser. Lenin vendte sig mod Tugan-Baranowskys antagelse om, at konsumtionen var irrelevant; men selvom han forkastede den kapitalistiske produktionens anarki som årsagen til krisen, leverede han ingen udarbejdet kriseteori. Han skulle ikke siden gå ind på dette tema.

Omkring 10 år senere dukkede disproportionalitetsteorien for krisen op igen i Tyskland. Denne gang i Rudolf Hilferdings omfattende værk om monopolkapitalismen. Både Tugan-Baranowsky og Hilferding forfægtede nu denne tese: Da anarkiet i den kapitalistiske produktion førte til kriser, *kunne en planlægning eliminere krisen*. »Organiseret kapitalisme« var, ifølge Hilferding, løsningen og den parlamentariske vej til statslig kontrol var metoden.¹⁸

Rosa Luxemburg ville ikke acceptere dette udfald af diskussionen. Som aktiv revolutionær var hun entydig imod den reformisme, som disproportionalitetsteorien tilsyneladende indeholdt.

Når man først en gang medgir »at den kapitalistiske udvikling ikke går mod sin undergang«, sagde hun, »så er socialismen ikke længere en objektiv nødvendighed«. At opgive den kapitalistiske sammenbrudsteori vil sige at opgive den videnskabelige socialisme. Hun forsøgte derfor at genoplive den marxistiske underkonsumtionsdebat.¹⁹

18. ebd., s. 14-16.

19. Ebd., s. 22 (Jacoby henviser åbenbart her til 'Die Akkumulation des Kapitals': »Det er klart, at man med antagelsen om en kapitalakkumulation under skranker (som f.eks. hos Struve, Bulgakow, Tugan Baranowsky – jh/ws) samtidig har bevist kapitalens grænseløse levedygtighed (...). Hvis den kapitalistiske produktionsmåde er i stand til at sikre en grænseløs vækst i produktivkræfterne, af det økonomiske fremskridt, er den uovervindelig, og socialismen er ikke længere en historisk nødvendighed«. (Luxemburg 1966 (1913), s. 296). Da vi ikke har sekundærlitteraturen for hånden, er citatet en genoversættelse – jh/ws).

Da den marxske model for den udvidede reproduktion (balanceret vækst) havde vist sig som den afgørende faktor i den tidlige debat blandt russiske marxister, angreb Luxemburg denne model direkte. Hun indrømmede, at Marx temmeligt entydigt havde vist den teoretiske mulighed for en udvidet reproduktion, skønt han tilsyneladende ikke havde erkendt, at det i realiteten var umuligt, eftersom det nødvendige kapitalistiske forhold fra en samfundsmæssig betragtning var *absurd*²⁰. Lad os forestille os, at det samlede samfundsmæssige produkt ved udgangen på en produktionscyklus er samlet i et lagerhus. Så kommer kapitalisterne og tager en del af det samlede produkt for at erstatte de i produktionscyklen forbrugte produktionsmidler, og arbejderne kommer og tager sine konsumtionsmidler. Tilovers bliver det merprodukt, fra hvilket kapitalisterne igen fradrager en del til deres personlige konsum. Nu spørger Luxemburg: Hvorfra kommer køberen til det resterende produkt? (Dette er naturligvis igen det velkendte traditionelle underkonsumtionsproblem om »efterspørgselshullet«). Hvis Marx havde ret, sagde hun, så er det kapitalistklassen, som opkøber resten af produktionen for at investere denne og derved udvide produktionskapaciteten. Men dette er ikke indlysende, thi »Hvem skal være de nye konsumenter til den stadig udvidede produktion«? Selv hvis kapitalisterne forholdt sig sådan, som Marx hævder, så er produktionskapaciteten og det gældende efterspørgselshul i den næste produktionscyklus endnu større og problemet endnu sværere at få greb om. Marx's »akkumulations-skema giver intet svar på spørgsmålet: Hvem profiterer til syvende og sidst på den udvidede reproduktion ...« En udvidet reproduktion er ganske vist teoretisk mulig, men samfundsmæssigt uigennemførlig.²¹

Deraf følger, at den faktiske kapitalistiske akkumulation kun kan forklares med en eller anden kraft udenfor de »rene« kapitalistiske relationer. Luxemburg bemærker, at Malthus's løsning med en tredje klasse af ikke producerende konsumenter ikke er brugbar, da deres revenu kun kan komme fra profitten eller lønnen.

Ligeså lidt byder udenlandshandlen de kapitalistiske lande imellem på en løsning for totalkapitalen, da denne foregår indenfor det kapitalistiske verdenssystem. Hun kommer derfor til den opfattelse, at den kapitalistiske akkumulation kræver en køberskare udenfor det kapitalistiske samfund, som til stadighed køber mere end de sælger. Altså er handlen mellem den kapitalistiske og den ikke-kapitalistiske sfære en grundforudsætning for den historiske eksistens af ka-

20. Bleaney (1976), s. 89.

21. Ebd., s. 193 (Bleaney refererer her til kap. 26 i »Akkumulation des Kapitals« (Luxemburg 1966, s. 318ff) – jh/ws).

pitalisme, og følgen deraf er nødvendigvis imperialismen under hvilken de kapitalistiske lande kæmper om kontrollen over den så vigtige effektive efterspørgsel.

Desuden vil formindskelsen af de ikke-kapitalistiske lande tiltage med udbredelsen af kapitalismen over jordkloden, og dermed mindske hovedkilden til akkumuleringen.

Krisetendensen bliver stærkere, og konkurrencen om de tilbageværende ikke-kapitalistiske områder kapitalisterne imellem vil forstærkes. Kriser i verdensmålestok, krige og revolutioner er de uafvendelige resultater på denne udvikling.

Selv om Luxemburg havde haft ret i, at akkumuleringen var umulig, ville hendes løsning ikke kunne fungere, idet »den tredje verden« bestandig skulle købe mere end den solgte. Hvor skulle dens overskudsrevenue komme fra?

Faktisk anskuer hun da også akkumuleringens mulighed forkert. For at forstå dette, må vi vende tilbage til den analyse som blev opstillet i begyndelsen af dette afsnit. Vi husker, at ved produktionscyklens afslutning er kapitalisterne i besiddelse af det samlede samfundsmæssige produkt. Samtidig er deres bruttoinvestering og personlige konsumtionsudlæg den grundlæggende kilde til den effektive efterspørgsel efter disse produkter. (Idet arbejds lønningerne er en del af den samlede investering). Ser vi bort fra deres eget personlige konsum er det øvrige udlæg (bruttoinvesteringen) på ingen måde orienteret efter konsumtion som sådan. Det er udelukkende orienteret efter profitforventning. Nu viser Marx's eksempel, at kapitalisterne med et passende investeringsniveau vil være i stand til, at sælge deres produkter og *realisere den forventede profit*. Hvis dette resultat igen foranlediger dem til nye investeringer i forventning om endnu højere profit, vil de igen blive belønnet, osv. Samtidig vil konsumtionen udvides på grund af stigende beskæftigelse af arbejdere og kapitalisternes voksende rigdom. Men denne udvidelse af konsumtionen vil være resultatet, ikke årsagen.²²

Selvom dette gendriver Luxemburgs kritik af den udvidede reproduktion, så besvarer det ikke de to centrale spørgsmål fra hvilke hun udgik. For det første, hvilke kræfter – hvis de overhovedet findes – muliggør faktisk en udvidet reproduktion? Og for det andet, er det rigtigt, at hvis en udvidet reproduktion faktisk er mulig, vil »kapitalismens udvikling ikke føre mod sin undergang« .?

Hvad teorien diskuterede, afgjorde virkeligheden. I 1929 udbrød en altomfattende verdenskrise for kapitalismen, efterfulgt af mere end 10 års dyb de-

22. Kender man 'Kapitalens' bind I, vil man huske, at Marx skelner mellem to forskellige kredsløb for køb og salg: V-P-V og P-V-P'. Det første formidler konsumtionen, det andet kapitalens valorisering. Under kapitalistisk produktion er det sidste afgørende.

pression og arbejdsløshed. På den baggrund rykkede de kapitalistiske reproduktionsproblemer hurtigt i centrum igen.

Det første større forsøg på igen at anvende underkonsumtionsteorien som forklaring, foretog Paul Sweezy i sin indflydelsesrige bog »Teorien om den kapitalistiske udvikling«. (1942) Sweezy gik explicit igang med at formulere en underkonsumtionsteori, som var »fri for de indvendinger som var rejst mod foregående versioner«. ²³ På dette tidlige stadium er Sweezy stadig under stor indflydelse af den traditionelle underkonsumtionsteoretiske forestilling, nemlig at efterspørgslen efter konsumtionsgoder regulerer den samlede produktion. Fra dette synspunkt fremstår afdeling I som en vertikalt integreret del af afdeling II, således at en ændring i produktionsniveauet i afdeling I (produktionsgoder) i det væsentligste betyder en forandring i konsumvareproduktionens *kapacitet*. Ydermere argumenterer Sweezy for at en ændring på 1% i afdeling I's produktion hæver produktionskapaciteten i konsumvareproduktionen med 1%. Dette er grundlæggende en gentagelse af den allerede diskuterede teori om Hobson.

Lad os nu betragte den effektive efterspørgsel, der – som vi har set – er sammensat af kapitalisternes konsumtion og det samlede investeringsudlæg (hvorved det sidste igen er sammensat af udlæg til produktionsmidler og til beskæftigelsen af arbejderne). Sweezy fastslår, at i løbet af kapitalismens udvikling tiltager mekaniseringen, og stadig flere maskiner bliver nødvendig for at beskæftige en arbejder. Det betyder, at kapitalisternes investeringsudlæg til produktionsgoder vokser hurtigere end til løn. I hans analyse af produktionen betyder investeringsudlæggene til produktionsgoder en tilsvarende vækst i konsumvareproduktionens kapacitet, hvorimod det langsommere voksende udlæg til lønninger naturligvis påvirker arbejdnernes konsumtion. Således synes produktionskapaciteten af konsumgoder altså at vokse hurtigere end arbejdnernes konsumefterspørgsel. Der åbner sig et »efterspørgselshul«. Naturligvis kunne kapitalisternes konsum udfylde dette tomrum. Men med kapitalismens fortsatte udvikling, tenderede kapitalisterne til at investere en stadig større del af deres profit og tilsvarende konsumere mindre, hvorved deres konsumtion altså forblev under produktionskapaciteten i afdeling II. Sweezy konkluderer deraf:

»... at væksten i konsumtionen har en iboende tendens til at halte efter væksten i produktionsmængden af konsumvarer. Som vi allerede har vist, kan denne tendens udtrykke sig i enten krise eller stagnation eller i begge dele. (Sweezy (1942) p. 183, her den tyske udgave (1959) p.143).

23. Sweezy (1942), s. 179: »Hvis underkonsumtionsteorien skal genvinde sin prestige og opnå en plads blandt den marxistiske økonomis vigtige og accepterede principper, synes det klart, at det er nødvendigt med en omhyggelig udarbejdning, så den kan gå fri af de indvendinger, der er blevet rejst mod tidligere versioner.«

Grundfejlen i Sweezy's analyse er den traditionelle underkonsumtionsteoretiske fejl, kun at betragte afdeling I som »input« for afdeling III. Ud fra denne antagelse følger nødvendigvis, at en forøgelse i produktionen af produktionsvarer må forøge produktionskapaciteten af *konsumvarer*. Men dette er ikke korrekt: Produktionsvarer kan også anvendes til produktion af produktionsvarer, og som vi fastslog i kritikken af Luxemburg, *nødvendiggør* den udvidede reproduktion en sådan anvendelse. I modsætning til Sweezy's opfattelse er det absolut mulig at fastholde en udvidet reproduktion og en proportionalvækst i produktionen i begge afdelinger på trods af en stigende teknisk sammensætning af kapitalen (forholdet mellem de anvendte råstoffer og maskiner, og det anvendte arbejde).

Sweezy's andet forsøg, denne gang sammen med Paul Baran, kommer 20 år senere i »Monopolkapitalen«. Vi har set at Sweezy i sit første forsøg hævdede, at kapitalismen har en immanent tendens til at udvide produktionskapaciteten i afdeling III hurtigere end konsumefterspørgselen. I »monopolkapitalen«, som er skrevet under indtryk af Marx, Keynes og Kalecki, begrænser han sig ikke længere til afdeling II eller konsumefterspørgselsproblemet. Her hævdes ydermere, at den moderne kapitalisme har en tendens til at forøge den samlede produktionskapacitet hurtigere end den heraf udledte effektive efterspørgsel, således at *uden indvirken af ydre faktorer* vil monopolkapitalismen synke stadigt dybere i en sump af kronisk depression.²⁴

Af denne diagnose fremgår det, at »den temmelig lange periode, i hvilken den kapitalistiske akkumulationsproces expanderede kraftigt ... og i hvilken efterspørgslen efter arbejdskraft voksede hurtigt og hvor produktionskapaciteten udnyttedes fuldt ud, eller tilnærmelsesvis fuldt ud«, må forklares ved hjælp af ydre faktorer.²⁵ Således henviser Baran og Sweezy til større innovationer (dampmaskiner, jernbanen, automobiler), imperialistisk ekspansion og krig såvel som almen stimulering af efterspørgslen gennem reklame, regeringspolitik o.s.v. som centrale faktorer i overvindelsen af monopolkapitalismens immanente stagnerende karakter.

Den postulerede ligestilling af monopolisme med langsom vækst og overkapacitet er ikke ny. Vi skal se, at mange teorier forsøgte at forklare denne sammenhæng. Barans og Sweezy's særlige præstation er teorien om, at dette fænomen opstår af monopolkapitalismens vedvarende tendens til *over*-udvidelse af produktionskapaciteten, hvilket fører til krise og/eller til stagnation. Vi vil forsøge at udarbejde denne argumentations logiske grundlag.

24. Baran og Sweezy (1966), s. 108.

25. Sweezy (1975), s. 2.

Vi husker, at i Marx's analyse bestemmer kapitalisternes samlede investering og konsumudlæg den effektive efterspørgsel (hvorved den samlede investering omfatter lønomkostningerne, som på deres side bestemmer arbejdernes konsum). For så vidt som kapitalisternes personlige konsumtion er mere eller mindre passivt afhængige af den tidligere og nuværende profit, er den samlede investering faktisk den centrale variable. Antager vi nu, at ved årsbegyndelsen er det samlede investeringsudlæg til det kommende års produktion tilstrækkelig til at hæve produktionskapaciteten, men ikke til at købe det forhåndenværende samlede samfundsmæssige produkt. Så har kapitalisterne på den ene side påbegyndt udvidelsen af deres fremtidige produktionskapacitet, mens de på den anden side end ikke kan finde tilstrækkelig efterspørgsel til den nuværende kapacitet.

Med anarkiet i den kapitalistiske produktion, skulle vi relativt hyppigt vente denne hændelse. Spørgsmålet er nu om det her kun drejer sig om et aspekt af den kapitalistiske reproduktions normale fluktationer, eller er det mere? Marx har f.eks. hævdet, at kapitalisterne bestræber sig på at akkumulere så hurtigt som det objektivt er muligt, således at en uoverensstemmelse som den ovennævnte, sandsynligvis ville korrigere sig selv.²⁶

Men hvis man kunne gå ud fra, at investeringstendenser i *enhver* periode tendentielt ville holde sig indenfor ovennævnte rammer – stor nok til en udvidelse af kapaciteten, men ikke til at købe den foregående periodes produktion – så ville produktionskapaciteten naturligvis løbe fra den effektive efterspørgsel og stille systemet overfor et »efterspørgselshul« henholdsvis et »realiseringsproblem«. Præcis dette argument ligger til grund for Barans og Sweezy's antagelse om, at det (potentielle) 'surplus' vokser hurtigere end systemets evne til at opsuge det. Selvom de ser hovedårsagen til dette problem i monopoldannelsen, belyser de ikke, hvorfor monopolborgerskabet,

26. Dette betyder, at den potentielle profitrate $m/(c+v)$ bestemmer akkumulationsraten; endvidere at denne potentielle profitrate også realiseres, undtagen i krisetider. Derfor indtager den potentielle profitrates bevægelse en så central placering i Marx' analyse, hvad vi i næste afsnit vil komme nærmere ind på.

Udtrykt i den Marx'ske terminologi bliver det arbejde, der faktisk udpresses af arbejderen genstandsmæssiggjort produktet. Merværdigenstandsmæssiggøres altså kun i et omfang svarende til det faktisk ydede merarbejde. For at kunne realisere frugterne af sin udbytning må kapitalisten derefter forvandle det faktisk foreliggende produkt til penge gennem salget. Bliver det totale merprodukt ikke solgt, vil en del af den merværdi, som kapitalisten har tilegnet sig ikke blive realiseret som profit. Den realiserede profitrate er da mindre end $m/(c+v)$, altså den producerede eller potentielle profitrate. I denne sammenhæng gives der således kun et 'realiseringsproblem' for så vidt kapitalisten ikke kan sælge faktisk producerede varer. I underkonsumtionsteoretikernes fremstillinger omfatter begrebet 'realiseringsproblem' hovedsageligt en afvigelse mellem potentiel og faktisk produktion. Ifølge Marx hænger dette sidste problems sammen med, at profitproduktionens krav kommer i stadigt stigende modsætning til den samfundsmæssige produktions muligheder, efterhånden som kapitalismen udvikler sig.

stillet overfor en utilstrækkelig efterspørgsel, fortsætter med at udvide deres (produktions-) kapacitet.

Det centrale element i hele deres teori forbliver således uforklaret.

Erik Olin Wright påpeger i sin nyligt offentliggjorde »overblik over marxistiske kriseteorier«, denne afgørende svaghed således:

»Det er den største svaghed ved denne underkonsumtions position, at de mangler en teori om determinanterne for den faktiske akkumulationsrate ... Flertallet af underkonsumtionsteoretikerne tilslutter sig (i det mindste udtalt) Keynes' løsning af dette problem, idet de koncentrerer sig om kapitalisternes personlige profitforventning som hovedfaktor for akkumulationsraten. Fra et marxistisk syn er dette ikke en tilstrækkelig forklaring. Jeg har indtil nu ikke hos en eneste marxistisk underkonsumtionsteoretiker fundet en udviklet teori om investeringerne og akkumulationsraten, derfor er deres teori indtil videre ufuldstændig. (Wright (1977) s. 215-216).

Baran og Sweezy går i deres bog ind på bidrag fra Joan Robinson, Michael Kalecki og Josef Steindl. Da disse forfattere er vigtige repræsentanter for den venstre-keynesianistiske tradition, vil vi udarbejde konsekvenser af deres analyser for vores kriseproblem.

Såvel i den keynesianske som i den marxistiske analyse er investeringerne afgørende. I den keynesianske teori ligger vægten især på determinanterne for den kortfristede investeringsafgørelse. For såvidt som de ovennævnte forfattere overhovedet diskuterer investeringsafgørelsen, beskæftiger de sig primært med den kortfristede og kun sekundært med de langsigtede strukturelle forandringer. Joan Robinson går i sine tidlige arbejder kun forbigående ind på de strukturelle forandringer, mens hendes senere arbejder alle er baseret på Kalecki.²⁷ Når Kalecki på sin side ganske kort behandler de langsigtede forandringer, antager han ganske enkelt, at kapitalismen uden indvirkning af ydre faktorer tenderer til stagnation. Følgelig er innovationerne den vigtigste faktor for udvidelsen af investeringerne udover det for systemets reproduktions nødvendige niveau, og han er af den opfattelse, at den aftagende innovations intensitet under monopolkapitalismen, er ansvarlig for den nuværende langsomme vækst.²⁸ Men dette er altsammen temmeligt ufuldstændigt, og i sit sidste større værk (1968) understreger Kalecki, at en tilstrækkelig forklaring på de langsigtede determinanter for investeringerne endnu mangler.²⁹

Endelig påpeger Steindl ufuldstændigheden i Kalecki's langsigtede analyse, og forsøger derefter at udbedre disse svagheder. I sidste instans er han dog også tvunget til at *antage*, at den vigende investeringsintensitet er den vigtigste

27. Bleaney (1976), s. 225.

28. Ebd., s. 245-248.

29. Sml. Steindl (1976), s. xcii, note 7.

faktor i den moderne kapitalismes langsomme vækst, selvom han understreger, at monopolerne skærper denne effekt. Som tidligere Kalecki så kom også han til den konklusion, at en tilstrækkelig forklaring endnu ikke var fundet.³⁰ Det er altså ikke noget under, at Baran og Sweezy foretrækker deres egen bedømmelse af problemet.

IV. Kapitalismen som selvindskrænkende akkumulation af kapital

De radikale og marxistiske underkonsumtionsteoretikere koncentrerer sig for det meste om den effektive efterspørgsel som begrænsende faktor for den kapitalistiske akkumulation. I Marx's egen analyse er den effektive efterspørgsel dog ikke noget immanent problem, tværtimod. Efter hans opfattelse bestræber kapitalisterne sig på en så hurtig akkumulation som muligt, således at udvidet reproduktion og ikke stagnation karakteriserer systemet. Dette betyder ikke, at akkumulationsprocessen forløber gnidningsløst, og heller ikke at der ikke kan optræde partielle kriser p.gr.a. misvækst o.lign. Men det betyder i hvert tilfælde, at akkumulationsprocessens grænser ikke er et resultat af utilstrækkelig efterspørgsel. Vil det så sige, som Rosa Luxemburg så overvisende hævder, at man ved afvisning af underkonsumtionsteorien må antage det standpunkt, at akkumulationen (og dermed selve kapitalismen) er i stand til fuldstændig ubegrænset udvidelse? Absolut ikke. Ifølge Marx er akkumulationsgrænsen at finde i selve akkumulationsprocessen. »Den *sande skranke* for den kapitalistiske produktion er *kapitalen selv*«. ³¹

Den kapitalistiske akkumulation er orienteret efter profitabilitet. Ifølge Marx formindsker akkumulationen imidlertid profitabiliteten, således at den tendentielt underminerer sig selv. Dette er den berømte lov om profitratens faldende tendens, med hvilken vi straks vil beskæftige os. Samtidig indeholder akkumulationen, en udvidelse af de kapitalistiske produktions-relationer samt en vækst i proletariatet og dets magt.

Faldende profitabilitet betyder faldende akkumulationsrate og en skærpelse af kapitalernes (nationale og internationale) indbyrdes konkurrence om markederne, råstoffer og billige arbejdskraft. Med elimineringen

30. Ebd., s. xv-xvi.

31. Marx, Kapital III (MEW 25, 1964), s. 260.

af de svagere kapitaler, tiltager den økonomiske koncentration og centralisation af kapitalen (d.v.s. »monopol«dannelse) Endvidere er kapitalisterne tvunget til stadigt kraftigere at forringe lønningerne, enten direkte gennem mekanisering eller gennem import af billigere arbejdskraft og/eller via kapitaleksport til fattigere lande. Samtidig tiltager arbejderklassen til stadighed talmæssigt, og den kollektive erfaring fra kampen mod kapitalen vokser. Kapitalens angreb på arbejderklassen, bliver mødt med stadigt større modstand og (på længere sigt) af et modangreb. Klassekampen skærpes.

I den forbindelse må man ubetinget forstå, at den tendielt faldende profitrate (som analyseret af Marx) ikke er *forårsaget* af de høje lønninger, selvom stigende lønninger kan forstærke denne tendens. Det vil sige, at de periodiske kriser, som fremkommer med aftagende profitabilitet, ikke kan lastes arbejderklassens krav og modstand, selvom de forskellige historiske udviklingstrin og politiske situationer naturligvis påvirker arten og måden, hvorpå systemet som helhed reagerer på de enkelte kriser. Dog vil disse almene tendenser sætte sig igennem, sålænge de kapitalistiske relationer er dominerende. I overensstemmelse hermed understreger Marx, at proletariats opgave ikke er at gøre modstand mod kapitalen, men at knuse den.

Denne korte fremstilling skulle have vist, at tiltagende »monopolisering«, aftagende akkumulationsrate og skærpede klassekampe snarere skal forstås som en konsekvens af udviklingen af de grundlæggende lovmæssigheder i kapitalismen, end som faktorer, der frembringer nye lovmæssigheder, sådan som hos Baran og Sweezy³². Idet loven om profitratens tendens til fald har en central betydning for denne forklaring, skal vi i enkeltheder diskutere denne nærmere.

A. Marx' teori om den faldende profitrate

I de fleste samfund bliver opdelingen af den samfundsmæssige arbejdstid og fradraget af merarbejde reguleret samfundsmæssigt – gennem tradition, lov og magt. I det kapitalistiske samfund er det de enkelte kapitalister, der forestår de produktive virksomheder, privat og med profitmageriet til formål. Den samfundsmæssige reproduktion er ikke noget direkte anliggen-

32. Det er iøvrigt interessant, at når kapitalisterne indskrænker deres investeringer som følge af den aftagende profitabilitet, bliver en del af den frembragte produktmasse ikke solgt, hvad der får krisen til at fremtræde som resultat af manglende effektiv efterspørgsel, altså 'underkonsumtion'. I realiteten er 'underkonsumtion' kun en reaktion på profitkrisen. Den er symptom, ikke årsag.

de, alligevel må den finde sted, og gør det faktisk også. Overfladisk set er det pengepriserne og profitten, som leverer den daglige »feedback«, der er bestemmende for kapitalisternes beslutninger. Men i følge Marx er det i virkeligheden den samlede arbejdstid (arbejdsværdi), som er nedlagt i vareproduktionen, der regulerer prislefænomenerne. Denne bestemmelse af priser og profitter gennem arbejdsværdi og merværdi fremstiller faktisk på hvilken måde de samfundsmæssige reproduktionskrav i det kapitalistiske samfund må gøre sig gældende. Vi vil fra nu af direkte beskæftige os med arbejdsværdi og merværdi, eftersom de er de egentlige regulerende elementer.

I arbejdsprocessen anvender arbejderne arbejdsredskaber (fabrik og udstyr) til at forvandle råstofferne til færdigprodukter. Derfor består den samlede nødvendige arbejdstid, der er gået til færdigproduktet, af to dele. For det første den *forbrugte* arbejdstid, der er *indeholdt* i produktionsmidlerne (råstoffer, fabrik og udstyr). For det andet den anvendte levende arbejdstid, arbejderne har nedlagt i arbejdsprocessen. Marx kalder det første element »konstant kapital« (K), da det viser sig igen i slutproduktet. Det andet element kalder han »den værdi, der er tilføjet af det levende arbejde« (L).³³

Arbejdets samlede værdi er derfor i ethvert færdigprodukt lig $K + L$. En del af færdigproduktet er kun ækvivalent (svarer til) til de forbrugte produktionsmidler. Arbejdsværdien for denne del er derfor K, eftersom K er arbejdsværdien for de faktisk forbrugte produktionsmidler. Men tilovers bliver nettoproduktet (værdiproduktet), der for sin del ikke repræsenterer andet end den værdi, der er tilføjet af det levende arbejde. Nettoproduktet er den stofflige ækvivalent til den forbrugte arbejdstid (L).

Hvis der skal være tale om et merprodukt, må kun en del af nettoproduktet dække de konsumvarer, som arbejderne forbruger. Den værdi, (L) der er tilføjet af levende arbejde, er således sammensat af to dele. Den ene del refererer til arbejdsværdien af arbejdernes konsumtionsprodukt (V), og den anden til merproduktets arbejdsværdi (M).

Med andre ord: det er forskellen mellem den arbejdstid, som arbejderne faktisk har forbrugt (L) og så den arbejdstid, der er nødvendig til deres reproduktion (V), altså merarbejdstiden (M), som muliggør merproduktet og dermed profitten: $M = L \div V$.

Opdelingen af den levende arbejdstid i nødvendig (V) og merarbejdstid (M) er således det skjulte grundlag for det kapitalistiske samfund.

33. Symbolet 'L' står for 'm+v'; da der i den tyske diskussion ikke anvendes et tilsvarende udtryk for den forbrugte levende arbejdstid – når bortses fra den borgerlige diskussions brug af symbolet 'Y' (Nationalindkomsten, som stort set modsvarer værdiproduktet) – vil 'L' også blive anvendt i det følgende – jh/ws).

Marx kalder forholdet $\frac{M}{V}$ for »merværdiraten« eller »udbytningsraten«. Alt andet lige gælder det altså, at jo højere udbytningsrate, desto større merværdi og dermed profit.

Det arbejde, som arbejderne faktisk har ydet, bliver bestemt af arbejdsdagens længde. På den anden side er den tid (V), som er nødvendig til deres produktion, bestemt af både mængden af de varer de har konsumeret og af den arbejdstid, der kræves til produktionen af disse varer. Merværdimassen (M) og udbytningsraten $\frac{M}{V}$ kan derfor bringes til at stige ad to veje. Enten direkte, idet man forlænger arbejdsdagen, så merarbejdstiden vokser direkte; eller indirekte, idet man forringer den nødvendige arbejdstid (V), så en større del af den givne arbejdsdag bliver udøvet som merarbejdstid. Den sidste metode til stigning i M og $\frac{M}{V}$ fordrer enten en nedsættelse af arbejdernes realløn eller en stigning i deres arbejdsproduktivitet. Herigennem anvender de mindre tid på produktionen af deres konsumtionsmidler. Reallønsfald og produktivetsforøgelse kan ske på samme tid.

Kapitalisterne afprøver til stadighed alle mulige metoder til at højne udbytningsraten. Men i tidens løb har arbejderklassens voksende styrke stærkt beskåret forsøgene på at forlænge arbejdsdagen og/eller sænke reallønnen. Således er stigningen i arbejdets produktivkraft blevet til hovedmidlet til at hæve udbytningsraten.

Men ifølge Marx er der det paradoksale ved kapitalismen, at de midler, der bevirker stigning i udbytningsraten, samtidig også sænker profitraten. *Arbejdets stigende produktivitet manifesterer sig i faldet i kapitalens profitabilitet.*

Merværdiraten $\frac{M}{V}$ udtrykker arbejdsdagens opdeling i nødvendigt arbejdstid og merarbejdstid. Den måler udbytningsgraden for de produktive arbejdere. Men for kapitalisterne er kapitalens profitabilitetsgrad det afgørende moment. Set ud fra deres standpunkt investerer de penge i produktionsmidlerne (K) og arbejdere (V) med det formål at lave profit (M). Den samlede sum af profit i forhold til deres investeringer (K + V) er målestokken for kapitalistisk succes. Med andre ord, er det profitraten $\frac{M}{K+V}$, som regulerer kapitalakkumuleringen.

Det paradoksale ligger i det følgende: I deres vedvarende indbyrdes kampe³⁴ bliver de enkelte kapitalister til stadighed tvunget til at sænke gennemsnitsomkostningerne for at vinde en fordel over for deres konkurrenter. Når det drejer

34. Disse kampe betegner Marx som 'kapitalernes konkurrence'. Imidlertid betyder konkurrence her ikke 'fuldstændig konkurrence' i modsætning til 'monopol'. Ifølge Marx indebærer den fremadskridende koncentration og centralisering af kapital en heftig 'konkurrence mellem kapitaler' om stadig større dele af jorden. Kapitalismens såkaldt 'monopolistiske' fase ophæver ikke konkurrencen, tvært imod intensiveres den.

sig om et godt resultat i kampen om afsætning er ethvert middel brugbart, hvis det kan forringe gennemsnitsomkostningerne.

Men kapitalisterne står også hele tiden i en kamp om produktionsbetingelserne på arbejdsprocessens område. Og her gælder det, at *mekaniseringen* bliver indført som hovedmiddel i bestræbelsen på at hæve arbejdsproduktiviteten, og den fører således til en sænkelse af gennemsnitsomkostningerne. Kapitalister ansætter arbejdere for en bestemt periode, og i den tid er hovedmålet at presse den højest mulige produktivitet ud af dem under arbejdsprocessen med det lavest mulige omkostningsniveau. Det indbefatter ikke bare kampe om reallønnen og arbejdsdagens længde og intensitet. Det vedrører også arten og karakteren af selve arbejdsprocessen. Lige fra begyndelsen har kapitalisterne tilstræbt at gøre arbejdsprocessen »perfekt«, idet de har inddelt den i stadig mere specialiserede og rutinebetonede funktioner. Med den kapitalistiske kontrol over arbejdsprocessen blev den menneskelige produktive aktivitet stadig kraftigere mekaniseret og automatiseret. Derfor kan det heller ikke overraske nogen, at de mekaniserede, menneskelige funktioner i tiltagende grad selv bliver erstattet af maskiner.

Mens maskiner overtager nogle menneskelige funktioner, bliver andre funktioner endnu mere underkastet mekaniseringens tyranni, indtil også nogle af dem bliver erstattet af maskiner, o.s.v.³⁵

Tendensen til mekanisering er således den fremherskende kapitalistiske metode til at skabe stigning i den samfundsmæssige arbejdsproduktivitet. Den følger af den kapitalistiske kontrol over arbejdsprocessen, over det menneskelige produktive aktivitet. Derfor er hverken arbejdernes voksende modstand eller reallønstigningerne de egentlige bevæggrunde for mekaniseringen, skønt de meget vel kan fremskynde denne tendens.

Tiltagende mekanisering – siger Marx – bevirker en stigning i kapitalens tekniske sammensætning. Stadig større mængder af produktionsmidler og råstoffer bliver sat i bevægelse af et givet antal arbejdere. Ifølge Marx indebærer dette, at slutproduktets samlede arbejdsværdi (K+L) mere og mere bliver bestemt af de forbrugte produktionsmidler og i stadig mindre grad af det levende arbejde. Med andre ord afspejler den stigende tekniske sammensætning i værdiudtryk et tiltagende forhold mellem »dødt og levende arbejde«, mellem K og L.

Som vi har set, er profitraten $\frac{M}{K+V}$. Men $M = L \div V$, eftersom merarbejdstiden M er lig den tid, som arbejderne faktisk forbruger (L) minus den tid, der er nødvendig til deres reproduktion (V).

35. En fremragende analyse af de moderne arbejdsprocesser findes hos Harry Braverman 'Labor and Monopoly Capital; Monthly Review Press, New York 1974 (Frankfurt a.M. New York 1977). Dansk udgave 1978.

Selv hvis arbejderne »kun lever af luft« ($V=0$), kan den maksimale værdi af M kun være lige med den nye værdi $M \text{ max.} = L$ og den maksimale profitrater højst $\frac{M \text{ max.}}{K} = \frac{L}{K}$. Deraf følger, at $\frac{L}{K}$ er den øvre grænse for profitraten, mens den nedre naturligvis er nul. Når nu den stigende tekniske sammensætning viser sig som et tiltagende forhold $\frac{K}{L}$ – altså et aftagende forhold $\frac{L}{K}$ så bliver den faktiske profitrater i tiltagende grad indeklemmet mellem den faldende øvre grænse og en fast nedre grænse. På den måde må den udtrykke sig i en *faldende tendens*. Det er profitraternes tendens til fald hos Marx.³⁶

Den beskrevne faldende tendens er uafhængig af, på hvilken måde den nyskabte værdi bliver opdelt mellem V og M og dermed også uafhængig af udbytningsraten $\frac{M}{V}$. Hvis arbejdernes realløn er konstant, ville den stigende arbejdsproduktivitet, der har sin årsag i mekaniseringen, faktisk vedvarende få $\frac{M}{V}$ til at stige. Jo større arbejdsproduktivitet, desto mindre tid behøver arbejderne til at producere en given mængde af konsumvarer. Derved bliver en større andel af en given arbejdsdag til merarbejdstid. Selv når reallønningerne virkelig stiger, vil udbytningsraten alligevel stadigvæk stige, så længe lønningerne vokser langsommere end produktiviteten. Således er det helt igennem muligt samtidig at have en stigende realløn og en stigende udbytningsrate. Det er endda det normale tilfælde ifølge Marx – nemlig ud fra den begrundelse, at arbejderne aldrig vil kunne få hele mekaniseringens produktivitetstilvækst uden at standse akkumulationen og dermed slagte hønen med guldæggenes.³⁷ Efter Marx' opfattelse bevæger kampen om reallønnen sig derfor *indenfor bestemte objektive grænser*, nemlig de grænser, som sættes af kapitalakkumulationen. Disse grænser ligger i selve kapitalismen og kan kun overskrides ved overvindelse af systemet.

Næsten alle marxistiske kommentatorer anser det for at være en kendsgerning at mekaniseringen er en overvældende realitet i den kapitalistiske produktionsmåde. En vigtig fortolkningsretning henfører dog ikke mekaniseringen til den kapitalistiske kontrol med arbejdsprocessen, sådan som Marx gør det. Denne retning ser den snarere som kapitalens reaktion på den voksende arbejdermodstand og/eller de (langsigtede) stigende reallønninger. Typisk nok

36. (Den her og i det følgende fremførte argumentation er i den vesttyske diskussion udførligt fremstillet af H. Holländer (Das Gesetz des tendenziellen Falls der Profitrate. Marxens Begründung und ihre Implikationen, i: Mehrwert nr. 6, 1974) og af G. Stamatis (Zum Beweis der Koexistenz des Marxchen Gesetzes vom tendenziellen Fall der Profitrate, i ProKla nr. 25, 1976), hvor der også findes videre litteraturhenvisninger - jh/ws).

37. Det er med baggrund i dette standpunkt, at Marx i Kapitalens 1. bind siger, at »... stigningen i arbejdets pris forbliver altså fastholdt inden for grænser, som ikke blot lader det kapitalistiske systems grundlag uantastet, men også sikrer dets reproduktion på stadigt udvidet grundlag.

begynder de med påstanden om at reallønnen stiger under de givne produktionsbetingelser, hvilket fører til et fald i profitraten, hvilket igen foranlediger kapitalisterne til at erstatte flere arbejdere med maskiner. Ud fra dette synspunkt er mekaniseringen og dén stigning i arbejdsproduktiviteten, som ledsager den, naturligvis de grundlæggende midler til at forøge profitabiliteten. Stigende lønninger derimod tenderer at formindske den. Afhængigt af, hvilken faktor der er den fremherskende, kan profitraten bevæge sig i begge retninger efter deres udsagn.³⁸ Paul Sweezy og Maurice Dobb forsvarer f.eks. dette standpunkt,³⁹

Denne analyse er rigtig – til et bestemt punkt. Reallønningernes stigning kan faktisk medføre en mekanisering, som måske *kan* udligne virkningen af de højere lønninger på profitabiliteten, men ikke nødvendigvis. Men ifølge Marx bliver reallønsstigningen selv mulig gjort gennem en forudgående årsag, nemlig mekaniseringen, som følger af konkurrencekampen. Derved kommer den virkning, som Sweezy og Dobb analyserer, først i anden række. Den ligger i et lag over de primære effekt (og bliver faktisk først mulig gennem den). Hvis man går ud fra, at de ignorerer den primære virkning, kan det ikke overraske, at de ikke kan se nogen egentlig grund til faldet i profitraten.

En anden vigtig indvending mod »loven« er, at mekaniseringen (hvilken årsag den end måtte have) ikke nødvendigvis indebærer et tendentielt fald i profitraten. Lad os gå ud fra et bestemt antal arbejdere, hvorved L er givet. Mekanisering betyder, at mængden af produktionsmidler, som bliver anvendt af disse arbejdere, stiger. Men det bliver også ledsaget af en stigning i arbejdsproduktiviteten og dermed af et fald i vareværdien. Der bliver jo nu anvendt mindre tid til produktionen af en givet mængde varer. Derfor stiger produktionsmidlernes (K) arbejdsværdi ikke så hurtigt som massen af dem. Den kan endog falde. Marx argumenterer for, at K trods alt forøges, hvormed $\frac{K}{L}$ stiger, og profitraten altså må falde. Men, siger kritikerne, lad os antage, at produktionsmidlernes arbejdsværdi daler præcis ligeså hurtigt eller endda endnu hurtigere, end massen af dem forøges. Så skulle $\frac{K}{L}$ vedblive at være konstant eller måske falde, og der vil ikke blive øvet tryk på profitraten.

Lad det på forhånd være sagt, at denne indvending er korrekt. Den påpeger et hul i argumentationen for den faldende profirate. I den eksisterende litteratur fremføres en vigtig hypotese, som går i retning af, at en stigning i forholdet mellem maskiner og arbejdere, også vil indeholde en stigning i forholdet mel-

38. For en detaljeret diskussion af denne position incl. nogle matematiske metoder, som skal understøtte den, se: 'Political Economy and Capitalism: Notes on Dobb's Theory of Crisis', af samme forfatter; offentliggøres snarest i Cambridge Journal of Economics.

39. Sweezy (1942), s. 88; Dobb (1937), s. 108-114.

lem dødt og levende arbejde (d.v.s. K i forhold til L). Men forsøgene på at indkredse den nøjagtige sammenhæng mellem disse to størrelser (som f.eks. Yaffe har gjort det)⁴⁰ er ikke tilfredsstillende, så på den måde står muligheden for en modhypotese, sådan som kritikerne har fremlagt det, stadig åben. Dette stridsspørgsmål bliver endnu diskuteret heftigt, og jeg behandler det udførligt i den artikel, som jeg henviser til i den sidste fodnote.

En anden indvending, som for tiden er meget populær, opererer med den antagelse, at kapitalisterne aldrig ville *vælge* en produktionsteknik, som trykker deres profitrate. En faldende profitrate er af den grund udelukket. Dette argument søges ofte matematisk bevist, f.eks. i den såkaldte »Okishio-teorem«.⁴¹ Hans grundlæggende antagelser falder ind under en vidt udbredt analytisk ramme, der forsvares af venstrekeynesianere som Joan Robinson såvel som af marxister som Bob Rowthorne.

Her ligger den afgørende fejltagelse i, at det tekniske fremskridt opfattes som blot et spørgsmål om et kapitalistisk »valg« og ikke som en nødvendighed. Allerede Marx har forlængst fastslået, at der under kapitalismen i selve konkurrencen ligger en tvingende nødvendighed for kapitalisterne til at vælge den teknik med de laveste gennemsnitsomkostninger, også selv om det bevirker en lavere profitrate. Den, der først gør dette skridt, vil underbyde de andre. For de øvrige kapitalister bliver »valget« tilbage enten at realisere profitten i en lavere rate end tidligere eller overhovedet ikke at få nogen profit, fordi deres produkt koster for meget.

En sidste gruppe af marxister tilbageviser antagelsen om en stigende $\frac{K}{L}$ af empiriske grunde. Eftersom K er produktionsmidlernes arbejdsværdi og L værdien fra det tilføjede levende arbejde, er deres pengeudtryk K', som udtrykker produktionsmidlernes pengeværdi, og Y, der svarer til nyværdiens pengeudtryk eller »nettoproduktet«. På dette grundlag bliver kapitalkoefficienten $\frac{K}{L}$ undersøgt, og da officielle statistikker angiver, at den over et langt tidsrum er konstant, anvendes dette til at drage antagelsen om en stigende $\frac{K}{L}$ i tvivl.⁴²

Det er interessant, at de selv samme marxister stædigt vægrer sig ved at anerkende udsagnsværdien af de officielle statistikker over arbejdsløshed, fattigdommens omfang, hyppigheden af underernæring o.s.v. Og det er interessant, at de gør det med den begrundelse, at det borgerlige indhold af disse kategorier faktisk gør statistikken ubrugbar. F.eks. tager arbejdsløshedsstatistikkerne ikke dem med i betragtning, som har opgivet at søge arbejde – dem, det tidligere

40. Yaffe (1976), s. 18-19.

41. Okishio (1961).

42. Hodgson (1974), s. 75.

ikke er lykkedes at finde job som f.eks. den farvede ungdom – eller dem, der på grund af arbejdsløsheden slet ikke kommer til syne på arbejdsmarkedet, som f.eks. husmødre. Derfor er det ikke usædvanligt for kritiske økonomer og marxister at skønne de officielle tal på den »virkelige arbejdsløshed« til at være to til tre gange så høje. Når det så drejer sig om absolut grundlæggende kategorier som »kapital« og »nyværdi«, bliver de officielle statistikker pludselig ubetinget accepteret. Vi vil komme tilbage til dette vigtige punkt i diskussionen om »profitklemme«-kriseteorien. I denne omgang er det tilstrækkeligt at bemærke, at den eneste marxistiske statistiker, der har gjort sig den ulejlighed at undersøge, hvordan disse statistikker bliver opstillet, og derved har taget hensyn til forskellen på marxistiske og borgerlige kategorier – at den statistiker netop er kommet til det resultat, at kapitalkoefficienten synes at stige støt.⁴³

B. Om teorihistorien angående den faldende profitrate

Profitratens tendentielle fald under kapitalismen blev langt henad vejen accepteret af de klassiske økonomer som en uomstødelig kendsgerning. For dem var problemet bare at forklare fænomenet.

Adam Smith (1770) fastslog f.eks., at når flere kapitaler stimler sammen i en bestemt industri, forøger de udbuddet, sænker priserne og trykker således profitten. Præcis på samme måde argumenterer han, hvad angår akkumulationsprocessen. Bliver kapitalen som helhed »rigeligere«, presses profitraten ned. Kritikere har ikke været længe om at vise, at kapitaler så kun trænger sig sammen i en bestemt industrigren, når denne opviser en profitrate, der ligger over den gennemsnitlige. Senere trykker de profitraten i denne gren ned på gennemsnittet igen. Den gennemsnitlige profitrate forblev derimod uforklaret, og Smith angiver overhovedet ingen grund til, hvorfor akkumulationen skulle ændre den.

40 år senere fremlagde David Ricardo (1810) en alternativ forklaring. Han siger, at med den samfundsmæssige udvikling må der opdyrkes mere land til at ernære den voksende befolkning. Det betyder, at stadigt mindre frugtbart land skal opdyrkes, og derfor er produktionen af levnedsmidler tilbøjelig til at blive dyrere. Udtrykt marxistisk stiger arbejdsværdien af næringsmidler. Dermed stiger med en given arbejdsdag den nødvendige arbejdstid og tilsvarende falder merarbejdstiden. Således falder merværdien med samfundets udvikling og dermed også profitraten. Ikke fordi arbejdernes reallønninger stiger, men fordi produktiviteten i landbrugsarbejdet synker.

43. Sml. Perlo (1966).

Den afgørende slutning hos Ricardo er, at landbrugets produktivitet falder tendentielt. I sin kritik af Ricardos renteteori peger Marx på, at denne følgeslutning hverken er logisk eller empirisk korrekt. Den kapitalistiske historie kendetegnes i realiteten gennemgående ved en stigende arbejdsproduktivitet, såvel i industri som i landbrug. Som vi har set i det foregående afsnit støtter Marx' egen forklaring på den faldende profitrate sig på en stigende produktivitet i det samfundsmæssige arbejde og en stigende merværdirate.

»Profitraten falder ... ikke fordi arbejdet bliver mere uproduktivt men derimod fordi det bliver mere produktivt. Ikke fordi arbejderen bliver mindre, men tværtimod mere udbyttet ... (Theorien über den Mehrwert, MEW 26,3, s.442)

Marx betragtede sin egen forklaring på »profitratens tendentielle fald som følge af det kapitalistiske samfunds udvikling« som en stor triumf for sin teori. Den er kernen i hans analyse af det kapitalistiske systems bevægelseslove. Og dog er det forbløffende, så forholdsvis underordnet rolle, denne lov spiller i den marxistiske tænkningens historie. F.eks. mangler den fuldstændig i underkonsumtionsteoriene, og som vi skal se i det næste afsnit, mangler den på lignende vis i »profitklemme«-teoriene.

En af årsagerne til denne forsømmelse ligger i de allerede undersøgte indvendinger mod logikken i den marxske udledning af profitratens tendentielle fald. Men en vidererækkende, måske endnu vigtigere grund til at afvisningen af den marxske lov er af politisk art.⁴⁴ Det siges, at forestillingen om, at kapitalismen skulle være underkastet »bevægelseslove«, må betyde, at samfundet skal behandles som en maskine eller en eller anden fysisk proces. Subjektets rolle, menneskenes rolle i historien bliver underkendt. Det er menneskene og ikke bevægelseslove, der skaber historien. Der bliver derfor argumenteret for, at troen på læresætningen om profitratens tendentielle fald vil føre til en fatalistisk (skæbnetro) og passiv holdning over for opgaven at omstyrte kapitalismen. Det bliver endelig tilføjet, at analysen af kriseårsagerne er et for abstrakt stridsspørgsmål til at det kan være nyttigt i klassekampens praktiske politik.

Det står uden for enhver tvivl, at Marx opfattede den kapitalistiske historie i begreber som bevægelseslove og menneskehedens historie overhovedet i begreber om kræfter, der indvirker på den menneskelige aktivitet og begrænser den. Og dog er det den selvsamme Marx, der satte klassekampen i første række. Han var på sin tid aktiv forkæmper for den hurtigst mulige omstyrtelse af kapitalismen (og ikke i en eller anden skæbnebestemt fremtid), og han var på grund af sin teoretiske analyse fuldt engageret i den daglige

44. Den følgende fremstilling baserer sig i det store og hele på Jacoby (1975), afs. V.

politiske praksis. Findes der en modsigelse mellem disse to aspekter hos Marx?

Overhovedet ikke, tværtimod. Som Henryk Grossmann (Tyskland), Paul Mattick (USA) og David Yaffe (England) argumenterer for det, *udspringer* revolutionær politik lige præcis af denne marxske teoretiske ramme.

Grossmann var den første kendte marxist, der førte krisediskussionen bort fra underkonsumtions- og disproportionalitetsteoriene. Idet Grossmann stod yderst kritisk over for disse teorier både af logiske og politiske grunde, understregede han den centrale betydning af loven om den faldende profitrate for en kriseteori. Han viste, at hos Marx var det en særlig vigtig kendsgerning, at tilvæksten i den samlede profitmasse bliver langsommere ved profitratens fald, og at den til slut nødvendigvis må ophøre. På det punkt, hvor en ny investering ikke afkaster mere profit, vil investeringerne blive beskåret, og dette vil indlede en krise.⁴⁵ Alt som krisen breder sig, vil svagere og mindre effektive kapitaler blive tilintetgjort, og stærkere kapitaler vil være i stand til at opkøbe deres formuer (produktionsapparat) til usædvanligt lave priser. Med den stigende arbejdsløshed bliver arbejdernes position svækket. Som regel vil real-lønnen falde, samtidig med at arbejdsprocessen bliver intensiveret, hvorved udbytningsraten stiger. Alle disse faktorer hæver profitraten, og således sørger hver krise selv for sporskiftet til den økonomiske helbredelse og lægger linien til den næste opsvings- og nedgangscyklus.

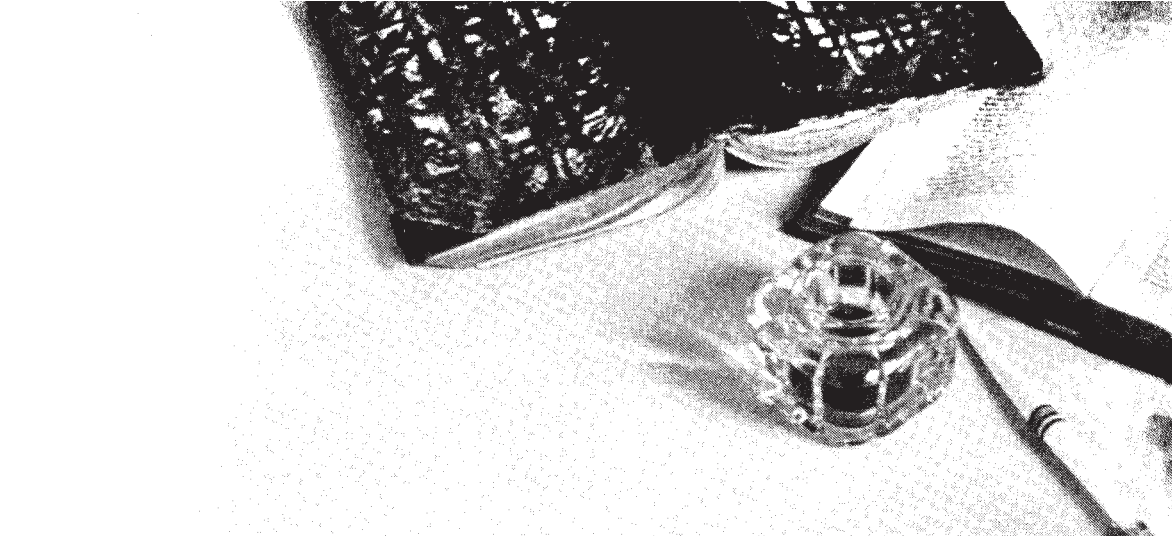
Dermed er ikke sagt, hvornår en bestemt krise vil bryde ud. Mange faktorer kan forhale eller fremskynde den faldende profitrates udslag, i hvert fald til en vis grænse. Hvad dette angår, er klassekampen ikke bare afgørende for tidspunktet for kriseudbruddet. Den er også afgørende for kampen mod krisens virkninger.

For Grossmann er det dog endnu vigtigere, at kriserne er »objektive revolutionære situationer«. Påviser man nødvendigheden af kriser under kapitalismen, så peger man samtidig på nødvendigheden af at forberede sig på disse objektivt set revolutionære situationer og udnytte dem. Endelig fremstiller han på grundlag af sine Marx-studier en vigtig forbindelse mellem teori og praksis:

»Intet økonomisk system bryder sammen af sig selv, hvor svagt det end måtte være. Det må nødvendigvis »omstyrtes«. Den teoretiske analyse af de objektive tendenser, der tilskynder til systemets paralys (lammelse), tjener til at erkende systemets svage sider. En forandring vil dog kun komme gennem den subjektive faktors aktive handlen.«⁴⁶

45. Jacoby (1975), s. 35.

46. (Forfatteren citerer Grossmann fra Jacoby. Oversætterne har ikke kunnet finde originalcitater hos Grossmann. Der er derfor tale om en genoversættelse fra engelsk – jh/ws).

A black and white photograph of a desk. In the foreground, there is a clear glass with a textured surface. To the right, a pen is visible. In the background, there are some papers and a dark, patterned object, possibly a book or folder.

Engels sagde, at bourgeoisiet engang ville forbande Karl Marx's hæmoroider, hvilket påmindrer os om, at filosofen var plaget af smertefulde, betændte hæmoroider.

Pudsigt – at hans sans for uretfærdigheder meget vel kan have været skærpet af mangel på effektiv medicinsk behandling. En rettidig behandling med Proctosedyl – og vi kunne have haft et anderledes verdensbillede idag.

De kan også ændre verdenen med Proctosedyl – nemlig Deres næste hæmoroidepatients hverdagsverden. Proctosedyls lokalanæstetiske, antiinflammatoriske og antiinfektiose egenskaber kan fjerne smerte og irritation og befri patienten for konstant og stadig tilbagevendende ubehag.

Samtidig vil det enkle doseringssystem medhjælpe til, at De opnår Deres egen stille revolution med de patienter, som traditionelt ikke gennemfører en totalitær behandling.

Das Kapital

Paul Mattick har i flere henseender videreudviklet Grossmanns værk.

Et særligt vigtigt synspunkt hos Mattick er, at Marx taler om det kapitalistiske samfund i begreber om bevægelseslove, fordi kapitalismen ikke bliver reguleret gennem indflydelsen af bevidste menneskelige afgørelser. Den bliver snarere reguleret gennem »tingslige relationer« – gennem markedets, prisernes og profittens relationer. Som Grossmann allerede gjorde det, betoner også Mattick, at kriser byder på såvel revolutionære som reaktionære muligheder. Men det er kun klassekampen, der kan afgøre, hvilken vej, der bliver slået ind på. Om kapitalismen slår om i fascisme, eller den bliver transformeret i en socialisme, er ikke fastlagt på forhånd.⁴⁷

I de senere år er David Yaffe begyndt at belyse den marxiske økonomiske analyse og anvende den på den aktuelle krise. Det fulde spektrum i hans analyse ligger dog uden for denne diskussion. Hvad kriseteorien angår, supplerer Yaffe med følgende: Til at begynde med *må* en krise nødvendigvis komme til *udtryk* på prisernes og profittens plan, og derfor er der en tendens til at anse priser og profit for at være krisens årsag. Da f.eks. profitten per definition er forskellen mellem indtægt og omkostninger, bliver det nødvendigvis kun stigende omkostninger i forhold til udbyttet, der kan forårsage et fald i profitabiliteten. Dette er kun en videre mulighed til at forklare profittens fald. Men en del af omkostningerne er udelukkende prisen for andre produkter som f.eks. råstoffer etc. (og dermed indtægten for andre industrier). Derfor bliver enhver sænkning af profitabiliteten ofte sat i forbindelse med den tilbageblevne omkostningsandel, der er lønningerne. Derfra er der kun et lille skridt til argumentet om, at »for høje« lønninger er årsagen til profitfaldet. På denne måde gør man en virkning til årsag.

Noget lignende gælder for analysen af stagnation, stigende arbejdsløshed, inflation, øgede statsudgifter og skærpelse af klassekampene over den ganke verden. Men alt dette er ifølge Yaffe kun kriseudviklingens fremtrædelser og ikke dens årsag. Med den faldende profitrate vil akkumulationen sagtne farten, og arbejdsløsheden vil tiltage. Kapitalisterne vil forsøge at opretholde profitabiliteten gennem prisforhøjelser. Herved sætter de en inflationsspiral i gang. Samtidig bliver staten tvunget til at skride ind for på den ene side at opretholde et politisk acceptabelt beskæftigelsesniveau og for på den anden side at understøtte skrantende industrigrene eller endog at overtage dem. Derfor stiger statsudgifterne i rask tempo. Men statens underskudsbudgettering (deficit spending) fremskynder bare inflationen. Samtidig hindrer dens støtte til beskæftigelsesniveauet lønningerne i at falde så meget, at profitabiliteten kan genskabes. På denne måde bliver modsigelsen

47. Jacoby (1975), s. 43.

uddybet. Det bliver stadig vanskeligere at finde politiske strategier, der kan fungere. I denne fase befinder vi os nu overalt i den kapitalistiske verden ifølge Yaffe.⁴⁸

C. Klassekamp og »profitklemme«

Enhver krise understreger profittens betydning for den kapitalistiske produktion og opstiller påny spørgsmålet om, hvad der regulerer profitten.

Ethvert tilbageslag i profitabiliteten bliver atter før eller siden ført tilbage til for høje lønninger. Nu er det sikkert rigtigt, at en forøgelse af lønnen – alt andet lige – vil formindske profitten. Men derudfra følger ikke, at en given formindskelse af profitten, nødvendigvis kan tilskrives umådelig store lønninger. Spørgsmålet er stadig, hvorfra vi ved hvad der er årsag, og hvad der er virkning?

I Marx's analyse forventes det, at en stigende realløn er indkorporeret i en stigende udbytningsrate, således at lønforhøjelsen ikke *alene* fører til fald i profitabiliteten. I marxistisk forstand kan man derfor kun tale om, at faldet i profitabilitet skyldes »højere lønninger«, såfremt reallønstigningen er så stor, at den (i det mindste delvis) bidrager til en faktisk sænkning af udbytningsraten.

I vores sidste abstraktion er merværdiratsens $\frac{M}{V}$ pengeækvivalent forholdet mellem »profit« (P) og »løn« (W); $\frac{P}{W}$ vil reflektere $\frac{M}{V}$, således at det kunne se ud til, at en mindskelse af forholdet profit/løn var bevis for en uforholdsmæssig reallønsstigning. Men denne bevisførelse er forkert. For det første er det absolut muligt at øge udbytningen af arbejderne, og således lade dem producere et større merprodukt, medens kapitalisterne samtidig ikke er i stand til at sælge dette forøgede merprodukt og derved forvandle det til pengeprofit.

F.eks. vil der i en krise, som sætter sig igennem via en faldende profitrate, (á la Marx) ske en udrydelse af nogle kapitaler, hvilket berøver de øvrige købere til deres del af produktet. Priserne vil falde, og med dem falder profitten og dermed forholdet mellem profit og løn. For at kompensere for dette, vil de overlevende kapitalister presse deres arbejdere endnu mere, udbytte dem endnu kraftigere for at sænke omkostningerne, og overleve. I en krise finder man således både faldende forhold mellem profit og løn og en stigning i ex-

48. Yaffe (1976), s. 5-32. Marx tilbageviser naturligvis denne påstand med den begrundelse, at kapitalakkumuleringen selv sætter objektive grænser for lønkampen, hvilket betyder, at udbytningsgraden alment stiger. I realiteten er hans argumentation, at profitraten falder, fordi udbytningen er tiltagende, ikke aftagende.

pløationsraten. Endvidere er de begge under disse betingelser symptomer på og ikke årsagen til krisen.

Men den ovennævnte model er ikke anvendelig før kriseudbruddet. Ville det så ikke være legitimt at anse profit/lønforholdet som en indikator for udbytningsraten under den krisefrie periode?

Hvis ja, ville et faldende profit/løn-forhold før krisegennemslaget være et bevis for, at arbejderne faktisk havde kunnet hæve deres realløn så hurtigt, at udbytningsraten faldt og at en krise ville udløses. *Det er præcis denne teoretiske fastlæggelse af $\frac{P}{W}$ som indikator for $\frac{M}{V}$ som karakteriserer den marxistiske »profitklemme« teori, som blev fremlagt af Glyn/Sutcliffe og Rowthorne i England og af Body og Crotty i U.S.A.⁴⁹*

Åbenbart baserer de deres argumentation på den empiriske iagttagelse, at der forud for en krise sker et fald i profit/lønforholdet. Men denne iagttagelse foretages ofte også af den borgerlige økonomi, som det først var tilfældet med William Nordhaus fra Brooking's Institute⁵⁰. Marxisterne går dog et skridt videre, idet de sætter det iagttagne profit-/løn-forhold lig udbytningsraten. Deraf følger, at den faldende profitabilitet egentlig gøres til et udtryk for en faldende merværdirate, der på sin side kun kan skyldes et tilstrækkeligt stor reallønssstigning. Mens de borgerlige økonomer ofte giver kapitalomkostningerne skylden for faldet, fører marxisterne det ironisk nok tilbage til »arbejdsproblemet«. På en måde er »profit-klemme« argumentet ligeså gammelt som kapitalismen. Ingen ved bedre end kapitalisterne, hvor vigtig profitten er for systemet, og det er åbenbart, at ingen andre kan have interesse i at give de høje lønninger skylden for kriserne. I den forstand dukker der i alle kriser en kapitalistisk version af »profit-klemme« argumentationen op.

På et noget mere abstrakt plan har den borgerlige økonomi længe hævdet, at den faldende profitabilitet kunne føres tilbage til den kendsgerning, at arbejderne har været istand til at forøge deres »andel« af nationalproduktet (på bekostning af kapitalisternes andel selvfølgelig). I en kommentar til to af sine samtidige, franskmænden Frederic Bastiat (1840) og amerikaneren Henry Carey (1860) fastslår Marx, »at de accepterer det faktum, at profitraten tenderer til fald i takt med den produktive kapital vækst. Men de forklarer det slet og ret med, at arbejdets værdi vokser, nemlig den proportion, som arbejderen får af totalproduktet ... (Marx, Grundrisse (1953), s. 640).

Den nuværende marxistiske »profit-klemme« teori er på mange måder beslægtet med Bastiat's og Carey's. I sin oversigt over marxistiske kriseteorier sammenfatter Erik Olin Wright den moderne variant på flg. måde:

49. Glyn/Sutcliffe (1976), Rowthorne (1976), Body/Crotty (1975).

50. Nordhaus (1974).

»Grundargumentationen er ganske enkelt: den del af nationalindkomsten som til enhver tid tilfalder arbejderne og kapitalisterne, er næsten udelukkende bestemt af det givne styrkeforhold i klassekampen. I samme grad, som arbejderklassen opbygger en tilstrækkelig stærk arbejderbevægelse, og kæmper en lønstigning ud over produktionsstigningsniveauet igennem, vil udbytningsraten falde og profitraten dermed falde (den bliver presset af de stigende lønomkostninger). Dette profitalfald bevirker en tilsvarende indskrænkning i investeringerne og dermed en endnu langsommere produktivitetstigning. Resultat: en økonomisk krise.« (E.O. Wright (1977), s. 216).

Den moderne marxistiske version følger altså Bastiat's og Carey's argumentation, når de antager at profitraens tendentielle fald er en følge af den faldende udbytningsrate. Mellem de to varianter er der en afgørende politisk forskel, idet de borgerlige økonomer beklager situationen, mens de marxistiske fejrer den. Den marxistiske »profit-klemme« teori gør klassekampen om *arbejdsbetingelserne* til den afgørende faktor, som (i sidste instans) bestemmer den kapitalistiske reproduktions forløb. For disse marxister er kendsgerningen, at systemets udvikling har nået et stadium, i hvilket arbejderne er stærke nok til at udløse kriser, et forhåbningsfuldt tegn. Når arbejderklassen gennem deres lønkrav kan tvinge systemet i knæ, så vil de snart være så stærke, at de med lethed kan modstå angrebene på reallønnen, som udgør den egentlige »rensesproces«. De kunne sågar være stærke nok til at »løse« krisen, idet de kunne overtage statsapparatet.

Denne teoris store fordel ligger i dens enkelthed: også under kapitalismen »regerer politiken«. Vi skal analysere klassekampens praktiske politik og ikke nogle abstrakte bevægelseslove, hvis vi vil forstå kapitalismens historie. Den kapitalistiske akkumulation er faktisk begrænset i sig selv, men det er arbejdet og ikke »kapitalen selv« (som Marx hævdede) som sætter den sidste grænse for akkumulationen.

Men enkelthed er kun en virkelig fordel, hvis den enkle definition også er rigtig. Straffen for en fejltagelse er sluttelig at det mislykkes.

Lad os derfor gå tilbage til det centrale punkt i teorien, og lad os spørge: kan man fra et iagttaget fald i profit/lønforholdet virkelig slutte at udbytningsraten falder? Med andre ord: er $\frac{P}{V}$ virkeligt et index for $\frac{M}{V}$. For at besvare dette må vi gå M 's og V 's pengeform efter.

Lad os betragte udgangen på totalkapitalens produktionscyklus. Går vi ud fra salgssummen kan vi følge denne pengesums vandring. Antag at totalsummen (ved salget) (P') andrager 100.000 dollar. Derfra fradrager kapitalisten 40.000 dollar til erstatning for de til produktionen købte varer, forbrugte råstoffer og maskiner (K^*p) og yderligere 20.000 dollar til erstatning for lønnen (Vp^*) til de i produktionsprocessen beskæftigede produktionsarbejdere. Det resterende beløb på 40.000 dollar, er det som kapitalisterne kalder *realiseret bruttoprofit* (M^*), altså udbyttet fra salget af varerne minus de materiale- og arbejdsomkostninger, som er medgået i produktionen af disse varer. Ser man

det i lyset af systemet som helhed udgør denne bruttoprofit pengeækvivalenten for produktionsarbejdernes⁵¹ merarbejdstid, mens disse arbejderes lønninger (Vp^*) udgør pengeækvivalenten for deres nødvendige arbejdstid. Det nøjagtige index for udbytningen af produktionsarbejderne, d.v.s. merværdiraten, er derfor $\frac{M^*}{Vp^*} = \frac{40.000}{20.000} = 200\%$.

Men for kapitalisterne ser det ganske anderledes ud. De må yderligere fra bruttoproduktet fradrage de penge, som de har anvendt til salget af varerne. Disse salgsomkostninger, som kapitalisterne kalder det, består i materialeomkostninger (Ko^*) og i lønomkostninger (Vo^*) ved forvandlingen af de producerede varer til pengeform. Dertil kommer, at de også må fradrage de indirekte skatter (T), fordi disse, set fra deres synspunkt, også er drifts»omkostninger«.

Det som bliver tilovers efter alle disse fradrag, kaldes den *industrielle nettoindkomst*⁵² (P). Hvis salgsomkostningerne er $Ko^* + Vo^* = 15.000$ KR. + 10.000 KR., og de indirekte skatter $T = 50000$ KR., så er den industrielle nettoindkomst $P = 10.000$ KR.

Fra kapitalistklassens synspunkt er såvel salgsomkostningerne som de indirekte skatter ægte driftsomkostninger. Selv set ud fra totalsystemets synspunkt kan man faktisk betragte disse som strengt nødvendige udgifter, idet såvel handelskapital (grossist- og detailhandlere) som staten udfører uundværlige funktioner. Men den kendsgerning, at det er en uundværlig udgift, ændrer overhovedet ikke ved, at det drejer sig om afledte former af merværdien. Man må nødvendigvis først *producere* merproduktet, før det kan sælges; salget ændrer kun ved ejendomsforholdet til produktet ikke dets størrelse. Det omfang, i hvilket en del af merproduktet absorberes gennem ejerskifteaktivitet (køb og salg) og gennem statslig aktivitet,⁵³ er kun et udtryk for systemets fordelingsog legitimitetsomkostninger.

Ulykkeligvis erkender »profit-klemme«-teoretikerne ikke denne centrale sammenhæng.⁵⁴ Uden undtagelse sætter de merværdiraten lig $\frac{P}{W}$, forholdet mellem industriel nettoindkomst og totallønnen. Udtrykt i den ovennævnte

51. Jeg anvender termen produktionsarbejder, da det er umuligt at give en fyldestgørende fremstilling af begrebet produktivt arbejde inden for tekstens rammer. Ligeledes anvender jeg termen vare for såvel goder som tjenesteydelser, der ydes mod betaling. Forskellen mellem produktivt og uproduktivt arbejde lader sig ikke reducere til den forenkede skellen mellem goder og tjenesteydelser.
52. Den industrielle nettoindkomst bliver videre opdelt i industriel indkomstskat, jordrente (i modsætning til afskrivning og vedligeholdelse af bygninger og udstyr, som nærmere betegnet er en del af produktions- eller salgsomkostningerne), rente, dividende og henlæggelser.
53. Undtagen egentlig statslig produktion.
54. Denne vigtige kritik af logikken i 'profit squeeze'-betragtningen findes også hos M.F.Z. (1977) i en kritik af Body/Crotty (op.cit), i 'The Communist', vol. 1, nr. 2.

fremstilling er $P = 10.000 \text{ KR.}$ og $W = \text{Produktionsarbejdernes lønninger} + \text{løn og gage til sælgeren} = 20.000 \text{ KR.} + 10.000 \text{ KR.} = 30.000 \text{ KR.}$ således at $\frac{P}{W} + \frac{10.000}{30.000} = 33 \frac{1}{3}\%$.

Dette er naturligvis langt fra den sande merværdirate $\frac{M^*}{V^*P} = 200\%$. Gennem forvekslingen af $\frac{P}{W}$ og $\frac{M^*}{V^*P}$ sker der en temmelig stor undervurdering af den sande profirate i et givet tidsrum, hvilke ovenstående eksempel viser (den anførte størrelsesorden udtrykker temmeligt præcist den faktiske nuværende størrelsesorden, som dog er taget på basis af en meget kompleks og detalieret analyse af den amerikanske økonomi).⁵⁵ Hvad der er endnu værre er, at $\frac{P}{W}$ har en immanent tendens til at blive stadig mindre end $\frac{M^*}{V^*P}$, idet såvel salgsomkostningerne som de indirekte skatter stiger kraftigt i alle kapitalistiske økonomier. Dette gælder i særdeleshed for tiden efter 2. verdenskrig. Derfor er det vildledende, at forklare det iagttagne fald i profit-løn-forholdet $\frac{P}{W}$ med en tilsvarende stigning i udbytningsraten.

Tværtimod er det meget vel muligt, at en stigende udbytningsrate, samvirkende med en faldende profirate (ifølge Marx) har forårsaget en faldende akkumulationsrate og en stigende arbejdsløshed. Fra denne synsvinkel fremtræder den skærpede konkurrence mellem enkeltkapitalerne og den tiltagende statslige intervention som svar på en skærpet krise, ikke som dens årsager. Empirisk viser disse reaktioner sig som forhøjede salgsomkostninger og højere skatter, som sætter sig igennem i en aftagende $\frac{P}{W}$ på trods af en stigende $\frac{M^*}{V^*P}$. Dette er i det væsentlige Yaffes forklaring på den nuværende verdenskrise.

Det må gentages, at det iagttagne fald i profit-løn-forholdet ikke i sig selv leverer nogen forklaring. For at komme ud over den blotte iagttagelse behøver vi en teori om profittens determinanter for at kunne afgøre hvilke faktorer, som foranlediger den empiriske tendens. Men vi må også vide, hvordan de empiriske kategorier hænger sammen med de teoretiske kategorier, ellers vil vi til slut gøre den falske årsag ansvarlig. Præcis dette er »profit-klemme«-teoretikkernes fejl: de refererer til merværditeorien, men de tager her intet hensyn til forskellen mellem denne komplekse og udsagnsfulde marxske kategori og den borgerlige kategori »profit« (industriel nettoindkomst). På denne måde

55. I realiteten er rekonstruktionen af M^* , V^* og W 's pengeækvivalenter en hel del mere kompliceret end det fremgår. I hovedsagen indebærer det en transformering af nationalindkomstberegninger i keynesianske kategorier til beregninger funderet i de Marx'ske værdikategorier. Det er en vanskelig opgave såvel i sin teoretiske som empiriske dimension. Den er dog fuldt ud gennemførlig og tilmed absolut nødvendig.

På baggrund af temmelig detaljerede beregninger (som jeg ikke kan bringe her) er jeg kommet til det resultat, at den faktiske merværdirate M^*/V^* steg fra 1900-1922, mens P/W faldt i samme tidsrum. Stigende 'uproduktive omkostninger' og skatter er den væsentligste årsag til denne forskel.

henfører de fejlagtigt det vedvarende fald i profitabiliteten og dermed selve den nuværende verdenskrise til en fra lønnen udgående »profit-klemme«.

KONKLUSION:

Historien lærer os, at kapitalismen periodisk underkastes rystelser i økonomisk og samfundsmæssig henseende. På disse tidspunkter viser systemets immanente sociale spændinger sig tydeligt. De borgerlige platheder bliver i dens forskellige ortodoxier stadig mere gennemskuelige og fortvivlende, og klassekampen bryder åbent ud.

Vi er ved på ny at lære denne lektion i kapitalismens historie. Efterkrigs-tidsboomet, som skulle føre os gennem den gyldne port til det 21. århundrede, er nu officielt gået bort. Overalt i den kapitalistiske verden ophobes politiske og økonomiske kriser. Den internationale konkurrence skærpes med kapitalisternes overlevelseskamp. Banker går bankerot. Enorme industrier styrter sammen, selve det internationale valutasystem sniger sig fra den ene krise til den anden, arbejdsløsheden forværres mens priserne stadigt stiger og klassekampen skærpes overalt.

Hvordan skal vi forstå den seneste kapitalistiske krise? Temmelig sikkert må vi studere og analysere den udførligt ikke kun lokalt eller nationalt, men globalt.

Men alt dette vil ikke være nok. Vi må samtidig forstå, at kriser ikke er nye for kapitalismen. Deres periodiske og ødelæggende fremkomst er allerede erkendt, analyseret og begrebet teoretisk af mange andre, længe før vi har stillet spørgsmålet. At forstå dette betyder, at forstå nødvendigheden af at undersøge vore forgængers forklaringer, hvorved vi lærer af dem og kan bygge på dem. Hvis opgaven er at overvinde systemet, er det nødvendigt først at forstå det. Prisen for uvidenhed er fiasko.

Denne artikels formål var at præcisere og analysere de grundlæggende positioner, som er gået ud fra spørgsmålet om kapitalismens kriser. Jeg har forsøgt at løse denne opgave så præcist som muligt, uden at have en forudfattet mening om temaet. Derfor har jeg forsøgt ikke blot at gengive hvad en bestemt type teori siger, men også hvorfor den benytter disse argumenter, hvordan argumentet har udviklet sig historisk, og hvilke politiske standpunkter, der på forskellige tidspunkter forbandt sig til den.

I stedet for endnu en gang at sammenfatte denne artikels resultater, skal jeg koncentrere mig om tre indsigter, som efter min mening er indeholdt i kriseteoriens historie.

Den første erkendelse drejer sig om forholdet mellem teori og politik. Ethvert teoretisk standpunkt indeholder en bestemt metode til at ændre systemet. I denne forstand har enhver teori politiske implikationer i forhold til den praksis, som påberåber sig den. Men det er vigtigt at forstå, at der ikke kan søges en simplificerende forbindelse mellem et teoretisk begrebsapparat, og den dermed forbundne politik. Lad os f.eks. tage underkonsumtionsteorien. Til dens fortalere hører den reaktionære Malthus, den småborgerlige socialist Simonde de Sismondi, den revolutionære aktivist Rosa Luxemburg, og den nye moderne »monopolkapitalisme«-retning, som er baseret på Paul Sweezy's og Paul Baran's arbejder. Til deres modstandere hører på sin side borgerlige teoretikere af alle afskygninger, begyndende med Ricardo, men desuden også Marx og Lenin. Hverken for underkonsumtionsteoretikerne, eller for deres modstandere kan der fastsættes en politisk fællesnævner.

Noget lignende gælder for enhver anden kriseteori.

Den anden vigtige erkendelse har med teori og »kendsgerninger« at gøre. Det er en tungtvejende fejltagelse at antage at kendsgerninger uden videre er noget *givet*, uafhængigt af alle begrebsrammer. Allerede en overfladisk undersøgelse af nationalregnskabernes historie viser os, at alle opgivelser i talmæssige udtryk som vi bliver konfronteret med, tilhører en bestemt teoretisk kategori. Disse opgivelser er naturligvis baseret på begivenheder i den virkelige verden, men formen og måden, hvorpå disse erfaringer bliver klassificeret og optalt på, afhænger af en teori om verden. Det mønster, som fremstår af de keynesianske kategorier som ligger til grund for den nuværende nationalregnskabsopgørelse kan på ingen måde sidestilles med det, som fremstår af de marxistiske kategorier. I diskussionen af »profit-klemme«-teorien så vi f.eks. hvor vigtigt der var, ikke at forveksle profit-løn-forholdet $\frac{P}{W}$ med udbytningsraten $\frac{M}{V}$. Det ville være et fatalt tab at opgive en rigtig teori, kun fordi den ikke er i overensstemmelse med »kendsgerninger« der baseres på helt andre kategorier.

Den tredje erkendelse blev allerede nævnt i begyndelsen af dette afsnit. For kort at gentage den: Ved forsøg på at gennemføre en kriseanalyse er det ikke tilstrækkeligt at se på krisens fremtrædelsesformer. Det er lige så vigtigt at studere fortidens og nutidens forklaringer på krisen. Ellers er det meget sandsynligt at vi genfinder noget, som forlængst er fundet, og laver de samme fejl, som andre har gjort længe før os. Det er ofte blevet sagt, at de som ignorerer historien, er dømt til at gentage den. Man skulle måske tilføje, at de som ignorerer en teori, er dømt til påny at opstille den.

Oversat af:

Margit Thomsen og Henning K. Pedersen efter
PROKLA 30, s. 3-41.

Litteratur

- Alchian, A. A. and W. R. Allen, *Exchange and Production Theory in Use*, Wadsworth Publishing Co., Belmont, Ca. (1969).
- Baran, Paul and Paul Sweezy, *Monopoly Capital*, Monthly Review, New York (1966); Monopolkapitalen bd. 1-2, Oslo 1971.
- Barrat-Brown, Michael, *Economics of Imperialism*, Penguin Books (1974).
- Bleaney, Michael, *Underconsumption Theories: A History and Critical Analysis*, International Publishers, New York (1976).
- Body, Raford and James Crotty, »Class Conflict and Macro-Policy: The Political Business Cycle«, *Review of Radical Political Economics*, Vol. 7, No. 1 (1975). i: Krisen økonomisk og politisk, Rosk. 1977.
- Dobb, Maurice, *Political Economy and Capitalism*, Routledge & Kegan Paul, Ltd., London (1937).
- Glyn, Andrew and Bob Sutcliffe, *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze*, Penguin Books (1972).
- Hodgson, Geoff, »The Theory of the Falling Rate of Profit,« *New Left Review*, 84 (March-April 1974).
- Jacoby, Russell, »The Politics of the Crisis Theory: Towards the Critique of Automatic Marxism II,« *Telos*, 23, (1975).
- Lebowitz, Michael, »Marx's Falling Rate of Profit: A Dialectical View,« (nærmere bibliografiske oplysninger giver forfatteren ikke).
- Lekachman, Robert, *A History of Economic Ideas*. McGraw-Hill Book Company (1976).
- Luxemburg, Rosa, *Die akkumulation des Kapitals* Frankfurt/M 1966. Kapitalens akkumulation, Kbh. 1976.
- Mitchell, Wesley Clair, »Business Cycles,« (1923) in *Readings in Business Cycle Theory*, American Economic Association, George Allen and Unwin, London (1961).
- Nordhaus, William, »The Falling Share of Profits«, *Brookings Papers*, 1976, No. 1, pp. 169-208.
- Okishio, N., »Technical Change and the Rate of Profit,« *Kobe University*, Vol. 7, (1961), pp. 85-99. deutsch in: Nutzinger/Wolfstetter (HG), *Die Marxsche Theorie und ihre Kritik*, Bd. II, Ffm/New York 1974, campus.
- Olin-Wright, Erik, »Alternative Perspectives in the Marxist Theory of Accumulation and Crisis,« in *The Subtle Anatomy of Capitalism*, edited by Jesse Schwartz, Goodyear Publishing Co., Inc., Santa Monica, Ca. (1977).
- Perlo, Victor, »Capital-Output Ratios in Manufacturing«, *Quarterly Review of Economics and Business*, 8(3), Autumn, 1966, pp. 29-42.
- Robinson, Joan, *Economic Heresies*, Basic Books, Inc., New York, (1971).
- Rowethorn, Bob, »Mandel's, 'Late Capitalism'«, *New Left Review*, 98, July-August 1976, pp. 59-83.
- Samuelson, Paul, *Economics*, Tenth Edition, McGraw-Hill Book Co., 1976, deutsch Köln 1965 (bund-verlag).
- Steindl, Joseph, *Maturity and Stagnation in American Capitalism*, Monthly Review Press (1976).
- Sweezy, Paul, »The Economic Crisis«, *Monthly Review*, Vol. 26(10), March 1975, pp. 1-8.
- Samme, *The Theory of Capitalist Development*, Monthly Review Press, New York, (1942). *Theorin för den Kapitalistiska utvecklingen*, Stckh. 1970.
- Yaffe, David, »Inflation, the Crisis and the Post-War Boom,« *Revolutionary Communist*, No. 2 (1976), pp. 5-45.
- M.F.Z., »Reformist and Revolutionary Views of Capitalist Crisis: A Critique of New Marxism,« in *The Communist*, Vol. 1, No. 2, (Theoretical Journal of the Central Committee of the Revolutionary Communist Party, U.S.A.).

I tidsskriftet Kurasje har der tidligere været bragt flg. bidrag til kriseteoridiskussionen:

Makoto Itoh, Udviklingen af den marxske kriseteori, i Kurasje nr. 14.

Arne Kurdal, Kriseutviklingen i Danmark, i Kurasje nr. 18.

Allan Andreassen og Tyge Kjær, Krisen og venstrefløjens handlemuligheder, i Kurasje nr. 21.

og på forlaget Kurasje:

Paul Mattick, Krise og arbejdsløshed, 1973.

Paul Mattick, Kriser og kriseteorier, 1974.

Finn Hansson, Kapitalakkumulation, arbejderklasse og socialpolitik, 1975.

Inflation og krise – en antologi, 1976.

Rotbuch

KURASJE

Tidsskrift - forlag - bogimport

plakat

10 Jahre Betriebsarbeit
bei Daimler-Benz

Hg. P. Grohmann/H. Sackstetter
Rotbuch 213

ca. 144 Seiten · ca. DM 8 (Abo 7)

Die plakat-Gruppe beschreibt Ergebnisse und Schwierigkeiten ihrer betrieblichen Initiativen, Erfolge und Widersprüche ihrer Opposition gegen die offizielle Gewerkschaftspolitik und ihre Versuche, über den eigenen Betrieb hinauszuwirken.

Kritisches Gewerkschafts-
jahrbuch 1979/80

Arbeitskampf um Arbeitszeit

Hg. O. Jacobi/W. Müller-Jentsch/
E. Schmidt

Rotbuch 1980

ca. 224 Seiten · ca. DM 9 (Abo 8)

Aus dem Inhalt: Krise und Gegenwehr in der Stahlindustrie / Arbeitszeitverkürzung und Belastungsprobleme / Arbeiteröffentlichkeit: Betriebs- und Gewerkschaftszeitungen / Frauenstreik im Hunsrück / Wohin geht die IG Chemie? Analyse einer Einzelgewerkschaft / Chronik / Dokumente u. a. Beiträge

Prokla

36

Krise des Marxismus?

192 S. · DM 9 (Abo 8)

Mit Beiträgen von:
L. Magni / F. O. Wolf /
Blanke, Schäfer / A. Mohl /
Chr. Neusß / R. Dombois /
U. Jürgens / W. Spohn
und P. Oehlke

Kursbuch

57

Der Mythos des Internationalismus

224 S. · DM 8 (Abo 6)

Mit Beiträgen von:
S. Clausen / T. Spengler /
E. Wulff / G. Manceron /
N. Chomsky / T. Nairn /
D. Clausen / D. Cohn-
Bendit, D. Welzel u. a.
Beiträge

Frauen und Film

21

Filmtheorie II

56 Seiten · DM 5

Mit Beiträgen von:
M. Tagliaferri / H. Hurst /
Chr. Gledhill / Diskussion
über feministische
Ästhetik u. a. Beiträge

Prokla

Zeitschrift für politische Ökonomie und sozialistische Politik

- 22: Kinderaufzucht/Krisetheorie/nachkapitalistische Gesellschaften u. a.
- 23: Innerlinke Auseinandersetzungen/Betriebspolitik/»Energikrise« u. a.
- 24: Druckerstreik 1976/Gewerkschaftliche Internationalisierung/Struktur des Monopols u. a.
- 25: Thesen zur Bundestagswahl 1976/Soziale Basis politischer Parteien in der BRD/Reformismus und Aufstieg u. a.
- 26: Parteien, Bündnispolitik
- 27: Sozialistische Länder
- 28: Staatliche Wirtschaftspolitik, Linke in der SPD, Gewerkschaftliche Bildungsarbeit
- 29: Negt-Kritik, Wissenschaft und Technik, Strukturelle Arbeitslosigkeit
- 30: Krise und Krisentheorien Mescaleros und andere
- 31: Bahro-Diskussion, Rationalisierung und Gewerkschaften
- 32: Traditionelle arbeiterorganisationen, neue soziale Bewegungen und Krise: Italien/Frankreich
- 33: Produktion, Reproduktion, Sozialisation
- 34: Ökologie und Marxismus
- 35: Alternativen der Wirtschaftspolitik. Stalinismus und Industrialisierung
- 36: Krise des Marxismus?
- 37: Perspektiven der europäischen Integration

Pris pr. nr.: 34.50 kr.

I abonnement hos Kurasje

4 nr. (1. årgang) for 112.- kr.

(28.- kr. pr. nr.)

Kurasje giro: 7 16 60 44

»VIDENSKABELIG SOCIALISME«, HVAD ER DET?

Alexa Mohl

Få af verdenslitteraturens værker, er blevet så heftigt diskuteret som Marx' skrifter. Det er ikke kun tilhængere og modstandere af Marx, der har stredes og stadig strides om den rigtige fortolkning af hans værker. I hver af disse lejre har man været og er man stadig i totterne på hinanden. Kun med hensyn til en ting er tilhængere og modstandere af samtlige tolkninger enige med Marx og Engels: Marx' studier og analyser skulle levere den »teoretiske begrundelse for kommunismen«¹; »Kapitalen« ville »give stræben mod socialismen et videnskabeligt grundlag«.²

I

Det var en kilde til stolthed hos de foragtede i det borgerlige samfund og hos de af deres partikammerater, der kom fra modstanderens lejr, at socialismen med udfoldelsen af kritikken af den politiske økonomi i Marx' hovedværk var forvandlet fra utopisk drøm om menneskehedens fremtid til videnskab. I sikker tiltro til sin teoretiske uangribelighed tilråber det tyske socialdemokratiske førerhoved Karl Kautsky de tyske lærestoles Marx- og marxismekritikere: »Den som vil påvise det fejlslagte i vor målsætning må bevise, at vor lære om den økonomiske udvikling er falsk ...«³

1. Marx til Ferdinand Lassalle 6. nov. 1859, MEW 29, s. 618.

2. Friedrich Engels: Rezension des Ersten Bandes »Das Kapital« für die »Elberfelder Zeitung« MEW 16, s. 215.

3. Karl Kautsky: Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen erläut. 10 oplag, Stuttgart 1910, s. 131.

Det program, som partiet efter tolv års forfølgelse og illegalitet under socialistlovgivningen vedtager i Erfurt 1891, støtter sig da også til Karl Marx' videnskabelige hovedværk. Kautsky, fra hvis pen programmets teoretiske del kom, bekræfter dette i forordet til femte oplag af sine kommentarer: »... den almene del af selve programmet er blot en omskrivning af det kendte afsnit om »den kapitalistiske akkumulations historiske tendens i »Kapitalen«. ⁴ I et brev til Wilhelm Liebknecht ⁵ fra 1871 havde Marx selv henvist til dette kapitel om den oprindelige akkumulation som en passende tekst til praktisk propaganda. Kapitlet indeholder da også det eneste »sted« i Marx' hovedværk, hvor den proletariske revolution tematiseres som resultatet af det borgerlige samfunds udviklingslove. Marx beskriver dér kapitalforholdets udviklingslove med udgangspunkt i dets forhistorie, d.v.s. »ekspropriationen af de umiddelbare producenter« ⁶, eller adskillelsen af producent og produktionsmiddel. Videre beskriver han den fortsatte ekspropriation af privatejendom »gennem udfoldelsen af den kapitalistiske produktionsmådes egne immanente lovmæssigheder, gennem kapitalens centralisering« ⁷ frem til det punkt, hvor denne proces igen slår om: »Med det stadigt faldende antal kapitalmagnater, der tilraner sig og monopoliserer alle fordele ved denne transformationsproces, vokser mængden af elendighed, undertrykkelse, trældom, degeneration, udbytning, men også vreden hos arbejderklassen, der er i stadig rivende vækst og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret. Kapitalmonopolet bliver til lænker for den produktionsmåde, der er blomstret op sammen med og under det. Produktionsmidlernes centralisering og arbejdets samfundsmæssiggørelse når et punkt, hvor de bliver uforenelige med deres kapitalistiske hylster. Det bliver sprængt. Den kapitalistiske privatejendoms time slår. Ekspropriatorerne eksproprieres.« ⁸

Ifølge Kautsky, hvis tolkning af Marx gjaldt som den officielle socialdemokratiske teori, findes i det her citerede afsnit argumenterne for det »naturnødvendige« i en proletarisk revolution med socialismen til følge. De stadigt skærpede krisetendenser i den kapitalistiske produktion og dens endelige sammenbrud gør en ny samfundsorden med en radikal anden strukturering og sammenfatning af det samfundsmæssige totalarbejde nødvendig. Den tiltagende elendighed tvinger uundgåeligt proletariatet til at gøre oprør mod systemet og sluttelig til at omvælte den kapitalistiske produktionsmåde. Ud over dis-

4. samme sted s. XX

5. Marx til Wilhelm Liebnicht 13. april 1871, MEW 33, s. 207.

6. Karl Marx: Das Kapital 1. bind, MEW 23, s. 789. Dansk udgave s. 1058.

7. Samme sted s. 790, dansk udgave s. 1060.

8. Samme sted s. 790 f, dansk udgave s. 1060 f.

se argumenter, som senere blev diskuteret under betegnelsen sammenbruds- og elendigørelsesteori, indeholder ovennævnte afsnit endnu en tese, ifølge hvilken den kapitalistiske produktionsmåde selv frembringer de materielle forudsætninger for en ny og højere samfundsorden gennem produktionsmidlernes centralisering og arbejdets samfundsmæssiggørelse: Universalisme- eller socialismetesen.⁹

Disse tre elementer: Sammenbrudsteorien, elendigørelsesteorien og socialismetesen udgør, når de stykkes sammen, en entydig objektivistisk revolutionsteori, som påviser den uundgåelige proletariske omvæltning af den borgerlige samfundsorden gennem en videnskabelig analyse af den kapitalistiske vareproduktions bevægelseslove. Teorien fremstiller altså en typisk naturvidenskabelig »kausal« begrundelse for den socialistiske revolution.

Opfattelsen af at den proletariske revolution og etableringen af en socialistisk samfundsorden var en nødvendighed i objektiv forstand, d.v.s. at der kunne føres videnskabelig bevis derfor, var ikke alene karakteristisk for kautskyanismen. Rosa Luxemburg delte også denne opfattelse. Således indvendte hun f.eks. overfor Bernstein's kritik af krise- og sammenbrudsteorien: »Antager man ... som Bernstein, at den kapitalistiske udvikling ikke går mod sin egen undergang, så er socialismen ikke længere en objektiv nødvendighed.«¹⁰ Det tyske socialdemokratis socialistiske program ville da kun kunne begrundes idealistisk »... mens den objektive nødvendighed, d.v.s. en begrundelse gennem den materielle udviklings gang, falder væk.«¹¹ Det, det drejer sig om for Rosa Luxemburg i denne antikritik, er i virkeligheden mulighederne for at realisere en samfundsmæssig emancipation. Ved at erklære socialismen for et ideal og ikke en historisk nødvendighed er det tyske socialdemokrati »... lykkeligt nået frem til retfærdighedens princip denne gamle travet, som

9. Universalisme – eller socialismetesen betyder hos Marx, at den revolution, som afslutter den kapitalistiske epoke, ikke bringer de partikulære interesser, som den tidligere undertrykte klasse har, til almen samfundsmæssig anerkendelse; men at dens indhold er en almen menneskelig emancipation. Kritikerne af den Marx'ske emancipationsteori hævdede her overfor, at der var en modsætning i påstanden om, at denne universelle revolution skulle gennemføres af en partikulær d.v.s. særlig klasse. I »Einleitung zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie« leverer Marx i realiteten et vist grundlag for en sådan kritik. Kritikerne overser imidlertid at man på den anden side allerede hos den unge Marx finder formuleringer, som giver en modsætningsfri begrundelse for muligheden af en almen menneskelig emancipation og for etableringen af en samfundsorden, der har overvundet menneskets herredømme over mennesket, med udgangspunkt i produktivkræfternes udvikling og arbejdets samfundsmæssiggørelse. Dette gælder f.eks. »Die Deutsche Ideologie«, hvor Marx og Engels fastslår, at tilegnelsen må »altså allerede i dette perspektiv have en til produktivkræfterne og samkvemsformerne svarende universel karakter.« (MEW 3, s. 67).

10. Rosa Luxemburg: Sozialreform oder Revolution, i Politische Schriften I, Frankfurt, Wien 3. oplag 1968, s. 54.

11. Samme sted s. 55.

alle verdensreformatorer i årtusinder har benyttet i mangel af et sikrere historisk befordringsmiddel, på den skabede Rosinante, som alle historiens Don Quichott'er har sporet frem til store verdensreformer for i sidste ende kun at hjemføre et blått øje.«¹²

Bernstein fremførte selv ti år tidligere tilsvarende argumenter mod katersocialisternes kritik af elendigørelsesteorien. En af Brentanoskolens nationaløkonomer, Gerhart von Schultze-Gävernitz, havde fremsat den tese, at den kapitalistiske produktionsmådes udvikling fra småvirksomheder til storforetagener automatisk ville medføre en forbedring af arbejderens situation.¹³ Herimod sagde Bernstein: »Vi indrømmer kun, at er ... det ... lykkedes at bevise for det første, at arbejderens situation i den engelske bomuldsindustri, hvor stordriften er fremherskende, er – vi siger ikke strålende, men blot tilfredsstillende i forhold til fornuftige krav, og for det andet, at stordriften i sin udbredelse overalt og vedvarende må føre til det samme resultat inden for den bestående samfundsorden, så er socialismen i hovedsagen besejret.«¹⁴

Konklusionen på de af Luxemburg's og Bernstein's teser, der her er trukket frem, er, at uden et sammenbrud i den kapitalistiske vareproduktion og uden proletariats elendigørelse vil socialismen forblive en illusion. Socialdemokratiet byggede derfor »... ikke på håb og løfter, men på den økonomiske udviklings uafvendelige nødvendighed.«¹⁵ At de kun ville gøre, hvad de troede at være tvunget til at gøre, dét udgjorde på sælsom vis deres selvbevidsthed. »Utopiske forestillinger« var ilde set. Man var videnskabelig, d.v.s. man kunne hævde, at modstanderen burde have forstået, at »... skabelsen af en ny samfundsform i stedet for den bestående ... ikke mere bare var noget ønskværdigt, (men) ... noget uundgåeligt.«¹⁶ Ifølge Kautsky stod det hverken i socialdemokratiets magt at skabe denne revolution eller i dets modstanderes magt at forhindre den.¹⁷

12. Samme sted s. 106.

13. Gerhart von Schultze-Gävernitz: *Der Grossbetrieb, ein wirtschaftlicher und socialer Fortschritt. Ein Studie auf dem Gebiete der Baumwollindustrie.* Leipzig 1892.

14. Eduard Bernstein: *Technich-ökonomischer und sozialökonomischer Fortschritt*, i: *Die Neue Zeit* Jg. 11, brd. 1, Stuttgart 1893, s. 785.

15. Kautsky: *Das Erfurter Programm*, op. cit. s. 131.

16. Samme sted s. 136.

17. Jvf. Karl Kautsky: *Ein sozialdemokratischer Katechismus*, i: *Die Neue Zeit*, årg. 12, bind 1, Stuttgart 1894, s. 368 f.

II

Den videnskabelige begrundelse for denne forestilling om det borgerlige samfunds transformation blev givet med den trinitariske revolutionsformel fra kapitel 24 i »Kapitalens« 1. bind. Sammenbrudsteorien kunne bevise, at de kapitalistiske produktionsforhold ved et givet punkt i udviklingen måtte blive en spændetrøje for produktivkræfterne, og at de derfor uundgåeligt måtte sprænges. En ny strukturering af det samfundsmæssige totalarbejde og en ny sammenfatning af de økonomiske handlinger ville etablere sig, uanset om menneskene ville det eller ej. Dette bevis for en ny samfundsordens objektive nødvendighed kunne også føres ved hjælp af elendigørelsesteorien. Thi ifølge denne teori tvinges arbejderne af den stadigt tiltagende elendighed til at revolutionere det borgerlige system og indføre en ny samfundsorden, »... hvis de ikke aldeles vil forgå« (Kautsky)¹⁸, med andre ord »... under truslen om undergang« (Engels)¹⁹. Og endnu en vigtig tese begrundes ved elendigørelsesteorien: Den såkaldte arbejdereksklusivitetstese. Antagelsen går her ud på, at en revolution af den kapitalistiske vareproduktion ene og alene vil kunne gennemføres af proletariatet. Denne påstand kan kun begrundes gennem en teori om den absolutte elendigørelse. Ingen andre af de argumenter, der stammer fra analysen af det borgerlige samfunds økonomiske tvangssammenhænge, vil kunne bevise, at en eller anden socialøkonomisk defineret gruppe ikke blot er i stand til, men også vil blive tvunget til at vælte den kapitalistiske produktionsmåde overende. Uden elendigørelsesteorien kan der ikke i streng objektivistisk forstand gives en begrundelse for tesen om, at det kun er arbejderklassen, der kan lade dødskløkkerne lyde over den borgerlige samfundsorden, og at den også vil blive tvunget til at gøre det.

Socialismetesen begrundes, at den nye samfundsformation, der følger efter den proletariske revolution, vil være socialismen. Denne begrundelse er imidlertid ikke et årsagsbevis, thi produktionsmidlernes fortsatte centralisering og arbejdets samfundsmæssiggørelse under kapitalismen kan ikke andet end sandsynliggøre, at der på et sådant grundlag kan opstå en ny samfundsorden, hvor menneskets magt over mennesket er fraværende. Imidlertid formidles en sikker viden om det efterkapitalistiske samfunds form gennem sammenkoblingen af denne tese og de ovennævnte teorier om elendigørelse og sammenbrud, idet de som konsekvenser af samfundsmæssige tvangssammenhænge har

18. Kautsky: *Das Erfurter Programm*, op. cit. s. 136 f.

19. F. Engels: *Herrn Eugen Dürings Umwälzung der Wissenschaft* (»Anti-Düring«), MEW 20, s. 261.

en quasi-naturvidenskabelig kausalitet klæbende til sig. På denne måde er det ikke blot revolutionen, men også dens proletariske form og dens socialistiske mål, der er objektivt determineret.

III

Den kausale logik, som den socialdemokratiske revolutionsteori gør krav på, lader sig begrunde ud fra Marx. Sammenfatningen af det samfundsmæssige totalarbejde etablerer sig som tvangssammenhæng bag om ryggen på menneskene under den kapitalistiske vareproduktion, og udfolder således en selvregulerende dynamik, som menneskenes handlinger er bundet til. Man kan derfor antage, at den kapitalistiske vareproduktions udviklingslove virker som naturlove. Der dukker imidlertid problemer op, når man vil begrunde, at Marx selv har forfægtet en sådan revolutionsteori. Det drejer sig her ikke om sammenbrudsteorien eller socialismetesen. I »Kapitalen« kan man finde argumenter, der støtter socialismetesen²⁰, og ud fra et »sted« i »Grundrisse« kan man finde belæg for, at Marx i det store og hele var overbevist om, at det kapitalistiske system fra et bestemt punkt ikke længere ville være i stand til at reproducere sig ved egen kraft.²¹ Derimod – og det er det afgørende – kan man ikke opdrive nogen argumenter i den udfoldede kritik af den politiske økonomi, der viser, at Marx var tilhænger af en elendigørelsesteori. Elendigørelsesteorien forfægter Marx kun i sine tidlige værker, d.v.s. i økonomikritiske tekster, hvor det er tydeligt, at teoridannelsen er afhængighed af hans klassiske engelske forgængere. I »Kapitalen« er der derimod ikke længere tale om nogen elendigørelsesteori.

Elendigørelsesteoriens centrale betydning for en objektivistisk revolutionsopfattelse fremgår imidlertid allerede deraf, at ortodokse marxister altid har indført en udførlig beskrivelse af absolut og relativ elendigørelse, når de i deres kompendier over og populære fremstillinger af den Marx'ske teori behandler den kapitalistiske akkumulations almene love.²² Grunden hertil er, at

20. Jvf. Marx: Das Kapital, brd. I, MEW 23, s. 526, dansk udgave s. 715. Og: Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalrats der Internationalen Arbeiterassoziation, MEW 17, s. 343.

21. K. Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf), Berlin/DDR 1953, s. 636, dansk udgave s. 585.

22. Jvf. omtalte kapitler i: Grundlagen des Marxismus-Leninismus. Lehrbuch. Efter den 2. russiske udgave. Berlin/DDR 1963, s. 280 ff; Akademie der Wissenschaften der USSR. Institut für Ökonomie. Lehrbuch. Efter den 4. russiske udgave. Berlin/DDR 1964, s. 146-151;

opgiver man elendigørelsesteorien, så falder også tesen om revolutionens proletariske form som afslutning på den kapitalistiske epoke til jorden. Opgives elendigørelsesteorien, kan man kun bevise, at den historiske samfundsformation kapitalisme efter sin opståen og første opsving gennemløber en blomstringsperiode og nedgang for til sidst at ophøre med at kunne fungere som et selvregulerende og selvreproducerende system. Og denne opfattelse kan begrundes med Marx' kapitalanalyse. Derimod findes der i Marx' hovedværk intet holdepunkt for at drage slutninger om en tilsvarende »kausaltet« med hensyn til revolutionens form. Den eneste tese, man kan begrunde, er, at en ny form for samfundsmæssig sammenfatning er nødvendig. Der kan ikke i »Kapitalen« opledes noget grundlag for at bestemme hvilken gruppe, der vil agere samfundsforandrende i kapitalismens sluttelige krise, hvis det overhovedet vil være en socioøkonomisk defineret gruppe.

Når argumentet for, at proletariatet udgør den bærende gruppe i revolutionen, falder bort, så forsvinder også den begrundede overbevisning om, at den samfundsorden, der afløser kapitalismen, nødvendigvis måtte være socialismen. Thi med overvindelsen af den kapitalistiske vareproduktion og dermed en samfundsmæssig tvangssammenhæng, der reproducerer sig med objektiv nødvendighed og i hvilken menneskenes handlinger er fastholdt enten de vil det eller ej, frigøres subjektiviteten forstået som bestemmende kraft for samfundets struktur og sammenfatning. Hvilket ansigt den efterkapitalistiske samfundsorden får, afhænger derfor af den samfundsgruppe, som har spillet den dominerende rolle i revolutionen.

Når den objektivistiske revolutionsopfattelse ikke kan sætte lighedstegn mellem subjektet i den samfundsmæssige omvæltning og arbejderklassen uden at inddrage elendigørelsesteorien, så er det både umuligt at begrunde tesen om at den kapitalistiske epoke afsluttes med en proletarisk revolution, og at socialismen afløser denne epoke. Jeg drager heraf følgende slutning: Forstår man i overensstemmelse med Marx »Kapitalen« som en teoretisk begrundelse for kommunismen, kan man ikke samtidig have den opfattelse, at Marx objektivt har udledt den proletariske revolution og overgangen til socialismen af analysen af den kapitalistiske vareproduktions bevægelseslove.

særlig interessant er de »læretrin«, som Schellenberg beskriver i det samme grundkursus h.h.v. til DDR (1967) og BRD (1969). Jvf. Schellenberg: Grundkursus zum »Kapital«. Berlin/DDR 1967 h.h.v.: Wie lese ich »Das Kapital«. Frankfurt/M. 1969.

IV

Hvor lidt den objektivistiske opfattelse af den proletariske revolution har med Marx' teori at gøre, bliver efter min mening klart, når man undersøger dens strukturelle implikationer og konsekvenser.

I første omgang kan man vise, at det revolutionære element i denne teori ikke skyldes tankens opgør med sin genstand. Det er tvært imod de samfundsmæssige forhold, der sætter den revolutionære konsekvens i tanken. Det er således ikke kritikens form, men resultatet af den kapitalistiske vareproduktion, der bestemmer tankens retning og mål. Teorien om den proletariske revolution er en konsekvens af de materielle forhold, d.v.s. det borgerlige samfunds selvregulerende dynamik, som fører til proletariatets elendiggørelse og den kapitalistiske produktions sammenbrud. Revolutionære tanker afspejler blot revolutionære forhold. Teoretisk kritik af den kapitalistiske vareproduktion er kun en refleks af denne samfundsformations selvkritik.²³

Forholdet mellem tænkningen og dens genstand slår ned i den form, hvori de videnskabelige resultater fremstilles: Analysen af forholdet og dets konsekvenser bliver til et system af udsagn om en objektverden, i hvilken en bestemt forandring (revolution) beskrives som en nødvendig konsekvens af en kvasinaturlovmæssig udvikling (sammenbrud, elendiggørelse) og ovenikøbet på en måde, der svarer til en logisk følgeslutning, hvis a så b. Her drejer det sig slet ikke om tænkende og handlende mennesker.

I den revolutionsopfattelse, der her er på tale, forbliver den »kritiske« tænkningens motivation og karakter bundet til realobjektets logik. Den afleder derfor også de revolutionære handlingers motivation og karakter af den forefundne realitet, som moment ved de materielle forhold og ikke som kvaliteter eller evner ved subjektet. Det revolutionære subjekt forbliver indesluttet i den historiske tvangssammenhæng selv under den mest »skabende akt« historien kender; den grundlæggende forandring af de samfundsmæssige forhold.

I denne revolutionsopfattelse udgår den revolutionære handlingens nødvendighed altså ikke fra det revolutionære subjekt selv, men fra den udviklingsretning, som de materielle forhold tager. Forholdenes tvang dikterer proletariatet dets historiske opgave. De sammenhænge i hvilke menneskene lever, men ikke bevidst regulerer, og som de derfor er afhængige af, udgør den objektive begrundelse for deres handlinger og virker igennem disse tilbage på de materielle

23. Man kan hos Joachim Bischoff: *Gesellschaftliche Arbeit als Systembegriff. Über wissenschaftliche Dialektik*. Berlin 1973, s. 72 få genopfrisket, at der gives sådanne beskedne vurderinger af åndelige evner, ifølge hvilke »tankens bevægelser ... kun genspejler udviklingen i naturens og menneskenes historiske verden.

livsbetingelser. Arbejderklassens indvarslede selvbestemmelse er altså en bestemmelse, der er givet med de samfundsmæssige forhold, dens egen frigørelse er en frigørelse påtvunget af objektive udviklingslove, dens selvrealisering er virkeliggørelsen af mål, der er indprentet som historisk nødvendigt resultat i den kapitalistiske vareproduktions udvikling.

Den iboende forrang, som den samfundsmæssige væren og dens udviklingslove her har over for såvel den kritiske tænkning som den revolutionære handling, betyder, at der ikke består nogen formidling mellem tænken og handlen overhovedet. Da der hverken i den kritiske tænkning eller i den revolutionære handling sætter sig andet igennem end de materielle forholds logik, er det ikke nødvendigt for den kritiske tænkning at bedømme sig i forhold til den revolutionære handling for at udforme en teori om revolutionen. Ej heller er det nødvendigt for den revolutionære praksis at forholde sig til den kritiske teori for at gennemføre revolutionen. Hvilken funktion skulle også en bevidsthed, der er skolet i det teoretiske arbejdes resultater, kunne have, når revolutionen angår fuldbyrdelsen af en nødvendig opgave stillet af historiens logik og ikke mål, som mennesket har sat sig.

Det har imidlertid konsekvenser for denne revolutions praktiske gennemførelse, at kritisk teori og revolutionær praksis er adskilte i denne teoretiske opfattelse af den proletariske revolution. Teorien kommer til at dominere over praksis. Teorien kræver monopol på at fortolke de samfundsmæssige forhold. Den udleder de revolutionære handlingers mål af analysen af den borgerlige samfundsorden. Den bestemmer og begrundes revolutionens subjekt ud fra objektive strukturelle forhold, den udarbejder den nødvendige kampstrategi og organisationsform for den revolutionære praksis med videnskabelige metoder. Teorien formulerer altså objektive opgaver for det revolutionære subjekt. Hermed er det teoretisk skoledes hoveds formynderskab over handlingen signaleret: Ønsker det revolutionære subjekt at afklare sig med hensyn til sine mål, kan det med sikkerhed vente at blive kritiseret for idealisme, utopisme og voluntarisme fra teoriens side. Ønsker proletariatet at skærpe de »objektive« modsætninger i borgerskabets økonomiske, sociale og politiske herredømme gennem politiske aktioner, så kan det med henvisning til de mulige fejltagelser, vildfarelser, overflødige ofre og nyttesløs spild af tid og energi regne med at blive foreholdt hvor ubehagelige konsekvenser, der følger af et vilkårligt indgreb i kapitalens udviklingslove. Ønsker arbejderne at gøre sig fri i praksis, vil teorien skræmme dem med henvisning til, at alt kan tabes, hvis der handles overilet. Også når det drejer sig om de efterkapitalistiske forhold har teorien sørget for, at den revolutionære fantasi ikke får vinger.

I betragtning af den kritiske teoris dominans over den revolutionære praksis i den objektivistiske revolutionsopfattelse, er det ikke tilfældigt, at der i

den ortodokse marxisme har udviklet sig et teoriens herredømme (d.v.s. de intellektuelles) over praksis (d.v.s. de arbejdende masser). Tesen om indpodet klassebevidsthed, d.v.s. tesen om proletariatets manglende revolutionære modenhed og dets behov for de intellektuelles opdragelse, der blev formuleret af Kautsky i 1902²⁴ og senere overtaget af Lenin,²⁵ var teoretisk anlagt i den objektivistiske revolutionsopfattelse, uanset hvilken rod disse fænomener så måtte have i samfundet.

V

Denne revolutionsopfattelses mest iøjnefaldende træk er den dominerende rolle, som de materielle forhold og deres udviklingslove tildeles. Den kritiske teori om disse forhold (elendigørelsesteori, sammenbrudsteori), eller sagt på en anden måde kritikken af disse forhold skyldes ikke tænkningens opgør med dem, kritikken er omvendt forholdenes selvkritik formidlet over tænkningen. Tilsvarende skyldes den revolutionære omvæltning af disse forhold, d.v.s. den praktiske kritik af dem, ikke menneskenes opgør med det system, de lever i, tvært imod er den systemets praktiske selvkritik (elendigørelse, sammenbrud, revolution) formidlet over det revolutionære parti.

Det er imidlertid præcis denne teoris relatering til de kapitalistiske forholds reale udvikling, denne abstraktion fra tænkende og handlende mennesker, der inden for teoriens rammer gør socialismen »videnskabelig«. »For at gøre socialismen videnskabelig måtte den først gives et reelt grundlag«, som Engels skriver i »Anti-Dürin«²⁶. Socialdemokratiet skulle holde sig til de »håndgribelige, materielle kendsgerninger«²⁷ og smide alle forestillinger om ret og uret, ønsker, forhåbninger og utopier over bord. Marx havde aldrig funderet sine kommunistiske krav på »moraliske følelser«; men på »det nødvendige og for vore øjne dagligt voksende sammenbrud i den kapitalistiske produktionsmåde«²⁸. Og hvad angår elendigørelsen, så

24. Jvf. Kautsky: Die Revision des Programms der Sozialdemokratie in Oesterreich, i: Die Neue Zeit, årg. 20, bind 1, Stuttgart 1902, s. 79 f.

25. Jvf. Lenin: Was tun?, i: Werke bind 5, Berlin/DDR 1959 s. 385 f.

26. Engels: »Anti-Düring«, MEW 20, s. 19.

27. Samme sted s. 147.

28. Engels: Vorwort (til første tyske udgave af Marx »Das Elend der Philosophie«), MEW 21, s. 178.

vælger Engels med henblik på at fremhæve karakteren af den materielle nødvendighed, der driver arbejderklassen til handling, en vending, der fra Marx' side er brugt som sprogligt udtryk for at fremstille akkumulationen som kapitalens tvangslov: »Idet den kapitalistiske produktionsmåde efterhånden forvandler befolkningens store flertal til proletarer, frembringer den den magt, som *under truslen om undergang* er tvunget til at gennemføre denne omvæltning.«²⁹ For den objektivistiske revolutionsteori gælder det altså, at beviset for kommunismen ud fra arbejderklassens elendighed og den kapitalistiske produktions sammenbrud har samme sikkerhed og ophøjethed som et matematisk bevis. Allerede den unge Engles skrev: »Med samme sikkerhed som vi kan udvikle en ny formel på givne matematiske aksiomer, med samme sikkerhed kan vi ud fra de bestående økonomiske forhold og nationaløkonomiens principper slutte os til en kommende social revolution.«³⁰ Med det »reale grundlag«, de »håndgribelige, materielle kendsgerninger« troede de socialdemokratiske »verdensforbedrere« at have tiltusket sig dét »sikre historiens befordringsmiddel«, som Rosa Luxemburg mente var nødvendigt, hvis man skulle »bringe andet end et blåt øje hjem« fra det vilde ridt mod »store verdensreformer«. De var ikke opmærksomme på, at de dermed havde bygget revolutionsteorien på en ganske bestemt vurdering af den kapitalistiske udviklings fremtidige forløb; et grundlag som kunne modbevises af den faktiske udvikling. Derfor gav socialdemokratiet de borgerlige Marx- og marxismekritikere argumenter på hånden, der nemt kunne returneres som en ørefigen. De akademiske modstandere af den marx'ske arv lod ikke denne chance ligge unyttet. Den liberale fraktions katetersocialister og manchesterskolens tilhængere var ikke så dumme, som Engels med sin bidende spot alt for skødesløst troede om enhver borgerlig kritiker af »vor forfatter«³¹. De rettede deres kritik mod det svageste led i den socialdemokratiske revolutionsteoris begrundelsessammenhæng, nemlig elendiggørelsesteorien, som siden slutningen af det 19. årh. stadigt tydeligere blev modsagt af den reale udviklings kendsgerninger. Som den første rykkede Rosa Luxemburg's professor Julius Wolf i felten og stak statistiske oplysninger fra England og kongeriget Sachsen i synet på elendiggørelsesteoretikerne.³² Lujo Brentano udviklede med henblik på en analyse af »arbejderforeningernes« (Arbeitergilden) økonomiske konsekvenser en særlig »lære

29. Engels: »Anti-Düring«, MEW 20, s. 261.

30. Engels: Zwei Reden in Elberfeld, II, MEW 2, s. 555.

31. Engels til Nikolai Franzewitsch Danielson i Petersborg d. 5. januar 1888, MEW 37, s. 9.

32. Jvf. Julius Wolf: Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Kritische Würdigung beider als Grundlegung einer Sozialpolitik. Stuttgart 1892.

om lønstigninger«.³³ Gehart von Schultze-Gävernitz gik videre. Han opstillede som tidligere nævnt en empirisk underbygget tese, der gik ud på, at den kapitalistiske produktions udvikling fra småvirksomheder til storforetagener automatisk ville medføre en forbedring af arbejderklassens sociale situation³⁴. Georg Adler formulerede den skarpeste kritik af det teoretiske grundlag for den socialdemokratiske teori.³⁵ Hans indvendinger foregreb i den grad Bernstein's senere kritik af den ortodokse teori, at revisionismens marxistiske kritikere så sig nødsaget til at affeje Bernstein's kritik som et resultat af borgerligt påvirket tankegang uden at gøre sig den anstrengelse at underkaste deres eget teoretiske standpunkt en kritisk efterprøvning.

I første omgang optrådte Bernstein imidlertid som elendigørelsesteoriens forsvarer over for dens akademiske kritikere, idet han indtil midten af 90'erne fuldt og helt stod på den ortodokse positions standpunkt. Udgangspunktet for hans udvikling mod revisionismen blev,³⁶ at han kun kort tid efter mistede troen på sine egne beviser for den proletariske revolutions grundlæggende teori.³⁷

Dermed begyndte imidlertid først historien om elendigørelsesteoriens ulykkelige redningsforsøg. Den næste, der rykkede ud til forsvar for dette uundværlige »kritikkens våben« var Kautsky, thi uden denne teori kunne det ikke mere fastholdes, at den socialistiske revolution var historiens dom over den borgerlige vareproduktion, eller at proletariatet med nødvendighed var dommens eksekutor. Hans relativering af elendigørelsesteorien til en teori om relativ elendigørelse³⁸ reddede ganske vist elendigørelsesteorien fra en alt for tydelig modsætning til de socioøkonomiske realiteter; imidlertid var det ikke længere muligt for ham at rekonstruere den objektivistiske begrundelse for den proletariske revolution. Da relativ elendigørelse er fuldt forenelig med en stigende realløn, så begrunder teorien herom ikke mere

33. Jvf. Lujo Brentano: Die Lehre von Lohnsteigungen mit besonderer Rücksicht auf die englischen Wirtschaftslehrer, i: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik bind 16, Jena 1971; h.h.v.: Zur Lehre von den Lohnsteigerungen, i: Zeitschrift für die gesamten Staatswissenschaften, bind 32, Tübingen 1876; h.h.v. Die Arbeitergilden der Gegenwart, Leipzig 1871.

34. Jvf. fodnote 13.

35. Georg Adler: Die Grundlagen der Karl Marxschen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft. Kritische und ökonomisch-literarische Studien, Tübingen 1878.

36. Jvf. Christian Gneuss: Um den Einklang von Theorie und Praxis. Eduard Bernstein und der Revisionismus, i: Marxismusstudien. Anden række. Iring Fetscher ed .. Tübingen 1957, s. 210.

37. Jvf. Eduard Bernstein: Entwicklungsgang eines Sozialisten, i: Felix Meiner ed.: Die Volkswirtschaftslehre der Gegenwart ind Selbstdarstellungen. Leipzig 1924, s. 24.

38. Jvf. Kautsky: Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik. Stuttgart 1899, s. 114 ff.

dén objektive nødvendighed, der skulle tvinge de undertrykte til systemoverskridende handling. Her betegner elendigørelse nemlig ikke noget, der som sådant kan fornemmes subjektivt; men tvært imod noget, der kan fremlægges som resultat af komplicerede og ofte tvivlsomme statistiske udregninger.

Efter marxismens første krise var de »socialdemokratiske modapologeter« efter Adorno's mening hverken i stand til at opfatte »den hån, som udtrykket relativ elendigørelse råbte mod deres møje,«³⁹ eller lade sig forvirre af de statistiske oplysningers tydelige tale, da de igen inddrog den absolutte elendigørelsesteori i den socialistiske agitations og propagandas arsenal. I en artikel i Prawda fra 1912 hævdede Lenin med henvisning til statistiske oplysninger om forholdene i Tyskland, at arbejdernes elendigørelse i de kapitalistiske samfund ikke kun var relativ, men også absolut.⁴⁰ Under Stalin blev elendigørelsesteorien optaget blandt de »åndelige våben«, som skulle »opfylde det revolutionære legitimationsbehov i et efterrevolutionært samfund.«⁴¹ Absolut og relativ elendighed for arbejderne under kapitalismen; absolut og relativ forbedring af de arbejdendes situation under socialismen;⁴² med denne besværgelsesformular, som trådte i de ærværdige sociale »lovæssigheds« sted, skulle sovjetbefolkningen holdes skadesløs for den utroligt strenge konsumbegrænsning i nøgleindustriernes opbygningsfase.

Helt til 1950'erne fastholdt den ortodokse teori den absolutte elendigørelsen⁴³, og den relative elendigørelse indgår endnu som fast dogme i den selvbestaltede marxistiske arv. Sammenbrudsteorien undergik en tilsvarende skæbne, efterhånden som den faktiske udvikling tydeligere og tydeligere viste, at det kapitalistiske systems overlevelsesduelighed var betydeligt bedre, end dets revolutionære kritikere håbede. Man diskuterede faseteoretiske opfattelser af det »nye«, »højeste« og angiveligt »sidste« stadium i kapitalismen. Det forunderlige er blot, at de ortodokse tilhængere af den objektivistiske revolutionsteori ikke forfaldt til en relativering af sammenbrudsteorien, til en teori om det relative sammenbrud.

Man kan altså sige, at socialismens udvikling fra utopi til videnskab sådan som Friderich Engels opfattede den overhovedet ikke har givet den tyske arbejderbevægelses kommunistiske fordring fast grund under fødderne med sin

39. T.W. Adorno: Reflexionen zur Klassentheorie, i: Gesammelte Schriften, bind 8. Frankfurt/M. s. 384.

40. Lenin: Die Verelendung in der kapitalistische Gesellschaft, i: Werke bind 18, s. 428.

41. Oskar Negt: Einleitung in A. Deborin, N. Bucharin: Kontroversen über dialektischen und mechanistischen Materialismus. Frankfurt/M 1969, s. 15.

42. Stalin: Zu den Ergebnissen der Arbeiten der XIV. Konferenz der KPR(B), i: Werke bind 7, s. 83.

43. Jvf. fodnote 22.

begrundelse i de »håndgribelige, materielle kendsgerninger«⁴⁴ og den kapitalistiske produktionsmådes udviklingstendenser. Den erklærede modsætning til den utopiske socialisme har i denne form vist sig at være problematisk, ikke blot for teorien men også for praksis. Kautsky's deterministiske marxtolkning førte ikke alene til revolutionære attentisme⁴⁵ i teoretisk forstand, sådan at forstå, at man ikke gjorde sig nogen som helst anstrengelse for at forstå, hvad bevægelsens medlemmer ville. Den betød også, at man ingen praktiske planer havde for erobringen og anvendelsen af magten i staten.⁴⁶ Den russiske arbejderbevægelse demonstrerer, at den revolutionære attentisme var bagsiden af den objektivistiske brug af Marx' teori. Her vidste partiet ganske vist, hvad det ville, og det skortede da heller ikke på praktiske planer. Blot var det de partiintellektuelle, der havde monopol på denne viden og en hertil svarende opdragelsesfunktion over for den »simple« arbejder, som ifølge teorien ikke var i stand til at gennemføre andet end en trade-unionistisk kritik af de borgerlige produktions- og livsbetingelser. Og dette opdragelsesarbejde viste sig snart at være, hvad den stadig er – et sisyphosarbejde.

VI

Marx delte tilsyneladende også denne frontale modstilling af den videnskabelige og den utopiske socialisme som Engels fremhævede og som den socialdemokratiske marxisme videregav. Havde han måske ikke sammen med Engels formuleret det i den »Tyske Ideologi«: »Kommunismen er for os ikke en tilstand som skal frembringes, et ideal som virkeligheden må rette sig efter. Kommunisme betegner vi den virkelige bevægelse som ophæver den nuværende tilstand. Betingelserne for denne bevægelse giver sig af den nu eksisterende forudsætning.«⁴⁷ Andre »steder«, som også går på modsætningen mellem Marx' og Engels' opfattelse og de store utopisters, lyder på samme måde. Læseren af de blå bind bliver først overrasket i bind 18. I »Konspekt von Bakunins 'Staatslichkeit und Anarchie' »bemærkede Marx om begrebet »videnskabelig socialisme«: »... er kun blevet brugt i modsætning til den utopiske socialisme,

44. Engels: »Anti-Düring«, MEW 20, s. 147.

45. Dieter Groth: Negative Integration und revolutionäre Attentismus. Die deutsche Sozialdemokratie am Vorabend des Ersten Weltkrieges. Frankfurt/M-Berlin-Wien 1974.

46. Jvf. Helga Grebing: Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Ein Überblick. 2. opl. München 1966, s. 115.

47. Karl Marx/Friedrich Engels: Die deutsche Ideologie, MEW 3, s. 35.

som vil påhæfte folket nyt hjernesvind i stedet for at begrænse videnskaben til erkendelsen af den sociale bevægelse, som folket selv har skabt ...«⁴⁸

Marx havde åbenbart alligevel andre indvendinger imod den utopiske socialisme end Engels. Det drejede sig for ham om at kritisere den utopiske målsætning og at henvide til at arbejderbevægelsen må holde sig til de materielle kendsgerninger i den kapitalistiske udvikling hvis den vil have succes. Socialismens videnskabelighed må altså ifølge Marx dreje sig om andre momenter end dem som Engels og efter ham marxismen forbandt med den. Marx kritiserer på dette sted at den utopiske socialisme vil påhæfte folket nyt hjernesvind. Det modsatte af denne fremgangsmåde – og dét må ifølge Marx være den videnskabelige socialismes særkende – beskrev han med følgende formulering: »erkendelse af den sociale bevægelse, som folket selv har skabt.« Marx vender sig altså ikke mod det utopiske, men mod det doktrinære element i de utopiske socialisters teorier. Disse udvikler målene i deres egne hoveder og pådutter folket dem. Det er imod dette at Marx retter sin kritik.

I modsætning dertil arbejder den »videnskabelige socialisme« med erkendelsen af den sociale bevægelse som folket selv har skabt. Den tager altså dennes mål op og analyserer denne bevægelses samfundsmæssige karakter. Denne fortolkning stemmer også overens med den anklage, som Marx og Engels formulerede sammen i »Det kommunistiske manifest«: de utopiske socialister »ser på proletariatets side ingen historisk selvvirksomhed, ingen særlig politisk bevægelse«⁴⁹. En sådan forståelse af det, som hos Marx hedder »videnskabelig socialisme«, kaster et nyt lys over emnet revolutionær teori. Den »virkelige bevægelse som ophæver den nuværende tilstand«⁵⁰, som teorien må forholde sig til, betyder ikke udviklingen af de kapitalistiske produktionsforhold, men den sociale bevægelse, d.v.s. oppositionen mod de borgerlige forhold, arbejdernes systemkritiske praksis.

Først på baggrund af disse overvejelser opløses mærkværdigheden i det berømte »utopi-sted« fra »Filosofiens elendighed« hvor det om den revolutionære teoris opgave hedder: »Men i samme grad, som historien skrider frem, behøver de (socialisterne, A.M.) ikke længere at søge videnskaben i deres hoveder; de behøver kun at gøre regnskab for det, som udspiller sig for deres øjne, og gøre sig til organ for det.«⁵¹ Hvis teoriens genstand, d.v.s. det som udspiller sig for teoretikernes øjne og som det er deres opgave at levere analysen af, skal være udviklingen af den kapitalistiske vareproduktion, så bliver det uforståeligt at den revolutionære teori skal gøre sig til organ for denne genstand. Menings-

48. Karl Marx: Konspekt von Bakunins »Staatlichkeit und Anarchie«, MEW 18, s. 636.

49. Karl Marx/Friedrich Engels: Manifest der Kommunistischen Partei, MEW 4, s. 490.

50. Marx/Engels: Die Deutsche Ideologie, MEW 3, s. 35.

51. Karl Marx: Das Elend der Philosophie, MEW 4, s. 143.

fyldt er dette krav kun hvis genstanden, den reale bevægelse som den revolutionære teori skal forholde sig til, er proletariatets systemkritiske praksis.

Gennem disse overvejelser giver der sig et helt andet begreb om »videnskabelig socialisme«. I første omgang skal der kun fastholdes en negativ bestemmelse: det drejer sig ikke om afledningen af den proletariske revolution og den socialistiske samfundsorden ud fra analysen af bevægelseslovene i den kapitalistiske vareproduktion. Men hvad betyder »videnskabelig socialisme« positivt i Marx' forstand? »Kapital«-analysen – som dog ifølge Marx' egne ord udgør den »teoretiske begrundelse« for kommunismen og dermed ikke er andet end *den* »videnskabelige socialisme« – tematiserer jo det borgerlige samfunds udviklingslov! Om revolution tales der i dette værk også kun på de steder omkring den historiske tendens i den kapitalistiske akkumulation som marxister-leninisterne har trukket frem til deres revolutionsopfattelse! Hvilke andre muligheder findes der for at tyde »Kapitalen« revolutionsteoretisk end den objektivistiske måde, som er blevet diskuteret tidligere? Eller på en anden måde: hvilken revolutionsopfattelse bliver resultatet hvis man fortolker »Kapital«-analysen som »erkendelse af den sociale bevægelse som folket selv har skabt«?

VII

For at komme nærmere en positiv bestemmelse af hvordan »Kapitalen« kan fortolkes revolutionsteoretisk og hvordan den altså kan udlægges som »videnskabelig socialisme« er det efter min mening nødvendigt med en rekonstruktion af emancipationsbegrebet hos den unge Marx. Før Marx studerede dette samfunds anatomi og før proletariatet nåede ind i hans synsfelt som en mulig samfundsforandrende kraft var han i de tidlige 40'ere lige som alle unghegelianere en kritiker af den bestående europæiske samfundsorden og en forkæmper for »filosofiens virkeliggørelse« – d.v.s. for virkeliggørelsen af de samfundsmæssige mål, som den filosofiske kritik havde udarbejdet. I kølvandet på en filosofi, som tilsyneladende ikke mere muliggjorde nogen fremskridt for erkendelsen, var denne filosofis »arvtagere« nødt til at gå ind i et refleksionsforhold til denne filosofi og den til denne svarende realitet.⁵² Konfronteret med en sønderdelt og indholdsløs verden og en filosofi om det absolutte (Philosophie des

52. Karl Marx: Fra bemærkningerne til dissertationen (Das Philosophisch-Werden der Welt als Weltlich-Werden der Philosophie), i Frühe Schriften. Erster Band udg. af Hans-Joachim Lieber og Peter Furth. Stuttgart 1962, s. 71/(Den ny) MEGA I.I., s. 67-68.

Absoluten) – hvis gensidige betingethed de erkendte – kunne denne filosofis »arvtagere« kun forholde sig kritisk og dette mod begge momenter, verden og filosofi. Denne sammenhæng formulerede Marx som en »psykologisk lovmæssighed«: »den teoretiske ånd, som er blevet fri i sig selv, (bliver) til praktisk energi og vender sig som en vilje der træder frem fra Amenthes' skyggerige mod den virkelige verden, som eksisterer uden den.«⁵³

Udgående fra dette kritiske forhold til den eksisterende samfundsmæssige realitet og til denne realitets filosofiske system analyserer den kritiske filosof formerne for de samfundsmæssige forhold og i takt med den fremadskridende analyse af disse former udvikler han opfattelser af målet d.v.s. postulerer i virkeliggørelsesfilosofien. Således analyserer Marx i »Kritik af den Hegelske statsret« adskillelsen af samfund og stat – en adskillelse af samfundsmæssige sfærer, som også river mennesket selv i stykker i statsborger og privatperson. Svarende til denne fremstilling og kritik af de samfundsmæssige forhold udvikler han målopfattelsen, den kritiske filosofis postulat. Det er kravet om »menneskenes identitet med sig selv og en identitet af menneske og art«⁵⁴. I »Om jødespørgsmålet« er både analysen af de samfundsmæssige forhold og også målopfattelsen udarbejdet mere konkret. Gennem den immanente kritik udvikler Marx livsformen i det borgerlige samfund, hvori materialismen og egoismen hersker og hvori det egentlige formål med det menneskelige liv, artens fællesskab, fordrejes til middel for det individuelle liv. Denne form for samfundsmæssigt liv konfronterer han med statslivets form i hvilken artslivet er mål i sig selv og det individuelle liv udelukkende udgør dettes mulighedsbetingelse. Det postulat i den kritiske filosofi som svarer til denne kritik af de eksisterende samfundsmæssige forhold lyder: overvindelse af dualismen ved at de normer, som gælder for menneskenes forhold i statslivet, ophøjes til normer for totaliteten af alle menneskelige relationer.⁵⁵

Allerede med sammenligningen af disse to skrifter kan det påvises: Postulaterne i den kritiske filosofi stemmer overens med den kritiske analyse af de samfundsmæssige forhold, men de bliver ikke afledt af den. Det som accentueres negativt i analysen af realiteten udgør positivt vendt motiv og sigtepunkt i den kritiske filosofien. Og et andet moment forekommer mig vigtigt: Postulaterne i den kritiske filosofi er ligesom kritikken af de samfundsmæssige forhold ikke færdige en gang for alle, den kritiske tænkningens standpunkt er ikke formuleret udtømmende og derfor ikke fixeret. Der bliver ikke opstillet

53. Sammesteds.

54. Thomas Meyer: Der Zwiespalt in der Marx'chen Emanzipationstheorie. Studie zur Rolle des proletarischen Subjekts. Kronberg Ts. 1973, s. 33.

55. Jvf. sammesteds, s. 38ff.

en uforanderlig målestok, som de reale samfundsmæssige forhold skal ses i forhold til. Des mere virkelighedens former indgår i analysen ændres motivet i den kritiske tænkning og den kritiske filosofis postulater modificeres.

Vigtigt for den tidlige Marx'ske opfattelse af filosofiens virkeliggørelse er imidlertid ikke kun tænkningens forhold til genstanden og dermed formen for den kritiske filosofien. *Hvordan* filosofien skal virkeliggøres er først og fremmest et praktisk spørgsmål. Formuleringen fra den ledende artikel i nr. 179 af 'Kölnische Zeitung' om at »Filosofien står med hjernen i verden før den stiller sig med benene på jorden«⁵⁶ skal her ikke kun forstås sådan, at den teoretiske opfattelse må eksitere før den kan omsættes i praksis. Vigtigere er den omstændighed, at filosofien først må indgå i menneskenes hoveder før disse kan gennemsætte den i virkeligheden. Dermed henvises der til filosofiens »praksispartner«. Denne må have en filosofisk bevidsthed, d.v.s. have tilegnet sig filosofiens resultater, for at kunne handle »à la hauteur des principes«. Den må have viljen til at virkeliggøre filosofien i stedet for egne partikulære interesser, d.v.s. den må ikke være forfalden til »hverken den himmelske eller den jordiske verdens nydelsessyge og egoisme«⁵⁷. Overfor et sådant revolutionært subjekt måtte den kritiske filosofi have den opgave, at initiere en bevidsthedsændring og en sublimering af viljen, d.v.s. fremskynde dets sociale bestræbelser. Det er i hvert tilfælde en opgave hvor teorien ville blive tilskrevet en ligeså dominerende rolle som i den tidligere diskuterede objektivistiske revolutionsmodel.

Denne rolle, som teorien spiller overfor praksis, ændrer sig afgørende hvis opfattelsen omkring filosofiens virkeliggørelse ikke kun udgår fra de ovenfor nævnte intellektuelle og det revolutionære subjekts moralske evner. En sådan mere udvidet emancipationsopfattelse udviklede Marx i september 1843 i et brev til Ruge. Allerede igangværende, praktisk kritik, som i sine motiver og ledetråde stemmer overens med standpunktet og målbestemmelserne i den filosofiske kritik, bliver til filosofiens anknætningspunkt. Tænkningen må knytte sin kritik an til disse »virkelige kampe og identificere sig med dem«⁵⁸. Filosofiens opgave er i denne praktiske emancipationsmodel så ikke længere at initiere en bevidsthedsændring og opdrage til den moralske handling, som fordrer det almene. Filosofien skal blot vise den kæmpende part »hvorfor den egentlig kæmper«⁵⁹. Bevidstheden om dét anser Marx for »en sag, som den må tilegne sig også selv om den måske ikke vil«⁶⁰. I den praktiske emancipations-

56. Karl Marx: leitende Artikel i nr 179 af »Kölnischen Zeitung«, MEW 1, s. 97.

57. sammesteds s. 94.

58. Marx til Ruge, sept. 1843, MEW 1, s. 345.

59. sammesteds

60. sammesteds

model forholder teorien sig altså til de praktiske kampes virkelige bevægelse. Teorien går derved ud fra »at verden allerede længe har besiddet drømmen om en sag, som den kun behøver at besidde bevidstheden om for virkeligt at besidde den«⁶¹. Teorien er så her endnu kun tilskrevet at bevirke en »reform af bevidstheden«, som består i »at man lader verden opdage sin bevidsthed, at man vækker den fra drømmen om sig selv, at man forklarer den dens egne aktioner«. Det drejer sig om »tidens selvafklaring (kritisk filosofi) om dens kampe og ønsker«⁶².

VIII

Denne praktiske emancipationsmodel adskiller sig i alle væsentlige dimensioner fra den objektivistiske revolutionsopfattelse:

Mens tænkningen indenfor den objektivistiske opfattelse af revolutionen analyserer de bestående samfundsmæssige forhold uden forudsætninger eller erkendelsesledende interesser og således tilpasser sig deres logik, står den indenfor den praktiske emancipationsopfattelse altid i et reflektionsforhold til den samfundsmæssige orden. Samtidig med at den ikke selv kan udskilles fra denne ordning af forholdene måler tænkningen den med billedet af en bedre ordning, som den går ind for. Men dette billede stivner ikke til at være »de menneskelige forholds sande væsen« eller til et eller andet erfaringsoverskridende transcenderende princip. Med den fremadskridende analyse af de samfundsmæssige forhold undersøges, forandres og udvikles også tænkningens motiv, dens målopfattelser.

Dette forhold, som tænkningen har til sin genstand, kommer frem i fremstillingsformen for analysens resultater. I den objektivistiske revolutionsmodels sammenhæng førte den hidtidige ligegyldighed, som tænkningen indtog overfor dens erkendelsesobjekt, til udsagn med slutningsfiguren: hvis a, så b som form, d.v.s. et system af sætninger i hvilket tænkningen ikke selv tematiseres. Indenfor den praktiske emancipationsmodel antager fremstillingen af forskningsresultaterne form af immanent kritik. Den er en objektiv fremstilling og gennem fremstillingen kritik, d.v.s. en fremstilling som indeholder et kritisk standpunkt og ideen om bedre samfundsmæssige forhold. Men der er ikke tale om en adskillelse fra kritikens genstand i form af »ideale postulater« eller

61. sammesteds, s. 346

62. sammesteds

»metafysiske ideer« der uden videre sættes overfor de eksisterende forhold. Et sådant indtryk kan kun opstå hvis kritikeren af den Marxske teori begrænser sin bedømmelse til analysen af et enkelt skrift af Marx. Jo flere af formerne i den samfundsmæssige realitet der analyseres desto mere konkret lader kritikens standpunkt og forestillingerne om bedre samfundsmæssige forhold sig bestemme.

Også en anden dimension i fremstillingsformen for Marx' frigørende teori må behandles. I den objektivistiske models sammenhæng udgjorde de teoretiske udsagn et lukket system af formulerede samfundsmæssige tvangssammenhænge og udviklingslove med en objektiv determineret konsekvens. Indenfor den praktiske opfattelse af den almene menneskelige frigørelse foreligger der derimod en åben fremstilling af analysen som tager hensyn til autonomien hos teoriens adressater. I den kritiske filosofi's struktur ligger kun afsløringen. Den formulerer ingen vejledninger til handling. Men den fremstiller samfundsmæssige livssammenhænge, hvorom teoretikeren kan forudsætte for det første at adressaten kritiserer dem, fordi han har modsatrettede forestillinger om et mere passende menneskeligt liv, og for det andet at han gennem bevidstheden om disse sammenhænge bevæges til at reagere mod disse forholds system på sin egen måde. Derfor er det praktiske livtag med genstanden for den kritiske filosofi – frigørelsen – det revolutionære subjekts selvbestemmelse og ikke teoriens konsekvens. Læseren ville slet ikke kunne opfatte teorien som afsløring hvis han ikke delte dens motiv og postulater. Den Marxske kritiske filosofi har altid fastholdt denne karakter af afsløring. Den begrænser sig til objektiv fremstilling, dømmer ikke resultaterne og ekspliciterer ikke konsekvenserne.

Det vigtigste moment i den praktiske emancipationsmodel er imidlertid den revolutionære praksis' autonomi. I den objektivistiske revolutionsmodel blev såvel det revolutionære subjekt som også dets historiske mission afledt af analysen af den kapitalistiske vareproduktion. Proletariatet ville, hvad enten det ønsker det eller ej, blive tvunget til revolutionær handling gennem dets objektive situation indenfor denne samfundsorden, eller mere konkret gennem den voksende materielle nød. Heroverfor bestemmer menneskene selv i den praktiske opfattelse af frigørelsen om de hører til det revolutionære subjekt. Det er ikke de herskende forholds tvang der begrunder handlingens motiv, anledning og mål som en for individerne blindt virkende årsag. Det er derfor alene indenfor denne opfattelses rammer berettiget at fremlægge revolutionær handling som selvbefrielse, selvvirksomhed og selvrealisering.

Ligesom den kritiske tænkning indenfor denne model er viklet sammen med sin genstand i opgøret med den, således befinder den kritiske handling sig også i sammenstød med de bestående forhold. Gennem karakteren og ledertrådene i allerede stedfundne og eksisterende kampe demonstrerer det revolu-

tionære subjekt for de kritiske filosoffer hvem disse må forholde sig til. Begge positioner imod den eksisterende realitet er beslægtede. Ligesom den kritiske tænkning bliver også den praktiske kamp ledet af ideer, som selv om de viser ud over det bestående dog ikke forbliver uberørt af den samfundsmæssige praksis. I konfrontationernes forløb forandres forestillingerne om kampenes årsager og mål. De bliver korrigeret, bekræftet og videreudviklet på samme måde som tænkningen gennem fremadskridende opgør med formerne for de samfundsmæssige forhold undersøgte sine kritiske motiver og postuler.

Dét at den kritiske handling må være af samme karakter som den kritiske tænkning er forudsætningen for den kritiske filosofis begrænsning til objektiv fremstilling af forholdene. Uden dette slægtskab ville det revolutionære subjekt ikke være i stand til at begribe teorien som afsløring og teorien ville ikke kunne opfylde den af Marx anviste funktion – at formidle en passende forståelse til de kæmpende om deres samfundsmæssige situation og om den samfundsmæssige karakter i deres motiver og mål. Teorien ville være tvunget til at gøre det, som Marxkritikere fejlagtigt antager, nemlig at dømme analysens resultater, formynderisk at drage følgeslutninger af dem for de handlende og give dem handlingsanvisninger.

Endnu et moment må tilføjes: Indenfor den objektivistiske revolutiånsmodel førte de samfundsmæssige forholds primat til at det såvel i den kritiske tænkning som i den kritiske handling ikke er andet end logikken i de materielle forhold der sætter sig igennem. Tænkningen behøvede ikke praksis for at lave teorien om revolutionen og de handlende var ikke nødt til at tilegne sig teoriens resultater for praktisk at gennemføre revolutionen.

Indenfor den praktiske emancipationsmodel forholder det sig anderledes: Ikke blot henviste Marx teoretikeren til at identificere sin kritik med de praktiske kampe; Marx fastholdt også overfor den kæmpende part at bevidstheden er en sag som den må tilegne sig. Thi uden bevidsthed kan de revolutionære kræfter ikke frembringe den samfundsmæssige livssammenhæng, som i modsætning til det kapitalistiske system skal være bevidst reguleret af menneskene selv. Begge, tænkning og praksis, indtager altså ikke kun beslægtede positioner, de er også afhængig af hinanden, henvist til hinanden m.h.t. gyldigheden af deres resultater; eller bedre, deres resultat: filosofiens virkeliggørelse, er ikke andet end det revolutionære subjekts virkeliggørelse af sig selv. Af den praktiske kritik af den bestående samfundsorden, som trods dens forestilling om revolutionær teori-praksis-formidling endnu er præget af den samfundsmæssigt satte adskillelse af teori og praksis, udvikler den kritiske filosofi sig til en »kritik i håndgemæng« gennem den dobbelte proces: identificering af sin kritik med den revolutionære praksis og den revolutionære praksis' (de kæmpendes) tilegnelse af denne kritik. Revolutionens hoved og hjerte er ikke læn-

gere fordelt på to samfundsmæssige grupper, de intellektuelle og de praktiske eksekutorer af den objektivt stillede historiske opgave. I revolutionen er de sammenfaldende.

»Således gives den konsekvens, at verdens bliven filosofisk samtidig (er) en filosofiens bliven verdslig, at dens virkeliggørelse samtidig (er) dens tab«. ⁶³ I denne formulering bliver forholdet mellem revolutionær teori og revolutionær praksis indenfor den praktiske emancipationsmodel udtalt tydeligt: Verden bliver filosofisk og filosofien verdslig når de samfundsmæssige forhold bærer den med vilje og bevidsthed handlende menneskeheds åsyn. Når den revolutionære praksis har overvundet kløften mellem det, som mellemmenneskelige relationer kan være, og det, som de hidtil var har været, mister den revolutionære filosofi – menneskenes selvrealisering i anticeret form – sit eksistensgrundlag. Den dør bort.

IX

I de tidlige skrifter af Marx kan man udpege to overfor hinanden modsatte opfattelser af den almene menneskelige frigørelse, hvis omrids jeg ovenfor har skitseret som objektivistisk revolutionsmodel og praktisk emancipationsmodel.

Allerede Bernstein opdagede en grundliggende dualisme i den Marxske teori, »som går gennem hele Marx's monumentale værk« ⁶⁴. Blot opfattede han, vildledt af Engels' begreb om den »videnskabelig socialisme«, denne spaltning som en modsigelse mellem de videnskabelige, d.v.s. empirisk underbyggede, og de utopiske elementer indenfor den Marx'ske analyse af den kapitalistiske produktionsmåde. Ernst Bloch så derimod denne spaltning mere klart: Marx har forsømt grundigt at reflektere forholdet »mellem 'subjektiv' vilje og 'objektiv' idé.« »Den samme mand, som bortdrev al fetichkarakter fra produktionsforløbet som troede at analysere og uddrive alle historiens irrationaliteter som rene og skære uigennemskuede, ubegrebne og derfor skæbnesvangert virkende dunkelheder ved classesituationen, ved produktionsprocessen ... dyrkede med 'produktivkræfterne', med 'produktionsprocessen's kalkule det samme alt for konstitutive væsen, den samme panteisme, mysticisme, tildelte den den

63. Marx: Das Philosophisch-Werden der Welt ... s. 71, MEGA 1976 I.I. s. 68.

64. Eduard Bernstein: Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie, Stuttgart 1899, s. 177.

samme nyligt anvendte, modnende og ledende magt som Hegel havde tildelt 'ideen' og Schopenhauer viljen til livet.«⁶⁵

Denne dualisme indenfor Marx' eget værk er årsagen til at hans skrifter bliver fortolket på to helt forskellige måder. Denne spaltning udgør altså roden til modsætningen mellem ortodoks og kritisk marxisme⁶⁶. Karl Korsch formulerede i tyverne eksplicit sin position i denne sammenhæng. I diskussionen om sammenbrudsteorien vender han sig afgørende mod sådanne teorier »om en objektiv og i sit slutmål på forhånd givet økonomisk udviklingstendens, som arbejder mere med billedlige forestillinger end med entydigt bestemte videnskabelige begreber og som tilmed uundgåeligt er grundet på en utilstrækkelig induktion (erfaringserkendelse)«. Sådanne teorier forekommer ham »ikke egnet til at tilvejebringe den fulde alvor i den selvansvarlige handlen hos den proletariske klasse, som kæmper for sine egne mål«⁶⁷. Men Korsch knytter i sin kritiske marxisme hovedsagelig an til Marx' tidlige skrifter. Tilsvarende har ortodokse marxister, begyndende med Kautskys polemik mod Korsch⁶⁸, altid spillet den sene Marx ud mod den tidlige for at underbygge den objektivistiske Marxfortolkning. Jeg tror imidlertid at der er flere argumenter end de tidlige skrifter for at Marx' sene værk, »Kapitalen«, skal fortolkes på baggrund af den praktiske emancipationsmodel.

X

I det følgende vil jeg begrunde denne tese: Marx formulerer kun en revolutionsteoretisk objektivistisk position i sine tidlige skrifter. I »Die heilige Familie« definerer han (sammen med Engels) entydigt de materielle forholds tvang som revolutionens fremdrivende moment: »proletariatet er ... som proletariat tvunget til at ophæve sig selv og dermed sin betingende modsætning, privatejendommen, som gør det til proletariat.«⁶⁹ Og lidt senere hedder det: »Det drejer sig ikke om, hvad disse eller hine proletar eller selv hele prole-

65. Ernst Bloch: Geist der Utopie, Berlin 1923, s. 324.

66. Jvf. hertil Thomas Meyer: Der Zwiespalt in der Marx'schen Emanzipationstheorie.

67. Karl Korsch: Über einige grundsätzliche Voraussetzungen für eine materialistische Diskussion der Krisentheorie, i: Karl Korsch, Paul Mattick, Anton Pannekoek: Zusammenbruchstheorie des Kapitalismus oder revolutionäres Subjekt. Berlin 1973, s. 97.

68. Jvf. Karl Kautsky: Rezension von Karl Korsch's »Marxismus und Philosophie«, i: Die Gesellschaft bd. 1, Berlin 1924.

69. Karl Marx/Friedrich Engels: Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik, MEW 2, S. 37.

tariatet på et givent tidspunkt forestiller sig som mål. Det drejer sig om, hvad proletariatet er og hvad det ifølge denne væren historisk vil være tvunget til at gøre. Dets mål og dets historiske aktion er håndgribeligt, uigenkaldeligt forskrevet i dets egen livssituation ligesom i hele det aktuelle borgerlige samfunds organisation.«⁷⁰ Mig bekendt er også senere revolutionsteoretiske formuleringer med objektivistisk grundtone altid mulige at fortolke på baggrund af den praktiske emancipationsmodel.

Marx er ligeledes kun i sine tidlige skrifter fortaler for elendigørelsesteorien den objektivistiske begrundelse for identificeringen af det revolutionære subjekt med arbejderklassen og for dennes historiske mission. Eksempelvis findes formuleringer om absolut og relativ elendigørelse som proletariatets uundgåelige skæbne indenfor den borgerlige samfundsorden i »Pariser-manuskripterne«, i »Lønarbejde og kapital« og i fragmentet »Arbejds løn«, dvs. i skrifter hvor hans økonomikritiske forståelse endnu var afhængig af de teoretiske forestillinger hos hans forgængere Adam Smith og David Ricardo. Man finder derimod ikke længere nogen elendigørelsesteori i de skrifter, hvor Marx's kritik af den politiske økonomi er fuldt udfoldet.

Ligeledes lader opfattelsen af en kausal sammenhæng mellem elendigørelse og revolution sig kun belægge i de tidlige skrifter. Således skriver han (sammen med Engels) i »Die heilige Familie«: Fordi proletariatet »gennem den absolut bydende nød, der ikke mere lader sig afvise, ikke mere lader sig retfærdiggøre – og som er det praktiske udtryk for nødvendigheden – er tvunget til oprør mod denne umenneskelighed, derfor kan og må proletariatet befri sig selv.«⁷¹ Denne sammenhæng findes derimod ikke mere i »Kapitalen«. Dette kan ikke bortforklares selv med en nok så vidtløftig udlægning af begrebet »elendighed« fra 1. binds 24. kapitel om den kapitalistiske akkumulations historiske tendens.

I »Kapitalen« findes således ikke længere nogen argumenter som objektivi- – dvs. støttet på erkendelse om tvangssammenhænge og udviklingslovmæssigheder i den borgerlige samfundsorden – kunne begrunde, at socialismen er historiens dom over den kapitalistiske vareproduktion og at proletariatet nødvendigvis er dennes eksekutor.

Mit andet argument til begrundelse af den tese, at »Kapitalen« snarere lader sig fortolke på baggrund af et praktisk emancipationsbegreb end indenfor rammerne af en objektivistisk revolutionsmodel, relaterer sig til fremstillingsformen i analysen af det borgerlige samfunds bevægelseslove. Skulle dét ikke være ubestridt, så kunne man henvise til undertitlen på Marx's hovedværk:

70. sammesteds S. 38.

71. sammesteds

Hans teori er samfundskritik og ikke samfundslære. Denne teoris revolutionære karakter beror ikke på systemets objektive selvkritik i den af Hilferding forudsatte betydning, hvor den socialistiske konsekvens var resultat af de tendenser, der sætter sig igennem i det vareproducerende samfund.⁷² Marx's teori giver tværtimod svar på spørgsmål, som udspringer af tænkningens kritiske opgør med de samfundsmæssige forhold og ikke af disse selv: Marx begriber de borgerlige livsbetingelser som en samfundsmæssig orden, i hvilken menneskenes relationer antager skikkelse af relationer mellem ting, i hvilke produkterne af det samfundsmæssige arbejde behersker menneskene selv. Den kapitalistiske vareproduktion bliver fremstillet som en »fordrejet« virkelighed. Og dette er en erkendelse, der bestemt ikke kan skyldes nogen genspejling af forholdene i tænkningen.

Det »fundamentalt nye element« i hans teori,⁷³ »det bedste« ved hans bog⁷⁴ er efter Marx's egen bedømmelse analysen af arbejdets dobbeltkarakter som konkret og abstrakt arbejde. Det er det »springpunkt ... hvorom forståelsen af den politiske økonomi drejer sig,⁷⁵ og som Ricardo og med ham hele den klassiske politiske økonomi har forsømt at undersøge.⁷⁶ Hvis man går ind for en objektivistisk revolutionsmodel, altså fremstiller det 24. kapitel fra det første bind som »Kapitalens« vigtigste revolutionsteoretiske »sted«, kan man slet ikke dele Marx's vurdering af arbejdets dobbeltkarakter som det vigtigste moment i kritikken af den politiske økonomi, det vil sige den videnskabelige begrundelse af socialismen. For til at formulere en selvkritik af det borgerlige system, dvs. en elendigørelsesteori, en sammenbrudsteori og en socialismeteori, behøvede Marx slet ikke at overvinde Ricardos videnskabelige standpunkt produktivt. Den kvantitative værdilære er tilstrækkelig for en objektivistisk revolutionsteori.

Men hvis man tilslutter sig Marx's bedømmelse, at det samfundsmæssige arbejdes dobbeltkarakter, dvs. et specifikt praksisbegreb, udgør kernen i hans kritik af den politiske økonomi, følger der en anden vurdering af den revolutionære karakter i analysen af den borgerlige samfundsorden. Denne fremgår så ikke mere af den erkendelse, at den kapitalistiske vareproduktions modsigelsesfyldte udviklingslove ved et bestemt punkt må sprænge de samfundsmæssige forhold. Den kritiske og revolutionære karakter er så ikke mere til at adskille fra selve analysens fremstilling. Den begrænser ikke sine

72. Rudolf Hilferding: *Das Finanzkapital. Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus.* Frankfurt am Main 1968, S. 20.

73. Marx an Engels von 8. Jan. 1868, MEW 32, S. 11.

74. Marx an Engels von 24. Aug. 1867, MEW 31, S. 326.

75. Marx: *Das Kapital* Bd. I, MEW 23, S. 56, Dansk udg. s. 135.

76. Karl Marx: *Theorien über den Mehrwert* Bd. II, MEW 26.2, S. 161.

åbenbare udtryk til hine tre sider i slutningen af »Kapitalens« første bind, den gennemsyrrer hele Marx's værk. Marx's teori er »fremstilling af systemet og gennem fremstillingen kritik af dette«. ⁷⁷ Den er fremstilling og kritik af det samfundsmæssige arbejde indenfor en specifik produktionsmåde, kritik af en ubevidst samfundsmæssig praksis, hvis resultater undertrykker menneskene selv.

Men at Marx's analyse i »Kapitalen« tværs gennem den objektive fremstilling er kritik, altså er en teori som – skønt den ikke eksplicit indeholder vurderinger og ikke formulerer nogen handlingsanvisninger – alligevel angriber sin genstand kritisk, er kun tilgængelig for de, der deler den kritiske tænkningens motiv og ledetråd, der altså gør op med de bestående samfundsmæssige forhold på den samme måde som »Kapitalens« forfatter. Det betyder, at det for afdækningen af dens kritiske og anklagende karakter ikke er ligegyldigt, hvilken læser der tager den til sig. Kun de, som føler skrankerne for deres selvrealisering og som aner disses samfundsmæssige karakter, de der altså vil leve i en samfundsorden, hvis forhold beror på selvbestemt og bevidst samfundsorienteret handling, kun for dem åbner den revolutionære tendens i hver eneste af »Kapitalens« sætninger sig.

At Marx's hovedværk kun lader sig fortolke inden for rammerne af en praktisk emancipationsmodel, følger desuden af selve dets eksistens. At bedrive teori i det omfang Marx gjorde det ville være meningsløst, hvis man tillagde ham et revolutionsbegreb, i hvilket teori ingen funktion har, i hvilken nemlig revolutionen naturnødvendigt udspringer af samfundsordenes lovmæssigheder. Kun indenfor et praktisk revolutionsbegreb, i hvilket den kritiske filosofi har den opgave at muliggøre en »tidens afklaring af sine kampe og ønsker« får teoretisk kritik den eminente betydning, som også Marx praktisk har tildelt den gennem sit eget livsværk. Kun i en emancipationsmodel, som foregriber samfundsmæssige forhold, der i modsætning til de borgerlige forhold afhænger af menneskenes vilje og bevidsthed, forhold i hvilke bevidstheden således er det vigtigste konstitutive moment, har teorien en funktion, der modsvarer den kritiske form, hvori Marx har arbejdet med den: nemlig udvikling af en samfundskritisk og dermed foregribende bevidsthed.

Et yderligere argument for en udlægning af »Kapitalen« på baggrund af den praktiske emancipationsmodel relaterer sig til fortolkningens konsistens. Man behøver kun kort at overveje, hvilke momenter der må falde bort – eller fortrænges til udkanten – fra den af Marx fremstillede kritik af den politiske økonomi, hvis sammenbrudsteorien, elendigørelsesteorien og socialismeteorisen tematisk havde været hovedsagen, for at komme til den afgørelse, at Marx

77. Marx an Lassalle vom 22. Febr. 1858, MEW 29, S. 550.

på ingen måde tænkte på at aflede den socialistiske revolution som et nødvendigt resultat af de tendenser, der sætter sig igennem i et vareproducerende samfund. Marx's kritik er først og fremmest kritik af de samfundsmæssige former, i hvilke menneskene indenfor den kapitalistiske vareproduktion tager livtag med naturen og regulerer deres forhold til hinanden. Men denne formanalyse, hvis kritik negativt korresponderer med formerne for det foregrebne »frihedens rige«, har ingen plads i en objektivistisk revolutionsmodel. Derimod er de elementer af »Kapital«-analysen, som udgør hovedbestandelene af den objektivistiske revolutionsmodel, meget vel mulige at fortolke indenfor rammerne af den praktiske emancipationsmodel. Den af Marx fremstillede lov for den kapitalistiske akkumulation er således at begribe kritisk og anklagende som konsekvens af en samfundsmæssig orden struktureret gennem arbejdsdeling og privatarbejde. En orden i hvilken det samfundsmæssige totalarbejdes sammenfatning fremstiller sig bag om ryggen på menneskene, og som en blind tvangssammenhæng hæver sig op fra de bevidste og vilde menneskelige handlinger, udvikler en egendynamik og – forudsat adskillelsen mellem producent og produktionsmiddel – munder ud i en kumulativ proces. En proces, der SOM SÅDAN og ikke kun i sine negative konsekvenser, ikke kan være villet af noget medlem af samfundet, hverken som krisebehæftet akkumulation af den samfundsmæssige rigdom på den ene side, eller som voksende udbytning, forstærket repression, tiltagende socialt og politisk herredømme på den anden side. Revolutionen, som Marx taler om i tilknytning til omtalte fremstilling af den kapitalistiske akkumulations historiske tendens, ville så ikke være at forstå som andet end den af den kapitalistiske produktion »med en naturproces' nødvendighed« frembragte »egne negation«. ⁷⁸ Den er tværtimod den af Marx foregrebne reaktion hos de mennesker som har begrebet, at de »fordrejede« samfundsmæssige forhold som er fremstillet i »Kapitalen« er resultat af deres egen samfundsmæssige praksis.

I denne sammenhæng må det fremfor alt forklares, hvorfor Marx også i sit sene værk udelukkende satte sine revolutionære forhåbninger til proletariatet. Denne afgrænsning, sådan har jeg argumenteret ovenfor, lader sig kun begrunde gennem elendigørelsesteorien. Men selv hvis det er sådan at Marx i »Kapitalen« forventede den afgørende aktion, der skulle afslutte »menneskehedens forhistorie« af arbejderklassen, er dette i sig selv ikke grundlag for at tillægge ham et objektivistisk revolutionsbegreb. Dettes særtræk er nemlig ikke selve identificeringen af det revolutionære subjekt med arbejderklassen, derimod deres identificering på grundlag af en kategori, der teoretisk er afledt af analysen af den kapitalistiske vareproduktion. Også i den praktiske eman-

78. Marx: Das Kapital Bd. I, MEW 23, S. 791, Dansk udgave s. 1061

ceptionsmodel findes kriterier til identificeringen af det revolutionære subjekt. Men disse kriterier er her ikke udvundet ud af analysen af den borgerlige samfundsorden. I dette begreb er det gennem systemoppositionel praksis, der i motiver og forbilleder lader sig sammenligne med den kritiske tænkning, at det revolutionære subjekt signalerer til de kritiske filosoffer, hvem der er deres praksispartner. Når Marx således også i sit sene værk refererer til arbejderklassen som revolutionært subjekt, må det forklares gennem den kendsgerning, at denne i det 19. århundrede var den eneste samfundsmæssige gruppe, som gennem sin »virkelige bevægelse«, dvs. sine kampe mod det borgerlige samfunds bestående system, gav de kritiske filosoffer anledning til at identificere deres kritik med dens kampe.⁷⁹

Ligeledes lader det sig direkte belægge, at »Kapitalen« skal ses inden for rammerne af den almene menneskelige emancipations praktiske begreb. Marx betoner også i sine senere skrifter det revolutionære subjekts autonomi. Således skriver han for eksempel i instruktionerne til de delegerede ved »Den Internationale Arbejder-association's« centralråd: »Det er den internationale arbejder-associations opgave at forene og almenføre arbejderklassens spontane bevægelser, men ikke at diktere eller påtvinge dem et eller andet doktrinært system.«⁸⁰ I denne betydning af praktisk indøvning af selvbestemmelse og egenaktivitet skal man også forstå Marx's forslag til »undersøgelse af den arbejdende klasses situation i alle lande, foretaget af arbejderklassen selv«. Det drejer sig om, at arbejderne selv »gennem initiativet til så stort et værk« beviser »deres evne til at tage deres skæbne i egne hænder.«⁸¹ »At arbejderklassens emancipation må erobres af arbejderklassen selv«⁸² må derfor forstås i videste forstand. Ikke kapitalforholdets krisebehæftede udvikling, ikke et parti, der planlægger de revolutionære aktioners forløb, ikke en enkeltstående doktrinær, om det så var en Marx – men: »de må selv gøre det meste for deres endelige sejr derved, at de kommer til klarhed om deres klasseinteresse, indtager deres selvstændige position så snart som muligt, ikke et øjeblik lader sig forvirre omkring den uafhængige organisation af proletariatets parti af de demokratiske småborgeres hykleriske fraser.«⁸³

Spørgsmålet om hvorledes »videnskabelig socialisme« i Marx's betydning må forstås, lader sig på grundlag af disse overvejelser sammenfatte i følgende

79. Smlg. Marx an Ruge vom Sept. 1843, MEW I, S. 345 f.

80. Karl Marx: Instruktionen für die Delegierten des Provisorischen Zentralrats zu den einzelnen Fragen, MEW 16, S. 195

81. sammesteds S. 191.

82. Karl Marx: Provisorische Statuten der Internationalen Arbeiter-Assoziation, MERW 16, S. 14.

83. Karl Marx/Friedrich Engels: Ansprache der Zentralbehörde an den Bund vom März 1850, MEW 7, S. 254.

sætninger: Hans kritiske fremstød retter sig ikke imod det utopiske, derimod mod det doktrinære moment i de utopiske socialisters teorier. Referencepunkt for revolutionær teori er derfor ikke den borgerlige vareproduktions bevægelseslove, men derimod systemoppositionelle kampe – på Marx's tid entydigt klassekampe. Deres rødder og bestræbelser må teori forklare. Den »videnskabelige socialismes« opgave som teori for den revolutionære praksis er som følge heraf ikke afledning af socialistiske mål, kampstrategier, og organisationsformer af analysen af den kapitalistiske produktions udviklingslove. Den skal heller ikke ligesom den utopiske socialisme løsgjort fra de virkelige samfundsmæssige kampe udkaste systemer og påtrykke de revolutionære kræfter disse som opgaver. Tværtimod lyder dens program: Tidens selvaflarung over rødderne til dens »fordrejede« samfundsmæssige forhold, over de samfundsmæssige motiver til dens kampe, over ønskerne som ligger til grund for disse kampe og over de mål, som de stræber efter.

XI

Tilbage står at forklare, hvorfor Marx' hovedværk hidtil overvejende er blevet fortolket på baggrund af en objektivistisk revolutionsmodel. Selv kritiske marxister som Georg Lukacs og repræsentanter for en kritisk samfundsteori som Horkheimer og Adorno vurderer mange momenter i den marxiske teori på samme måde som »Kapitalens« selvbestaltede arvtagere og deres klassemodstandere på den videnskabelige slagmark.

Jeg ser en grund til dette fænomen i den fremstillingsform, som Marx' hovedværk foreligger i. I sine ungdomsskrifter tematiserede Marx stadigvæk alle den teoretiske reflektions momenter på en sådan måde, at tankens opgør med dens genstand blev ekspliciteret hans analyse. Thi som et led i et formuleret kritisk standpunkt og den kritiske filosofis udfoldede foregribelser fremtræder teorien om de bestående samfundsmæssige forhold uundgåeligt som kritik – også selvom disse fremstilles objektivt. I »Kapitalen« begrænser Marx sig til fremstillingen af det borgerlige samfunds udviklingslove. Og dermed overlader han det til læseren selv at extrapolere det kritiske og revolutionære indhold. Selvom foregribelsen af »frihedens rige« dukker op et sted i »Kapitalen«⁸⁴ går den tabt indenfor rammerne af et i sig selv dialektisk struktureret⁸⁵ system

84. Jvf. Marx, Das Kapital, bd. 1, s. 92 f. Dansk udg. 1.B og 1 s. 179.

85. Jvf. Marx' brev til Engels d. 31.7.1865, MEW 31, s. 132.

over den kapitalistiske vareproduktion, der fremtræder som en konstruktion a priori⁸⁶. Yderligere bidrager en objektiv fremstilling af sagen selv til den misforståelse, at dynamikken i kapitalforholdet identificeres med den revolutionære bevægelse mod systemet, som om systemets objekter skulle opfatte den revolutionære bevægelses udfoldelse som deres subjektive sag og på deres side fremdrive denne. Mange »steder« i »Kapitalen« og i andre sene Marx-skrifter efterlader det indtryk, at modsigelserne i den kapitalistiske produktionsmåde på en måde i deres egenbevægelse fremkalder socialismen⁸⁷, som om den oppositionelle bevidsthed (Bewusstseins des Widerspruchs) over for det bestående skulle kunne forlade sig på systemets immanente modsigelser. Det ser altså således ud, som om Marx selv i mange formuleringer ikke skulle have imødegået den fordrejning mellem subjekt og objekt i det borgerlige samfundssystem, som han ellers kritiserede så heftigt. Man må imidlertid ikke overse, at netop denne fremstillingsform, der er begrænset til den objektive analyse, og som giver anledning til objektivistiske misforståelser, på den anden side er forudsætningen for, at den foregrebne frigørelse virkelig er en frigørelse og ikke en teoretisk styret orienteret opdragelse af et videnskabeligt identificeret revolutionært subjekt og en konsekvent vejledning af dette subjekt i objektiv begrundet handlen i betydningen videnskabeligt funderede mål^{87a}.

XII

På dette sted rejser spørgsmålet sig om, hvad »videnskabelig socialisme« kan være idag i følge den kritiske marxismes selvforståelse som en i emfatisk forstand frigørende teori. D.v.s. hvilke opgaver har idag en revolutionær teori, der går ind for en samfundsorden, hvis værdier ikke kun måles med et minimum af

86. Jvf. Marx, Das Kapital, bd. 1, s. 27. Dansk udg. 1.1., s. 105.

87. Jvf. f.x. Das Kapital bd. 3, s. 453 og 455 f. Dansk udg. 3.2, s. 569 og 572f.

87a. At denne objektivistiske opfattelse er en eksisterende realitet i betydningen en reel samfundsmæssig kraft med politisk betydning, kan man ikke blot udsønde af den aktuelle politik i den virkeliggjorte socialisme. I nyere publikationer om den »videnskabelige kommuniste« står der at læse, at den »marxistisk-leninistiske teori« får en »voksende betydning« i »opdragelsen af de arbejdende«, og at det derfor »kun er partiet, der forener de mest progressive repræsentanter for folket og som kender de samfundsmæssige udviklingslove og råder over en enorm praktisk erfaring i udformningen af den nye samfundsorden,... der virkelig videnskabeligt kan lede opbygningen af kommunismen, organisere massernes aktivitet og styre den efter videnskabeligt begrundede mål.« (jvf. Autorenkollektiv: Wissenschaftlicher Kommunismus. Berlin/DDR 1972, s. 426).

sult og undertrykkelse, men først og fremmest med den grad af selvrealisering og lykke, som det kan stille til rådighed for alle dets medlemmer.

Mit forehavende: at drage konsekvenser på baggrund af den ovenfor udviklede praktiske frigørelsesmodel kan kun være et forsøg på et svar, og et temmelig abstrakt forsøg. Det er dermed – som al tænken, der definerer sin opgave på baggrund af en forestilling om en almen menneskelig frigørelse – et bidrag til »tidens selvafklaring om dens kampe og ønsker«⁸⁸, her og nu desværre mere en afklaring af ønsker.

Efter min mening må grundtesen i en frigørende teori og praksis efter alle historiske erfaringer, negativt formuleret, lyde således: Den oppositionelle bevidsthed overfor det kapitalistiske system af vareproducerende arbejde kan – lige så lidt som den oppositionelle praksis – ikke støtte sig på selve systemets modsigelser. En tænken såvel som en handlen, der forlader sig på logikken i en kapitalistisk »selvkritik«, er – selv hvor den ikke blot afventer systemets sammenbrud, men aktivt bidrager til det – ikke andet end revolutionær attentisme, der ikke vover at søge betingelserne for befrielse i sig selv. Den marxske kritik af det borgerlige samfund var en kritik af systemet som en totalitet. At være radikal i den marxske forstand vil sige at gå til ondets rod. Og denne rod er mennesket for hvem mennesket er det højeste væsen^{88a}. Det drejer sig i analysen af det kapitalistiske system af vareproducerende arbejde om kritikken af de *fordrejede* forhold mellem menneskene og produkterne af deres livtag (*auseinandersetzung*) med naturen og om kritikken af de *fordrejede*, *tingsliggjorte* forhold mellem menneskene selv. Derfor er ikke kun værdilovens negative konsekvenser, men også dens positive virkninger hjemfalden til kritik, fordi totaliteten, som et resultat af en bevidstløs samfundsmæssig handlen, subsumerer menneskene under sig, fornedrer dem, kuer dem og gør dem forargtelige^{88b}.

Det følger af disse overvejelser, at kapitalforholdets modsigelsesfulde udvikling ikke giver nogen baggrund for en afledning eller begrundelse af socialistiske organisationer, strategier og socialistiske målforestillinger, kort og godt for en socialistisk politik. Denne udvikler sig langt snarere af spændingsforholdet mellem tænken og handlen og den bestående realitet. Socialistiske mål har intet til fælles med samfundsmæssige forhold, som det borgerlige samfund overhovedet ville kunne udvikle af sig selv. Betingelserne for den almen menneskelige frigørelses succes og resultater er netop, at menneskene bliver i stand til at løsgøre deres bevidsthed og handlen fra

88. Jvf. Marx til Ruge, sept. 1843, MEW bd. 1, s. 346.

88a. Jvf. Marx, Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung, MEW bd. 1, s. 385.

88b. Jvf. samme sted.

afhængigheden af den bestående samfundsmæssige væren, og til at vende sig mod det bestående med bevidstheden om mulige, bedre livsbetingelser. At et mål kun kan opfyldes ved hjælp af midler og af veje, der helt og holdent er genensyret af målets natur er en sætning, der ikke kun besidder gyldighed indenfor den Hegelske filosofi.

En socialistisk strategi må derfor være en modstrategi. Den part, der forsvarer den bestående orden, bør ikke kunne diktere modmagten formen for opgøret. Det begynder allerede i prægningen af bevidstheden: Den kendsgerning, at modstandernes bevidsthed, fordi den modsvarer den herskende orden, er klart udarbejdet, fast forankret i sine vurderingsmønstre, gennemstruktureret og derfor heller ikke til at bringe i uorden eller vildlede, bør ikke forlede socialister til af angst for allerede på det »ideologiske« område at være underlegen at opbygge en bevidsthed, der er klarere udarbejdet, mere åbenbar, sikker og endegyldig i sine vurderingsmønstre og derfor heller ikke anfægtelig eller videnskabelig angribelig. Hvis det revolutionære partis hoveder er sporet ind på en almen gyldig fortolkning af den bestående realitet og af deres opgaver, så har revolutionen af den bestående samfundsorden måske en chance for at blive virkeliggjort. Men det er dog tvivlsomt om denne revolution kan være en frigørelse, altså de handlende menneskers selvrealisering.

En socialistisk organisation må derfor heller ikke lade sig påtvinge sin struktur af den bestående orden. Hvis socialister mener, at den sociale og politiske modmagt ikke blot skal kunne hamle op med modstandernes magt, men også overgå denne i form af samling og centralisering af kræfterne, i sammensvejsningen af indsatsen, i ledelsens disciplin og i nøjagtigheden af planlægningen og effektiviteten i gennemførelsen af stillede opgaver, så vil de måske sejre, men denne organisationsform og de dertil svarende kampformer vil endnu engang reproducere det bekæmpede i form og indhold. Hvis de aktive kræfter lader sig pådutte organisations- og kampformer af den magt, som de skal overvinde, så måtte man selv i tilfælde af de revolutionære kræfters sejr straks spørge, om denne sejr da afsluttede menneskehedens forhistorie eller reproducerede menneskers herredømme over mennesker på et nyt trin.

Hvad vi vil og hvordan vi når det kan ikke aflures logikken i det borgerlige samfunds objektive forhold og det står hverken i »Kapitalen«⁸⁹, eller i andre af de »blå bind«. Det opstår i vores hoveder og – for at blive i billedet – i vores hjerter og ellers ingen steder. Vi må komme på sporet af det hos os selv, sætte det igennem, leve det.

89. I modsætning til den her forfægtede position tror Oscar Negt, at der i systematikken i de marxske værker absolut må findes »steder« ud fra hvilke en teori om de revolutionære processer må kunne udvikles. (Jvf. Negt, Zur Dialektik der Übergangsperiode in Westeuropa. Lelio Bassos Konzeption der revolutionären Transformation, i Prokla nr. 34, s. 5f).

Når den kapitalistiske vareproduktions logik ikke kan levere et grundlag for formuleringen af en socialistisk politik, fordi denne langt snarere er en »mod«-politik, hvis første opgave er, at befri menneskets bevidsthed og handlen fra værdilovens tvangssammenhænge, så følger deraf også, at teorien ikke kan uddrage en eneste kategori fra analysen af den kapitalistiske vareproduktion til at definere det revolutionære subjekt med. Hvis den gør det og socialistisk politik omsætter sådanne teoretiske resultater i praksis, så har den i hvert fald overført et moment fra den gamle samfundsorden i den nye samfundsformation. Hvis den almenmenneskelige frigørelse betyder selvfrigørelse, selvbestemmelse og selvrealisering, så må det, der gør et medlem af dette samfund til et revolutionært subjekt og driver det ind i de revolutionære kræfters lejr, søges hos det selv. Der findes erfaringer fra tilstande, som menneskene ikke vil finde sig i, fra forhold som de vægrer sig imod, fra situationer hvor de også vover pelsen, men jeg tror ikke, at sådanne erfaringer kan almengøres.

Af den grund er arbejderklassen heller ikke defineret som det revolutionære subjekt og den kapitalistiske vareproduktions revolution kan ikke proklameres som dens historiske mission. Netop fordi proletariatet er en socioøkonomisk kategori i det borgerlige samfund, rejser der sig teoretiske og praktiske problemer for et socialistisk perspektiv. Lønarbejde definerer kapital – ikke systemopposition. Derfor har det også altid været muligt at transformere systemoppositionelle aktiviteter blandt arbejderne ind i modsætningen mellem kapital og lønarbejde og således afdække dem indenfor rammerne af det borgerlige samfund. Man kan bare sammenligne målet for arbejderaktionerne på I. internationales tid med de krav, der siden Socialdemokratiet er blevet et masseparti er blevet tilladt i offentlige proklamationer. Alle diskussioner om klassebevidsthedens konstitutionsbetingelser demonstrerer vanskeligheden ved at anvende en socioøkonomisk kategori revolutionsteoretisk. Det oppositionelle moment udspringer netop ikke af dette system selv. Det opstår i spændingsforholdet mellem det som menneskene ønsker og tror at kunne være, og det som de er tvunget til at være her og nu. Da Ferdinand Lasalle advarede de tyske arbejdere mod fagforeningskampens »trædemølle«⁹⁰, så sigtede han netop mod sådanne overvejelser: »Der gives indenfor de muligheder samfundet stiller op ingen udvej ... af denne samfundsmæssige situation (dvs. forholdet mellem lønarbejde og kapital, A.M.). De forgæves anstrengelser for i denne sag at ville gebærde sig som menneske, er de engelske strikes (et eksempel på) hvis sørgelige resultat er tilstrækkelig bekendt. Den eneste udvej for arbejder-

90. Ferdinand Lasalle, Offenes Antwortschreiben ..., i Gesammelte Reden und Schriften, udg. af Eduard Bernstein, bd. III, Berlin 1919, s. 69.

ne kan derfor kun gå gennem den sfære indenfor hvilken de endnu tæller som mennesker ...«⁹¹.

Af disse overvejelser følger imidlertid ikke, at arbejdere, arbejdsgrupper eller måske alle arbejdere ikke kan høre til det revolutionære subjekt. At se bort fra dem ville alene være en umulighed af den grund at et fremskridt for menneskeheden i frigørende forstand slet ikke kan finde sted, hvis de revolutionære kræfter kun er en minoritet. Indenfor rammerne af den praktiske emancipationsmodel er ingen imidlertid hindret i, at arbejde for en samfundsorden, der overleverer menneskets magt over mennesket til historien, og dermed skaffer enhver muligheden for selvrealisering. På basis af den praktiske opfattelse af den almen-menneskelige frigørelse bestemmer det revolutionære subjekt sig selv gennem sine kampes motiver og de mål, der stræbes efter. Derfor kan en revolutionær teori heller ikke have den opgave, at dyrke betingelserne for den systemoppositionelle bevidstheds genese frem af analysen af det borgerlige samfund. Den skal tværtimod drive erkendelsen af den systemoppositionelle praksis fremad, forklare dens samfundsmæssige rødder og dens samfundsmæssige karakter og dermed muliggøre en videnskabelig fselvforståelse af den revolutionære praksis. Chancen for at en revolutionær teori, der forstås på denne måde, giver resultat synes mig at være tiltagende, for det lykkes efter min opfattelse i stadig mindre grad, at fremstille vanskelighederne i det kapitalistiske system som overvindelige. Og dermed lykkes det heller ikke at jævne bevidstheden om disse problemer og dermed heller at lede ansatser til systemopposition ind i kanaler, hvor de uden resultat sygner hen indenfor rammerne af det borgerlige samfund.

Alle forsøg på at komme til klarhed over den kritiske intelligens' opgaver indenfor rammerne af den praktiske emancipationsmodel ramler ind i et imperativ, der negativt kan formuleres som: en frigørende teori, der går ind for menneskets selvrealisering indenfor samfundsmæssige rammer, må ikke antage individernes selvbestemmelse, men skal aktivt arbejde med på etableringen af samfundsmæssige betingelser for denne selvbestemmelse.

Positivt formuleret medfører dette imperativ nogle paradokse konsekvenser: selvom den praktiske emancipationsmodel i modsætning til den objektivistiske opfattelse af den proletariske revolution udtrykker en formidling af teori og praksis, så kan den frigørende teori ikke præstere denne formidling. Den producerer ikke den revolutionære praksis. Den tænker den kun. Det betyder: den er teori og må vedblive at være det. Der findes to årsager til dette

91. Ferdinand Lasalle, Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch der ökonomische Julian oder Kapital und Arbeit, i: Gesammelte Reden und Schriften, bd. V, s. 275f, note.

postulat: En tænken der er viklet ind i praktiske kampe mister sin modstandskraft overfor partikulære bestræbelser. Transformationen af den kapitalistiske vareproduktion er imidlertid ikke en revolution, der skal bringe en eller anden partikulær gruppe, der er undertrykt indenfor det borgerlige samfund, til magten og organisere dennes interesse som det almene princip for den nye samfundsorden. Det drejer sig om den almen-menneskelige frigørelse d.v.s. om en samfundsorden, hvor menneskets herredømme over mennesket skal overgives til historien. Derfor må en tænken, der går ind for en sådan frigørelse ikke lade sig påvirke af partikulære gruppers politik og ikke bedrive teori for sådanne grupperinger. Den frigørende teori må tværtimod sikre et universalitetsprincip. Hvis det er en rigtig overbevisning, at socialismen i modsætning til kapitalismen og til de bestående socialistiske systemer i udtrykkelig forstand er en samfundsorden, der afhænger af alle deltagendes vilje og bevidsthed, så kan den kun virkeliggøres, hvis alle aktørerne bevidst kan ville og vide. En frigørende teori er nu som før nødvendig for etableringen af en sådan samfundskritisk og dermed foregribende bevidsthed om en fri samfundsorden. Derfor er også den Marxske kritik af den borgerlige samfundsorden nu som før uundværlig. Og den der imod dens egen selvforståelse fortolker den som en »politistatens videnskab« (Glucksmann) fordi der hidtil i dens navn ikke er blevet etableret det frihedens rige, der var stillet i udsigt, men en totalitær statsmagt, og som derfor tror at kunne lade den falde eller at måtte lade den falde, han fremmer netop en sådan udvikling, som han stræber efter at forhindre. Kun under forudsætning af en udfoldet samfundskritisk bevidsthed hos masserne selv – en bevidsthed, der har begrebet kernen af det, som den ikke vil og har erkendt betingelserne for det, som den vil – kan det forhindres, at der sætter sig samfundsmæssige kræfter igennem, der under dække af en usurperet almeninteresse ophøjer sine særinteresser til det almene princip for den samfundsmæssige organisering.

Den anden begrundelse for at insistere på, at formidlingen mellem teori og praksis ikke kan bedrives fra teoriens side, står i snæver sammenhæng med argumentationen ovenfor. Alligevel er en sådan forestilling drivkraften i de intellektuelles revolutionære utålmodighed. Dette fører efter min opfattelse ofte til forkerte teoretiske problemstillinger, der resulterer i lige så »fordrejede« praktiske konsekvenser. Netop derfor stiller de problemet om de materielle betingelser for opkomsten af en systemoppositionel bevidsthed og frigørende handlen, som om denne viden kunne hjælpe med til at fremskynde dannelsen af betingelserne for frigørelsen. Hvad sådanne problemstillinger kan bringe for dagens lys er ikke en frigørelse i betydningen menneskets »selv«-realisering, men realiseringen af teoretisk udarbejdede og teoretisk stillede opgaver. Således indeholder en sådan angrebsvinkel allerede i udgangspunktet teoriens

dominans over praksis. Hvad der kan analyseres teoretisk er måske de materielle betingelser for en samfundsmæssig omvæltning. Men om en revolutionær praksis, der bliver sat i værk på baggrund af sådanne betingelser, også kan revolutionere sine egne betingelser må efter alle historiske erfaringer om revolutionære kampe og deres resultater betvivles. Betingelserne for befrielsen fra den gamle samfundsorden er altid blevet til konstitutionsbetingelser for den nye samfundsorden.

Formidlingen mellem teori og praksis fuldbyrdes altså indenfor rammerne af den praktiske emancipationsmodel ikke gennem teorien, men gennem praksis. De handlende tilegner sig resultaterne af analysen af de objektive samfundsmæssige forhold, som formidles af teorien. Dermed bliver det muligt for den at gennemskue de samfundsmæssige motiver for deres kampe og deres aspirationers samfundsmæssige karakter. Eller også bliver de kun – og det er allerede meget – sat i stand til at begribe, at grænserne for deres selvrealisering eller deres »forkrøblede liv« på forhånd er samfundsmæssig præget. Og selv om deres selvforståelse ved hjælp af den revolutionære teori endnu ikke er en forklaring på deres kamps samfundsmæssige karakter, men i første omgang bringer deres ønsker og den samfundsmæssige bevidsthed om deres ønsker for dagen, så har de handlende stadigvæk forrang d.v.s. det revolutionære subjekt vedbliver også i denne læreproces at være subjekt.

Og denne læreproces må begynde før starten på den kamp, der skal smide den gamle orden på møddingen, thi ellers er det atter de intellektuelle, som allerede er privilegerede indenfor det borgerlige samfund, der planlægger og beslutter den socialistiske organisation, den socialistiske strategi, og hvad der skal være socialisme. Hvorledes, ad hvilken vej, med hvilket mål bør dog ikke være spørgsmål, der skal besvares af teorien. De praktisk handlende mennesker må afgøre hvornår deres praksis skal være selvbestemmelse, selvbefrielse og selvrealisering.

På forlaget Kurasje har der tidligere været bragt flg. bidrag til diskussionen om revolutionsteori/elendigførelsesteori: Finn Dam Rasmussen: Arbejderens situation, de sociale problemer og revolutionen. 1978.

På dansk foreligger følgende Negt-tekster og introduktioner til Negts arbejder:

Vindrosen nr. 2-3, København, 1970, heri: Negt: Arbejderoplysning i senkapitalismen.

Negt: Offentlighed og erfaring, NSU skriftserie nr. 3, 1974, incl. indledning af Carsten Kyhn og Rolf Reitan.

Kontext (red.): Pædagogik i klasesamfundet, Kontext særhæfte, København, 1974, heri: Nils Rasmussen: Introduktion til Negts arbejderdidaktik/Negt: Det eksemplariske princip.

Kurasje nr. 10, København, 1974, heri: Negt: Teser til en marxistisk retsteori.

Negt: Sociologisk fantasi og eksemplarisk indlæring. Til teori og praksis i arbejderuddannelsen, RUC Forlag, 1975, incl. indledning til den danske udgave af Carsten Kyhn og Kai Rasmussen.

Negt: Overvejelser til en kritisk læsning af Marx og Engels, GMT, 1977, incl. indledning af Rolf Reitan.

Socialistisk Politik nr. 6, Modtryk, 1977, heri: Negt: Intet demokrati uden socialisme – ingen socialisme uden demokrati.

Kontext nr. 35, Modtryk, 1978, heri: Negt: Skole som erfaringsproces – samfundsmæssige aspekter af Glocksee-projektet.

Kontext nr. 38, Modtryk, 1979, heri: Negt: Det er ikke guld, det er wotan der er problemet. Det nyeste oprør mod den dialektiske fornuft: Frankrigs nye filosoffer.

TeKLa

Teori och klasskamp

Innehåll:

Nr. 6:

- James Schmidt: Praxis och timlighet, Om Karel Kosiks politiska teori.
- Ute Volmerg: Om förhållandet mellan produktions och socialisation med det industriella lönearbetet som exempel.
- Göran Dahl: Individ och kapital – till begripandet av den subjektiva faktorn under kapitalismen.
- Utkommer mars 1979

Nr. 7 utkommer i maj 1979 och kommer föreløbigt att inneålla en diskussion kring nyare svensk marxistisk tradition exemplifierad med:

- Bo Gustafssons skriftstællarskap
- Mats Dahkvists avhandling: At studera Kapitalet
- Sven-Erik Liedman: Motsatsernas spel
- Svenska socialpolitiska analyser

Løssalgpris: 24 kr. Abonnementspris for 4 numre: 84 kr. Abonnement kan tegnes ved indbetaling af beløbet til Kurasje: Giro 7 16 60 44.

OSKAR NEGΤ – DOBBELTLOGIK OG UTOPI

INDLEDNING TIL APEL/HEIDORN

Lars Qvortrup:

På godt og ondt er Oskar Negt en af de mest markante repræsentanter for det nye venstre i BRD. For et par år siden karakteriserede han den marxistiske videnskabs produktionsbetingelser således: »Den som i dag i klimaet af en anden restauration, der sætter massivt ind i det vesttyske efterkrigssamfund, den som her taler om revolutionen og som forsøger at fastholde nogle konstante kendetegn i dens forløb og i dens betingelser vil hele tiden igen støde på det problem, at der kun i negativ forstand, fra den etablerede ordens og de herskende magthaveres standpunkt, findes et samlet, klart definerbart begreb om revolutionen.«¹

På trods heraf har Negt insisteret på at »tale om revolutionen«. Og han har gjort det på en måde, som gør at det er blevet *ham*, der har løftet arven fra *Ernst Bloch* om at bryde med såvel den »marxisme«, som har genindført positivismens stivnede realitetsbegreb (»marxismens kuldestrøm« eller den kun »nøgterne« marxisme, kalder Bloch den), som med den, hvis alternativ hertil er den *abstrakte* utopi (»marxismens varmemstrøm« eller den kun »entusiastiske« marxisme, kalder Bloch denne videreførelse af den utopiske socialisme i marxismens navn). Sagen drejer sig heroverfor om at fastholde den »videnskabelige socialisme«, som Engels kaldte den, uden at genindføre et positivistisk realitetsbegreb. Om denne »sande« marxisme konkluderer Bloch i *Prinzip Hoffnung*, at den »ophæver den fastfrosne antitese: Nøgternhed-entusiasme,

1. Oskar Negt: »Bassos dialektische Konzeption der zwei antagonistischen Logiken.« Efterskrift til Lelio Basso: *Gesellschaftsformation und Staatsform. Drei Aufsätze*. Frankfurt a.M. 1975. s. 196. Samme emne behandler Negt i artiklen »Zur Dialektik von Erfahrung, Emanzipation und Organisation« in: Oskar Negt: *Keine Demokratie ohne Sozialismus. Über den Zusammenhang von Politik, Geschichte und Moral*. Frankfurt a.M. 1976. Se især s. 448-450. Og mest udførligt nok i artiklen »Die Misere der bürgerlichen Demokratie in Deutschland« in: *Ibid.*

idet den anbringer begge to på et nyt niveau og på dette lader de to arbejder med hinanden – for eksakt anticipation, konkret utopi (...). Det er således lige uviist og fremmed for marxismen, ikke at operere med andet end nøgternhed i virkeligheden, som med intet andet end entusiasme; det reale træffer man lige netop som tendensens, kun gennem den stadige oscillation af begge aspekter, forenet i det skolede perspektiv.«²

I overensstemmelse hermed har Negt nådesløst kritiseret marx-leninismens »videnskabelige socialisme«. Og han har foretaget stadige analyser af kategorien »den konkrete utopi«, dvs. den kategori hvis grundlag er den reale og kommunisme-anticiperende »samtidige modsigelse«: »Den samtidige modsigelse (...), som den i den ægte revolution, er subjektivt proletariatets vågne revolutionære dåd og objektivt den i nuet indeholdte, forhindrede fremtid.«³

Netop *denne* kategori er programsættende for Negts teoretiske hovedværk, (skrevet sammen med Alexander Kluge), *Öffentlichkeit und Erfahrung*. Således skrives der i forordet til bogen: »Studiet af reale ansatser til proletarisk offentlighed er (...) den ene retning i vores argumentation; den anden består i at undersøge de modsigelsesbetingelser som opstår i det fremskredne kapitalistiske samfund med henblik på fremkomstbetingelser for modoffentlighed.«⁴

Kritikken af »Marx-leninismen«

Marxismen har iflg. Negt i 3. internationales arbejderbevægelse for længst mistet sin status af at være kritisk videnskab. I stedet er den blevet *legitimationsvidenskab*, både for komplekset af statskapitalistiske COMECON-lande og for kommunistpartierne militante-reformistiske elitarisme i de vestlige lande. Kritikken af den politiske økonomi er herigennem forvandlet til *dogmatisme*, dvs. til en i tid og rum universel troslære om den »dialektiske materialisme«. Og bestemmelsen af kapital som processerende værdi er forvandlet til *økonomisme* med to grundtræk: For det første en mekanistisk udviklingslogik, som begrunder afvisningen af »venstrekommunisterne«s »eventyrrpolitik« som værende ude af trit med de »objektive muligheder« – som til gengæld

2. Ernst Bloch: *Prinzip Hoffnung*. Gesamtausgabe bd. 5. Frankfurt a.M. 1975. s. 1619f.

3. Ernst Bloch: »Bemerkungen zur »Erbschaft dieser Zeit««, Gesamtausgabe 10, Frankfurt a.M. 1975 s. 42.

4. Oskar Negt/Alexander Kluge: *Öffentlichkeit und Erfahrung. Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit*. Frankfurt a.M. 1972. s. 7f. På nordisk: *Offentlighet og erfaring. Til organisasjonsanalysen av borgerlig og proletarisk offentlighet*. Oversat af Rolf Reitan. Nordisk Sommeruniversitet 1974, s. 1. (Oversættelserne her er overalt mine egne).

altid viser sig at svare til Partiets militante reformisme. For det andet er denne »objektive udvikling« grundlag for en genspejlingsteori, som begrundes mas-sernes bundethed til den »trade-unionistiske« bevidstheds former og herved nødvendiggør en stålsat elite, som i øvrigt paradoksalt nok er fritaget for samme genspejlingsdeterminisme takket være partiet, der tilsyneladende alene – gerne i kraft af hyppige »renselsesprocesser« – kan holde den ideologiske smitte på afstand.

Mest detaljeret har Negt formuleret denne kritik i artiklen »Marxismus als Legitimationswissenschaft. Zur Genese der stalinistischen Philosophie.«⁵ Artiklen tager udgangspunkt i *Karl Korschs* bemærkning om, at Lenins »dialektiske materialisme« ikke så meget er »dialektisk« i modsætning til den borgerlige videnskabs vulgær-materialisme som den er »materialistisk« i modsætning til den klassiske borgerlige filosofis idealistiske tendenser⁶.

Hvordan begrundes Negt denne forvandling af marxismen til et monument af vulgærmaterialisme, der angiveligt er »proletarisk« i kraft af sin kritik af »den borgerlige idealisme«, men som reelt gør marxismen til universal-doktrinær naturalisme? I »den sovjetiske virkelighed« er marxismen blevet til »legitimationsvidenskab (...), hvis opgave er at retfærdiggøre en sekundær form for den »oprindelige akkumulation« som en *socialistisk*, dvs. som en industrialisering der umiddelbart indeholder befrielse fra tvang og herskab, og at gøre dette plausibelt for de ramte.«⁷ Den angivelige proletariske revolution, som *ikke* fører fra nødvendighedens til frihedens rige, men fra den stumme til den åbenlyse tvang (og dette såvel en politisk tvang som arbejdstvang) har brug for en verdensanskuelse, som er *deterministisk*, *ateistisk* og »proletarisk«: »Hvis (...) verdens enhed består i dens materialitet« (og hvis denne materialitet undtagelsesløst reproducerer og udvikler sig iflg. den »dialektiske materialisme«s formel), »så giver denne formel faktisk gunstige ansatzpunkter for en ateistisk erstatningsdannelse, der som modsigelsesløs verdensanskuelse heller ikke subjektivt giver individerne nogen mulighed for at bryde ud af systemet«,⁸ og som samtidig opildner disse individer til at søge den jordiske lykke gennem arbejde og selvdisciplin og gennem »proletarisk« kropsånd og individuel selv-forglemmelse.

5. Oskar Negt: »Marxismus als Legitimationswissenschaft. Zur Genese der stalinistischen Philosophie.« Artiklen er fra 1969, men er genoptrykt i *Zur stalinistischen Philosophie*, Hamburg 1972, hvorfra jeg citerer.

6. Jvf. Karl Korsch: *Marxismus und Philosophie*. Frankfurt a.M. 1966 s. 59.

7. »Marxismus als Legitimationswissenschaft«, op cit s. 12. Jvf. også artiklen »Ernst Bloch – der deutsche Philosoph der Oktoberrevolution«, in: *Keine ...*, op cit. s. 234f.

8. »Marxismus als Legitimationswissenschaft«, op cit s. 32.

Men hvorfor er »marx-leninismen« ikke kun et russisk fænomen? Hvorfor er den også ideologisk bannermærke for (større eller mindre) dele af den vestlige verdens arbejderbevægelse? Endnu engang griber Negt til teorien om verdensanskuelsen som et legitimationsredskab for magthaverne. »Stalinistisk tænkning er levende overalt, hvor der i systemer, organisationer og partier skal træffes afgørelser angående samfundsforandring, der skal retfærdiggøres gennem højere interesser, afgørelser som lader de impliceredes indre og ydre afhængigheder, menneskenes objektkarakter bestå.«⁹ Og netop disse karakteregenskaber har præget den vestlige arbejderbevægelse siden den engelske arbejderbevægelses nederlag i midten af det 19. århundrede: Den proletariske offentlighed har fungeret som »arbejderklassens nødværgeorganisation, i hvilken individernes proletariske egenskaber sammenfattes til en tingsliggjort proletarisk karakter«. Denne nødværgeorganisation »har sin hovedfunktion i at den beskytter individerne mod en direkte indflydelse fra borgerskabets interesser og ideologier.« Herigennem reproduceres (ironisk nok) »ubevidst den borgerlige offentligheds mekanismer: Udgrænsning, skinoffentlighed, procedurediktatur.« Og den bliver en hindring for medlemmernes produktion af »selvvirksom erfaring«, af den dialektik mellem »erfaring, emancipation og organisation« uden hvilken den proletariske arbejderbevægelse forvandler sig til en reaktiv bastion i det borgerlige samfund. Herigennem »stiller partiorganisationerne sig mellem samfundet i sin helhed og konkret proletarisk erfaring: De bryder dermed muligheden for at udvikle nye former for erfaring og proletarisk offentlighed.« Herved får de samme virkning som »visse af Marxortodoksiens tilregningsmekanismer og brugen af marxisme som legitimationsvidenskab.«¹⁰

Økonomibegrebet

Det teoretiske grundproblem for »Marx-leninismen« er iflg. Negt indsnævringen af »økonomien« til en tingslig udviklings- og determinationsfaktor. At »økonomien« begribes som en tingslighed afskærer for det første fra *totalitetsskategorien*; »økonomi« forstås derved – iflg. Negt – som determinator, ikke som form for en social totalitet. For det andet forbindes den via genspejlingskategorien med en teoretisk fastlåsning af masserne til den fagforeningsmæssige bevidsthed. *Utopikategorien* er altså også udelukket.

Begge disse problemer tager Negt teoretisk livtag med. Og i begge tilfælde viderefører han de videnskabelige erkendelses-intentioner, som blev formule-

9. Ibid s. 42.

10. Jvf. *Öffentlichkeit und Erfahrung* op cit ty/da s. 66-69/55. Se også »Zur Dialektik von Erfahrung, Emanzipation und Organisation, op cit.

ret af de venstrekommunistiske marxister fra de revolutionære 20'ere, *Georg Lukács* og *Ernst Bloch*.

Om totalitetskategorien som en kategori for det samfundsmæssige forhold mellem mennesker skrev Lukács i *Geschichte und Klassenbewusstsein* programmatisk: »Mod den opfattelse« – at »deres egen samfundsmæssige bevægelse for dem besidder formen af en bevægelse af ting, under hvis kontrol de står i stedet for at kontrollere dem« – (...) »stiller Marx den historiske kritik af økonomien, opløsningen af alle det økonomisk-sociale livs tingsliggjorte genstandsmæssigheder i *forhold mellem mennesker*. Kapitalen (og med den alle nationaløkonomiens genstandsmæssighedsformer) er for Marx »ikke en ting, men derimod et samfundsmæssigt forhold mellem personer formidlet gennem ting.«¹¹ Og andre steder gentages totalitetsprogrammet: »Det gælder om at påvise »handlingsakten«s subjekt og ud fra dets identitet med sit objekt at begribe alle dualistiske subjekt-objektformer som afledte fra og produkter af denne identitet.«¹² Lukács bryder således i sit værdiformsbegreb den *tingslighed*, som prægede samtidens marxisme i 2. og 3. internationale. Men samtidig er hans *totalitetskategori* begrundet i en upræcis generalisering af samme værdiformsbestemmelse; hermed mistes blikket for den omfangs- og prægningslogiske problematik. Dette problem, at »økonomi« uformidlet gøres til form for »social *totalitet*«, overtages uløst af Negt, jvf. referatet ovenfor i dette afsnit.

Totalitetskategorien og offentlighedsbegrebet

I det teoretiske hovedværk *Öffentlichkeit und Erfahrung* forfølges Lukács' erkendelsesmål gennem kategorierne borgerlig og proletarisk offentlighed. Bogens objekt er – med forfatterens generelle formulering – »dialektikken i forholdet mellem borgerlig og proletarisk offentlighed ...«¹³

Hvad er »offentlighed«? Dels »betegner offentlighed bestemte institutioner, indretninger, aktiviteter ...«. Men dels er »... offentlighed på samme tid en almen samfundsmæssig erfaringshorisont, hvori det som virkelig eller angivelig er relevant for alle samfundets medlemmer er sammenfattet.« Offentlighed betegner et fundamentalt samfundsmæssigt behov, fordi den er den eneste »udtryksform som ud over produktionsprocessen forbinder de udelukkende »privat« sammenføjede samfundsmedlemmer med hinanden gennem sam-

11. Georg Lukács: *Geschichte und Klassenbewusstsein*. Werke 2, Reunied und Berlin 1968 s. 221f., svensk s. 97. Marx-citatet er fra *Das Kapital I*, MEW 23, Berlin 1973 s. 41.

12. Ibid s. 302, svensk s. 190.

13. Negt/Kluge: *Öffentlichkeit und Erfahrung* op cit s. 7/1.

menfatningen af deres udfoldede samfundsmæssige egenskaber.«¹⁴ Kategori-
en *offentlighed* lanceres altså for at realisere Lukacs' program om at begribe
totaliteten af samfundsmæssige forhold mellem mennesker og klasser; »of-
fentlighed« er – pr. intention – kategori for det totalsamfundsmæssige forhold
mellem arbejderklasse og kapitalistklasse.

Dette totalsamfundsmæssige forhold mellem klasserne analyserer Negt ved at
forfølge offentlighedsformernes historiske udvikling og indbyrdes samfundsmæssige sammenstød.

For det første karakteriseres og udviklingsbeskrives *borgerlig offentlighed*.¹⁵ Borgerlig offentlighed fungerer i et historisk og/eller samtidigt perspektiv på følgende fire måder: For det første fungerer den som *konstitutionsoffentlighed*; den er ganske enkelt den materielle konstitution, samfundspagten. For det andet er den *organisationsform for borgerskabets diktatur*; dette offentlighedsaspekt er organiseret forhindring af materiel offentlighed og politik. For det tredje fremstår borgerlig offentlighed som *skin af en totalsamfundsmæssig syntese*; hermed udtrykkes eksistensen af en national meningssammenhæng, sammenfattet i »almenviljen«. Og endelig for det fjerde er borgerlig offentlighed *udtryksform for borgerligt bestemte brugsværdiegenskaber*; den sammenfatter samkvemsformer og idébygninger, der iflg. Negt udtrykker de »konkrete mennesker«s »menneskelige behov«.

For det andet karakteriseres og udviklingsbeskrives *produktionsoffentlighed*: »Bevidstheds- og programindustrien, reklamen, koncernernes og forvaltningsapparaternes offentlighedsarbejde (...) overlejrer i dag den klassiske borgerlige offentlighed i form af *nye produktionsoffentligheder*. Produktions-offentlighederne er ikke-offentlig forankret; de forarbejder råstoffet livssammenhæng og henter deres gennemslagskraft over for de traditionelle offentlighedsformer umiddelbart fra den kapitalistiske produktionsinteresse.«¹⁶

Og for det tredje karakteriseres og udviklingsbeskrives *proletarisk offentlighed*. »Den proletariske offentligheds kategori må kunne udvikles, selv om den ikke svarede til noget empirisk i proletarens livssituation. Men faktisk findes der elementer i arbejderbevidstheden, som af sig selv er rettet mod en sådan proletarisk offentlighed. I denne forstand er den en realitetskategori, som kommer til udtryk i arbejderbevægelsens forskellige modningsgrader. (...) Proletarisk offentlighed betegner følgelig til enhver tid niveauet i arbejderklassens emancipation; den har så mange ansigter som der findes modningsgrader af den proletariske udvikling. Proletarisk offentlighed er ikke, som den borgerlige

14. Ibid s. 17f/9f.

15. Ibid s. 102-105/62f.

16. Ibid s. 12/3.

offentlighed og de produktionsoffentligheder som overlejrer den, kendetegnet ved identiske mekanismer. Snarere ville de udtryksformer, som bestemmer den, være andre ved slutningen af dens udvikling end i den blokerede livssammenhængs udgangssituation.«¹⁷

Utopikategorien

Som allerede sagt har Negt til stadighed arbejdet med analyser af kategorien »den konkrete utopi«, dvs. den kategori hvis grundlag er den reale og kommunisme-anticiperende »samtidige modsigelse«. I den lille artikel fra 1976 »Worin Christen und Marxisten gemeinsame Aufgaben finden können« fremhæver Negt utopikategoriens fundamentale plads i Marx's værk ved at relatere den til hans sandhedsbegreb: »Sandhed er ikke noget givet, som man skulle kunne opbevare, den er heller ikke den eksakte genspejling af virkeligheden; den er derimod noget der procesagtigt skal fremstilles, er altid forbundet med anticipation og realisering af fordringer.«¹⁸ Utopien« er altså ikke en form for bevidsthed, der »følger af«, »afspejler« (eller udelukkes) af »realiteten«; netop i en sådan argumentation fastholdes det »stivnede realitetsbegreb«. Utopien er et begreb for den samtidige modsigelse.¹⁹

Så vidt jeg kan se, forsøger Negt at konkretisere denne kategori for den konkrete utopi – give den begrebsmæssig udfoldelsesmulighed – i *erfaringsbegrebet i Öffentlichkeit und Erfahrung*. Dette erfaringsbegreb henter Negt/Kluge hos Hegel: »Den dialektiske bevægelse, som bevidstheden udøver på sig selv, såvel som på sin viden som på sin genstand, for så vidt som den nye sande genstand springer ud for den af dette, er egentlig det som kaldes erfaring.« Dette dialektiske erfaringsbegreb betegner det borgerlige samfunds, som ethvert andet samfunds, virkelige forhold og erfaring, uanset om de empiriske subjekter

17. Ibid s. 65f/30f.

18. Oskar Negt: »Worin Christen und Marxisten gemeinsamen Aufgaben finden können«. In: *Keine Demokratie ...* op cit. s. 280.

19. Heraf følger en indirekte kritik af den marx-inspirerede »ideologikritik«. De ideologiske komplekser er *ikke* for Negt éntydige, men modsætningsfyldte. Med et citat fra Marx's kritik af den hegelske retsfilosofi – hvis »substansielle indhold (...) først bliver forståelig og konkret gennem udfoldelsen af kritikken af den politiske økonomi ...« – »Den religiøse elendighed er på én gang udtryk for den virkelige elendighed og protest mod denne virkelige elendighed.« (»Worin Christen ...« s. 279). Og derfor må ideologikritikkens bedrevende irettesættelser kritiseres: Den blotte afmytologisering (af den kristne religion) med dens ødelæggelse af myter, fortællinger, billeder og ritualer, kommer ikke ideologiens (kristendommens) sandhed et eneste skridt nærmere. (jvf. ibid s. 281f).

i disse samfund kender til denne dialektik.«²⁰. Det er dette erfaringsbegreb som danner grundlag for bestemmelsen af offentlighedsformer og offentlighedsformers udvikling; og det er dette begreb som hindrer dem i at stivne i statiske genspejlingskategorier. Erfaringen udgør nemlig i sin samfundsmæssige form offentlighedens substans dels som subjekt for denne (dette gælder for borgerskabet især for den borgerlige offentlighed og for proletariatet især for den proletariske offentlighed), dels som objekt for denne (især for produktionsoffentlighedernes vedkommende) og derigennem dels som offentlighedens immanente dynamik.

Overgangsstrategier og organisationsproblemer

De teoretiske overvejelser, som her er refereret, fører Negt videre i nogle strategiske overvejelser for det »nye venstre«, overvejelser som både baserer sig på kritikken af den proletariske bevægelses lejrorganisering og på totalitets- og utopikategorierne.

Det nye venstre udviser iflg. Negt klare tendenser til at kopiere det leninistiske kadrepartis organisationsmodel. Hvorfor? Deis fordi det er nærliggende at reagere mod den vesttyske stats »præventivt kontrarevolutionære strategi« ved at opgive basisarbejdet til fordel for styrkelsen af et angiveligt slagkraftigt og modstandsdygtigt »centralistisk opererende kadreparti«. Dels fordi det nye venstre er en organisering af hovedsageligt intellektuelle; men i bevægelsens selvforståelse forsøges denne kendsgerning ofte benægtet, og et »middel« hertil er det organisatoriske: Man forsyner sig *organisatorisk* – dvs. v.hj. af »arbejderpartiet« som mærkat udadtil og ved hjælp af arbejderistiske ritualer og relationsformer indadtil – med den ønskede identitet.²¹

Herved begår man en fundamental fejl: »En politisk organisation kan ikke vinde sig en identitet (...) gennem blot og bar proklamation af den objektive historiske interesse i revolutioneringen af de samfundsmæssige forhold, i forventning om at subjekterne i en spontan oplysning en dag vil erkende denne interesse som deres egen. (...) Den socialistiske strategi må heroverfor sætte an ved de konkrete behov og interesser og opfatte dem som den materielle løftestang for dannelsen af klassebevægelse.«²² »Hvor partierne ikke griber

20. Negt/Kluge: *Öffentlichkeit und Erfahrung* op cit s. 23f/11. Hegel-citatet stammer fra indledningen til *Phänomenologie des Geistes*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1964, s. 78.

21. Disse overvejelser finder man i artiklen »Zur Dialektik von Erfahrung, Emanzipation und Organisation«, op cit.

22. Ibid s. 450f.

dette basiselement af spontan selvorganisation (...) vil de med forbavsende regelmæssighed blive trængt tilbage i rollen af rene og skære kontrollerende og disciplinerende organisationer. De begynder på at adskille det politisk-organisatoriske element, som findes i selve masseaktionerne, fra massernes erfaringsbasis, for først bagefter og udefra igen at føre det ind i masserne i skikkelse af direktiver og beslutninger.«²³

Negt konkretiserer alternativet til den leninistiske organisationsmodel i den berømte artikel fra 1976, »Keine Demokratie ohne Sozialismus, kein Sozialismus ohne Demokratie«: »Hvis der i det 20. århundrede har eksisteret sådan noget som en konkret utopi, så er det utopien om rådene. I mangfoldige praktiske former for selvorganisering, som afskærer sig fra en éntydig definition der gælder for alle samfundsmæssige situationer, vinder de igen og igen aktualitet, når bureaukratiserede parti- og statsapparater eller repræsentationsorganer i det borgerlige statsmaskineri ikke længere er i stand til at repræsentere store befolkningsgruppers historisk elementære interesser. (...) Disse selvforvaltningsorganer (...) angiver befrielseskampens éntydige retning: kollektivt autonomi og selvrealisering som den omfattende produktionsproces for deres materielle og åndelige liv. Uden denne permanente tilbagevenden til basisorganisering svæver hele den socialistiske konception af demokrati i et tomrum; så mangler den selve det materialistiske grundlag for en radikal kritik af demokratiet som ideologi.«²⁴

Ifølge Negt er denne utopi om ægte demokrati ikke længere abstrakt. Den er blevet nærværende; og derfor må *den* udgøre den socialistiske organiserings immanente drivkraft: »Klassekampen har antaget en ny sanselig kvalitet, kamperfaringerne forbinder sig med bevidstheden om, at den samfundsmæssige rigdom skal være tilgængelig for alle; det klasseløse samfund er blevet gennemsigtigt, ikke blot et hinsides kapitalismen, som man må gøre klar for folk v.hj. af omstændelig indgydelse af fortrøstning og håb; det er blevet sanseligt nærværende for enhver. Derfor er det heller ikke længere i samme omfang som tidligere nødvendigt udefra at tilføre interesserne og behovene en politisk dimension; det er kun nødvendigt at udfolde deres politiske indhold.«²⁵

23. Negt: »Nicht nach Köpfen, sondern nach Interessen organisieren!« In: *Keine Demokratie ...*, op cit, s. 302.

24. Negt: »Keine Demokratie ohne Sozialismus, kein Sozialismus ohne Demokratie«, op cit s. 462f.

25. »Nicht nach Köpfen, sondern nach Interessen organisieren!«, op cit s. 311.

Dobbeltlogikken hos Negt

Nu skal alle de opregnede fortjenester imidlertid ikke skjule, at Negt også på mange måder er *kritisabel*. I hovedsagen vil jeg lade den efterfølgende artikel tale, men lad mig dog kort rekapitulere og supplere.

Hvis vi igen tager udgangspunkt i kritikken af »marx-leninismen« er det et grundkarakteristikum for kritikken, at den ikke er radikal nok. Negt *kritiserer* den stalinistiske »marxisme«, men *ophæver ikke* teoretisk dens tingsliggjorte økonomi-opfattelse. Fordi han fortolker marxleninismen som (alene) et bevidst anvendt manipulationsredskab og ikke som sammenfatning af en real kapitalistisk arbejderirrationalitet, kan han kun (teoretisk og politisk) erstatte den med »noget andet«: Han negerer den uden at bevare den. Og fordi Negt ikke bestemmer marx-leninismen til bunds, så bevarer han den samtidig uden at negere den: Han fastholder dens indskrænkede værdibegreb.

Konsekvensen heraf er for det første, at Negt ikke begriber reformismen eller socialdemokratismen som den kapitalistiske arbejderbevægelses rationelle væren. I stedet forstås den som en bevidsthedsform, der er påtrykt udefra: Af arbejderlederne som legitimatorik for partilejren; af produktionsoffentlighederne som omformende udnyttelse af arbejderklassens behov. Og konsekvensen er for det andet, at »alternativet« til økonomismen bliver et *supplement*: Økonomitingsligheden indgydes menneskelighed, socialitet ved at blive *tilført* en anden-logik, logikken for forholdet mellem mennesker.

Denne erstattende suppleringsmanøvre kommer klart frem i et identificerende referat af *Lelio Basso*'s teoretiske grundlag. Negt skriver, at Basso udfolder den konkrete totalitets kategori »i konceptionen om to antagonistiske logikker – herskabsstabiliseringens logik og den revolutionære proces's logik.« På den ene side findes der en kategori for »profitlogik og systemintegration« (som det altfavnende hedder), på den anden side en kategori for den revolutionære kamp, den »antagonistiske logik« til kapitalens logik. Det betyder, at »det bestående system (...) alene (vil kunne blive opløst) af en slags materiel modlogik, som er i stand til at udstråle en endnu stærkere aggregatkraft.«²⁶

Hvad består denne dobbeltlogik-konception af hos Negt? Der er nok ingen tvivl om, at *for* Negt er den en historisk materialisme for kapitalismen, dvs. at den antagonistiske logik, »modlogikken«, ikke er naturfunderet, men opfattes som et produkt af kapitalismen, som den antagonistiske logik, som kapitalismen

26. Negt: »Bassos dialektische Konzeption der zwei antagonistischen Logiken«, op cit s. 189.

selv producerer. »Jeg betoner«, skriver Negt om grundlaget for modlogikken: »Den er ikke noget subjektivt supplement til det Marxske værk, men derimod intet andet end den virkelige gennemførelse af et Marxs program, der ganske vist har en subkutan struktur i *Kapitalen*, i *Grundrids* og i andre skrifter.«²⁷

Dog er der også grundlag i Negts værker for at fortolke dobbeltlogikken som – i modstrid med Negts intention – en *historisk materialisme for verdenshistorien*. Herved lægges et diktum om at al hidtidig historie har været historien om kampen mellem undertrykkere og undertrykte ind over kapitalismen som en uspecifik fortolkningsramme for denne. Til støtte for en sådan opfattelse finder man Negt/Kluges bestemmelse af »formidlingsammenhængene mellem arbejde, herredømme og den samfundsmæssige organisering af driftsgrundlagene«. Den komplicerede sammenfletning af disse elementer, som er det fundamentale emne for *Öffentlichkeit und Erfahrung*, kan under visse omstændigheder bestemmes forenklet: Negt/Kluge ønsker »... at foretage en relativt enkel adskillelse, som er mulig at foretage på højere organiserede trin af produktivkræfterne: Mellem en – uanset hvor sammensat og samfundsmæssig – erkendelsesevne, som orienterer sig i forhold til nødvendigheden af at ændre menneskenes livsskæbne, en evne som alle undertrykte mennesker har, og en erkendelse som har konstitueret sig herredømmets indre opbygning ...«²⁸ Denne »enkle adskillelse« minder til forveksling om Bassos dobbeltlogik og fremlægges – som citeret – som en verdenshistorisk klassekampsskabelon som også har gyldighed for kapitalismen.

Men så melder spørgsmålet sig: Hvad er substansen i denne verdenshistoriske modlogik? Det er nærliggende at svare, at denne substans – med eller mod Negts intention – er naturbaseret, dvs. baseret på et natursubstantielt grundelement i den menneskelige subjektivitet.

Det er denne artikels standpunkt, at Negts værker på forskellige steder retfærdiggør begge de anførte fortolkningsmuligheder.²⁹ Når jeg i det føl-

27. Negt: »Zur Dialektik der Übergangsperiode in Westeuropa. Lelio Bassos Konzeption der revolutionären Transformation.« In: *Pro Kla* 34, Berlin 1979 s. 6.

En tilsvarende afstandtagen fra antropologikken finder vi i *Öffentlichkeit und Erfahrung*, hvor Negt/Kluge skriver: »Det »menneskelige væsen« er ikke en natursubstans som det i Rousseaus forstand er mulig at vende tilbage til, som altså bare er forkrøblet under kapitalismen.« (*Öffentlichkeit und Erfahrung*, op cit s. 486/305.

28. Negt/Kluge: *Öffentlichkeit und Erfahrung*, op cit s. 50f/23f.

29. Lars-Henrik Schmidt fremhæver i *Socialisationskritik og politisk praksis* denne uklarhed: Han påpeger, at man hos Negt/Kluge finder »en variant af den indre natur«, f.eks. i begrebet »Blok af proletarisk liv«. Dog er denne »blok« iflg. Schmidt »ikke et udgrænset område, men blot det *producerede* område, som er nødvendigt for arbejdskraftens reproduktion. Sådan fremtræder det i det mindste nogle gange hos Negt; men andre gange optræder denne *blok* faktisk som en art *autencitet* som interfererer med en borgerlig ovelejring; (...) Negt er altså ikke helt fri for en *omklamringsteori*.« (Lars-Henrik Schmidt: *Socialisationskritik*

gende fastholder den sidstnævnte fortolkningsmulighed skyldes det således ikke, at Negt éntydigt placerer sig dér; jeg gør det dels for at påpege dobbeltlogikkonceptionens umiddelbare uklarhed og for herigennem at understrege vigtigheden af at realisere den (endnu ikke indløste) erkendelsesintention, som Negt har formuleret; dels gør jeg det for at fremhæve – hvad jeg opfatter som – dobbeltlogikkonceptionens immanente teoretiske konsekvenser.

Dobbeltlogikkonceptionen er *ikke* en historisk materialisme for kapitalismen, som systematisk er udarbejdet på grundlag af kritikken af den politiske økonomi, dvs. på baggrund af Marxs bestemmelse af kapitalen som form for forholdet mellem proletariat og kapitalistklasse og som determinationslogik for den totalsamfundsmæssige reproduktionsproces i det borgerlige samfund. Den er ikke en historisk materialisme for kapitalismen: Dertil er den for uspecifik. Den er ikke en udfoldelse af Marxs bestemmelse af arbejdets formelle og reelle subsumtion under kapitalen: Dertil bruges den om for mange forskellige genstandsområder i det borgerlige samfund. Den betegner således ikke et erkendelsesmæssigt fremskridt i forhold til Marx. Tværtimod forekommer den at være et tilbagefald til ungdomsskrifternes erkendelsesstandpunkt, hvor et ricardiansk værdibegreb *kombineredes* med en klassekampsskabelon. Derfor er Negt ikke i stand til at indløse sit erkendelsesprogram, men falder tværtimod undertiden tilbage i en naturfunderet bestemmelse af den til kapitalens logik antagonistiske modlogik.

og politisk praksis. København 1978. S. 82f.) Svagheden ved Schmidts kritik af Negt er, at han bliver stående ved konstateringen af denne uklarhed og ikke søger dens teoretiske produktion.

Et karakteristisk eksempel på denne »uklarhed« leverer Negt/Kluge i deres analyse af »fantasivirksomhed som produktionsform for autentisk erfaring«: »Levende arbejde har, ved siden af den merværdiproduktion som afpresses det, i hele den hidtidige historie drevet egen produktion – i fantasien.« Forklaringen på denne fantasiproduktion er hos Negt/Kluge, at »da levende dialektisk erfaring ikke kan udholde denne virkelighed, samles den knugende del af den i fantasien ...«; »den opstår som nødvendig kompensation for erfaringen af den fremmedgjorte arbejdsproces.« (*Öffentlichkeit und Erfahrung*, op cit s. 66f/31) *Tilsyneladende* bestemmer Negt/Kluge her »fantasivirksomheden«s samfundsmæssige produktion. Men *reelt* forudsætter de en antropologisk substans af »levende dialektisk erfaring«, der støder sammen med en »fremmedgjort virkelighed« og herigennem fremkalder »fantasivirksomhed«.

Dobbeltlogikkens teoretiske og strategiske implikationer

Argumentationen ovenfor lød: Fordi Negt fastholder indsnævringen af værdibestemmelsen som værdisubstans og værdistørrelse, dvs. fordi han ikke begriber værdi som *form* – form for sociale relationer mellem mennesker og mellem klasser – så må han, for at gennemføre sit program om at overvinde marx-leninismens økonomitingslighed og dens udgrænsning af forståelsen af det borgerlige samfund som en materiel og immateriel reproduktiv totalitet til fordel for en deterministisk afspejlingsteori, *supplere* økonomikategorien med en subjektivitetskategori. Teorien om det borgerlige samfunds totalitet, om klassekampen og om den konkrete utopi og revolutionen bliver dermed teorien om *dobbeltlogikken*, dvs. om sammenstødene mellem »profitlogik« og »subjektivitetslogik« (jvf. afsnit a.), om den gentagne undertrykkelse af den »ægte subjektivitet« (jvf. afsnit b.), og om subjektivitetens utopiske anelser om sig selv og den revolutionære virkeliggørelse af den menneskelige kategori (jvf. afsnit c.). Alle disse analyser artikulerer sig strategisk i en bestemt overgangsstrategi (jvf. afsnit d.).

a. Offentlighed og erfaring: En teori om dobbeltlogikken

Når Negt og Kluge i *Öffentlichkeit und Erfahrung* søger at realisere programmet om at begribe totaliteten af samfundsmæssige forhold mellem mennesker så sker det *ikke* gennem en videreudvikling af kritikken af den politiske økonomi frem mod en historisk materialisme for kapitalismen. Det sker derimod v.hj. af det dobbeltlogiske bestemmelseskema. Og herigennem bliver såvel totaliseringsbestrebelsen som kritikken af tingsliggørelsestendensen let: Totaliseringen sker igennem en generalisering af dobbeltlogikken, idet enhver modsætning mellem noget og noget andet kan indsættes i dette fortolkningsskema.³⁰

30. Lad mig nævne et eksempel på denne generaliserende totalisering: Den industrielle produktionsrytme står i modsætning til det, som Negt/Kluge kalder »det levende arbejdes tidsstruktur, som kommer til udtryk i kvalitativ historisk tid«. »Da der herved opstår et objektivt skin af at al nyttig produktiv virksomhed forløber inden for dette industrielle tidsskema, består tendensen til også at *overføre* det til alle andre samfundsmæssige livsområder. Det lader sig aflæse i den tidsmæssige parcellering af massemedie-programmerne, i opdragelsesprocessens time- og årsinddelinger. Det *overlejrer* også den tidlige produktionsfase af varen arbejdskraft i familien, mor-barnbindingen, hvis virkelige, førindustrielle struktur, som beror på menneskelige relationer mellem barnet og dets urobjeker, *overlejrer* af tidsmæssige inddelingsmekanismer, f.eks. tidsskemadressuren når det gælder tilfredsstillelsen af barnets behov«. (*Öffentlichkeit und Erfahrung* op cit s. 45f/21; mine kursiveringer). Udtryk som »overføre« og »overlejrer« signalerer en *mangel* på analyse af f.eks. massemedieprogrammernes og opdragelsesprocessens samfundsmæssighed.

Det betyder at den kapitalistiske totalitet, de kapitalistiske lønkampe, kapitalismens revolutionære ophævelse osv. ikke kan begribes på grundlag af kritikken af den politiske økonomi, som jo – iflg. en sådan forståelse – kun er videnskaben om *kapitalens* bevægelseslogik. Denne logik må – stik imod Negts forbehold – modstilles af subjektivitetens bevægelseslogik³¹, og først igennem analysen af sammenstødet mellem disse to logikker kan totalitets- og sammenstødsanalyserne foretages. I et konkluderende afsnit af *Öffentlichkeit und Erfahrung* skriver Negt og Kluge: »Med sit »materialistiske instinkt« følger kapitalen en tiltagende abstraktions vej. Den har en tendens til at skille sig fundamentalt fra alt det der som rent menneskelig kvalitet står i vejen for værdiøgningsprocessens højere organisering – fra brugsværdier, menneskelige behov, arbejdernes interesser, sluttelig selve den borgerlige klasse, som har frembragt kapitalismen, osv. Kunne kapitalen følge denne vej til et helt igennem dødt system, til en stadig renere fremstilling af ejendoms- og kapitalforholdet, så ville muligheden for at forevige de bestående herredømmeforhold foreligge. Men for at bevæge sig fremad på denne vej må den i stadig større omfang optage livsforhold, levende arbejde, menneskelig råstof. Kapitalismen er henvist til at »forurenes« af mennesker. Dette udgør dens ekstreme labilitet.«³²

Dette skema får konsekvenser for »klassekampsanalysen«, fordi alle slags modsætninger kan bringes ind under det brede skema. Konflikterne i det borgerlige samfund bliver konflikter mellem »en bevidsthed hos alle undertrykte om at ændre livsskæbne« co. »herredømmeerkendelsen«; mellem »det videnskabelige hovedarbejdes sensibilitet« co. »specialisering og instrumentalisering«; mellem »videnskabens mimetiske grundlag« co. »den rationelle videnskabs instrumentarium«; mellem »den autentiske fantasivirksomhed« co. »den trøstesløse virkelighed«; mellem »den stærke natur eller barnlige selvbevidsthed« co. »den unaturlige erfaringsoverbygning«; etc.³³ Ud fra sådanne

31. Jvf. *Öffentlichkeit und Erfahrung* op cit. s. 64/30: »Detsom negeres af denne erfaringsoverbygning (bestående af »produktionsvirksomhedens samkvemsformer, hverdagsadfærden og frem for alt (...) massemediene«, LQ) må have en uhørt stærk natur eller barnlig selvbevidsthed for at stå imod det samfundsmæssige tryk, som sættes over for arbejderne i den offentlighed, som de selv ubevidst-kollektivt medproducerer.« (mine kursiveringer).

32. *Öffentlichkeit und Erfahrung* op cit. s. 309/186.

33. Et for mig at se grotesk eksempel er bestemmelsen af den teoretiske erkendelsesinteresse som beroende på en undertrykt seksualinteresse: »Det materielle grundlag for videnskabens eller teoriens erkendelsesvirksomhed, som arbejdsdelt er sat uden for produktionsprocessen, ligger først og fremmest i det driftsøkonomiske faktum, at seksualinteressen (som nysgerrighedens og erkendelsesdriftens motor) allerede i det tidligste socialisationsstadium bliver hæmmet og igennem en række videre opdragelses- og socialisationsprocesser i den højere skole og det videnskabelige studium bliver holdt tilbage med stadig flere sublimeringsydelsler som resultat.« (*Öffentlichkeit und Erfahrung* op cit. s. 54/25) – I øvrigt stammer alle de anførte eksempler fra bogens 1. kap.

»klassekampsanalyser« formulerer der sig umiddelbare alliancemuligheder mellem arbejdere og pædagoger, forskere, forældre, dvs. persongrupper som enten mærker den kapitalistiske undertrykkelse særlig hårdt eller står i særlig nærkontakt til den autentiske subjektivitet.

Det dominerende emne i *Öffentlichkeit und Erfahrung* – de moderne såkaldte *produktionsoffentligheder* og den borgerlige offentligheds gradvise underordning under disse »produktionsoffentligheder« – fortolkes efter samme recept: Det er »... menneskenes interesse i et meningsfuldt liv og dele af deres bevidsthedsvirksomhed« der fungerer »som råstof, som bearbejdes gennem offentlighedsarbejde, ideologiproduktion og »tilværelsesomsorg« – den sidste særlig i form af pluralistisk udlignede fritids- og bevidsthedsprogrammer – for at opbygge en industriel program- og legitimationsfacade.«³⁴

b. Dobeltlogikken og den tyske socialisationsteori

Dette dobbeltlogiske paradigme er ikke enestående for Negt og Kluge. Tværtimod har det dannet fortolkningsgrundlag for den marxistiske *socialisationsteori*, som siden begyndelsen af 70'erne er vokset frem især omkring Hannover. Allerede først i 70'erne erklærede *Brückner* og *Krovoza* i et videnskabspolitisk programskrift, at »en kritisk reception af kritikken af den politiske økonomi, dvs. en reception som svarer til sit objekt, kun (kan) bidrage til konstitueringen af dette metaniveau i vores praksis, hvis den genoptager den revolutionær-antropologiske dimension i kritikken af den politiske økonomi, som siden Marx har været tilsidesat, ja næsten glemt.«³⁵ Og allerede dengang var det også dette kritisk-antropologiske fundament som dannede grundlaget for kritikken af den leninistiske partitype: *Fejlen* ved denne partitype var, at den svigtede de kapitalisme-kritiske driftsstrukturer og kastede sig i armene på kapitallogikkens præstations- og hierarkiseringsprincipper.

Fortolkningsskemaet er blevet udfoldet i *Krovozas* socialisationsteori. For ham er socialisationsprocessen karakteriseret ved en egen-rytmik – den »ikke-kumulative« – fordi den bearbejder en særlig genstand: Den indre natur. »Forholdet til »indre natur« i socialisationsprocessen må, hvis den skal lykkes, bringe andre produktionsmåder i anvendelse end det industrielt-kapitalistiske forhold til »ydre natur«. Socialisationsprocesser udgør et område med

34. Ibid s. 44/20.

35. Brückner/Krovoza: *Was heisst Politisierung der Wissenschaft und was kann sie für die Sozialwissenschaften heissen?* Frankfurt a.M. 1972, s. 20.

en egen logik og materialitet ...«³⁶ Krovozas undersøgelsesobjekt er sammenstødet mellem denne logik og så den kapitalistiske – den kumulative – procesrytme, og sidstnævntes trussel om at udslutte den første. Krovoza skriver meget åbenhjertigt om dette fortolkningsskema: »Antagelsen af en sådan dialektik i det menneskelige arbejdes produktivkraft under kapitalismen forudsætter en positiv antropologi, ikke blot fordi den udgør immanente skranke for indgreb i og tilegnelse af 'indre natur'; men også den strukturelle forskel mellem socialiserende og industrielt værdiskabende produktionsmåde og den kendsgerning, at de i den totalsamfundsmæssige reproduktionsproces ikke er endegyldigt gensidigt udvekslelige eller opløselige i hinanden indicerer denne tendens.«³⁷

c. Dobbeltlogikken og utopibegrebet

Som ovenfor nævnt er det Negts intention at bestemme utopien som en samfundsmæssig, dvs. ikke-abstrakt kategori. Men også her er det vanskeligt at afgøre, om Negt i realiteten holder sig fri af antropologikken.

For Negt er *rådene* det 20. århundredes utopi. Men i hvilken forstand? Som det formidlede nye, eller som institutionalisering af en naturtilstand?

På den ene side har Negt ret i, at 2. og 3. internationale »marxisme« har indsnævret revolutions- og kommunismeforestillingerne til økonomisk-magtpolitiske problemstillinger angående erobringen af staten og afskaffelsen af den private kapitalejendom og til etableringen af en »fornuftig« produktionsmåde i samfundet.³⁸ Og han gør ret i at fremhæve, at kommunisme-utopien dels er *konkret* og dels *radikal*. Den er konkret, fordi den forbinder sig med proletariatets krav og drømmefantasier i klassesamfundet³⁹. Og den er radikal, fordi den ikke handler om en fornuftiggjort eller modificeret kapitalistisk produktion og fordeling, men om selve produktionen af relationsformer, om »udviklingen af de menneskelige produktivkræfter, dvs. udviklingen af den menneskelige naturs rigdom som mål i sig selv.«⁴⁰

36. Alfred Krovoza: »Zum Sozialisationsgehalt der kapitalistischen Produktionsweise.« In: Leithäuser/Heinz (Hg.): *Produktion, Arbeit, Sozialisation*. Frankfurt a.M. 1976, s. 70. Dansk: *Produktion, arbejde, socialisation* (oversat af Hanne Møller og Nina Lykke), Viborg 1977 s. 133f. Oversættelsen rettet.

37. Ibid s. 76, dansk s. 139f. Oversættelsen rettet.

38. Oskar Negt: »Erbschaft aus Ungleichzeitigkeit und das Problem der Propaganda.« In: Negt: *Keine Demokratie ohne Sozialismus ...* op cit. S. 254f.

39. Negt: »Ernst Bloch – der deutsche Philosoph der Oktoberrevolution.« Op cit. S. 237.

40. Negt: »Erbschaft aus Ungleichzeitigkeit ...« op cit s. 254.

På den anden side tenderer Negts gengivelse af råds-utopien mod at være utopien om en lykkelig naturtilstand. Dels forbinder han rådsorganiseringen med alment-historiske aktiviteter, dels gør han den til realiseringen af en urtilstand: »... Overalt hvor de gamle herskabssystemer er udhulet eller karakteriseret af sammenbrud (...) opstår der former for selvorganisering af livssammenhænge, som undgår kompromistaktikker og stiller sig på tværs af den hierarkiske samfunds- og statsopbygning. Deres revolutionære kraft henter sådanne bevægelser, også selv om forholdenes objektive umodenhed er gennemsigtige for dem og deres fiasko er forudsigelig, ikke mindst fra den erindrende genoplivelse af urdemokratisk lighed og selvregulering.«⁴¹

d. Dobbeltlogikken og den politiske strategi

Den dobbeltlogiske konception har haft mange udgaver op gennem den marxistiske teoris historie. Dog er det efter min mening karakteristisk, at den ofte har fungeret som bannermærke for en (mere eller mindre militant) *reformistisk* strategi. Her har den givet teoretisk fundament til en opfattelse af den kapital-antagonistiske logiks kamp mod og gradvise sejr over kapitallogikken.

En karakteristisk udgave af opfattelsen leverede den engelske Labour-minister *John Strachey*. Han mente i 1956 at kunne »modificere« Marx, fordi denne havde stirret sig blind på *kapitalens logik* og derigennem glemt eksistensen af en modlogik: *Arbejderklassens behovslogik*: Ganske vist havde fokuseringen på »kapitallogikken« historisk raison i midten af 1800-tallet, men i efterkrigsperioden var arbejderbevægelsen blevet så stærk, at *dens* »logik« var i færd med at opveje kapitalens logik: »Hvis kapitalismen havde fungeret automatisk i overensstemmelse med de ortodokse økonomers bøger i stedet for at være konfronteret med arbejderbevægelsens mod-magt, så ville den bestemt have tenderet mod at reservere hele forøgelsen af rigdom til en lille klasse af privatejere. Men denne tendens er – i de udviklede kapitalistiske samfund, men ikke andre steder – blevet stækket af særlige ikke-økonomiske kræfter, hvis eksistens Marx overså.«⁴²

Her vil vi imidlertid se på det »nye venstre«, hvis dobbeltlogikkonception er blevet tydeligt og repræsentativt formuleret af den italienske socialist *Lelio Basso*⁴³. Basso definerer dobbeltlogikken »klassisk«, nemlig som modsætning-

41. Negt: »Keine Demokratie ohne Sozialismus, kein Sozialismus ohne Demokratie.« Op cit. s. 463.

42. John Strachey: *Contemporary Capitalism*. London 1956. S. 110.

43. Basso har – som allerede antydnet – haft stor indflydelse på det tyske venstre.

gen mellem produktionsforhold og produktivkræfter: »Inden for det kapitalistiske samfund er der (...) en permanent revolutionær dialektik på færde, som udspringer af modsætningen mellem produktionsforhold og produktivkræfter.« Denne dobbeltlogik rykkes imidlertid snart ud af sit fundament i produktionsforhold/produktivkraft-modsætningen: Dels gøres den som allerede nævnt til »en permanent revolutionær dialektik«, dels generaliseres den til en subsumtionslogik for det borgerlige samfund i dets totalitet: »Den økonomiske samfundsformation (...) besidder en indre kohærens, som tenderer mod at underkaste alle komponenter under systemets logik, som er profittens logik. Enheden mellem basis og overbygning, udviklingen af ideologier som mystificerede gengivelser af realiteten, underordningen af de laveste klasser under den herskende klasses ideer, borgerliggørelsen af arbejderne og den deraf følgende tilslutning fra arbejderne til et regime, der udbytter dem, osv. er kun eksempler på denne indre logiks konstante bevægelse, som også søger at reducere arbejderklassen til værdiens fællesnævner, i hvilken kapitalismens natur udtrykker sig.«⁴⁴

Efter min opfattelse tydeliggør denne generalisering af dobbeltlogikken Negts kapitalisme-konception, men den adskiller sig ikke principielt fra den. Og konsekvenserne er også de samme: Dels er den kapitalistiske krise og den socialistiske revolution en altid latent mulighed: »... den konflikt, som udspringer af denne konflikt, kan hvert øjeblik fremkalde politiske kriser, som ender i proletariatets magtovertagelse.«⁴⁵ Dels opfattes staten som en i sig selv ubestemt magtfaktor, der står uden for, men virker ind på dobbeltlogikkens kraft-strukturer. Således konkluderer Basso, »... at retten derfor i første linje er et instrument i hænderne på den stærkeste (den herskende) klasse, men at det ville være forkert at forstå dette på en afsluttet og statisk måde, da klassekampen tenderer mod at forandre kraft-forholdet mellem klasserne. Det er følgelig helt igennem tænkeligt, at det lykkedes for arbejderklassen i dens kampe (mere alment: Produktivkræfterne i deres udvikling) at vinde indflydelse på retssystemet og derigennem at indføre antagonistiske elementer i den kapitalistiske logik på en sådan måde, at den inden for selve retsordningen stimulerer denne konflikt mellem de to gensidigt modsigende logikker ...«⁴⁶

Den strategiske implikation af denne kapitalisme-konception – som kan *sammenfattes* i værdibestemmelsen, jvf. den nævnte fastholdelse af værdisubstans-bestemmelsen og den udvendige supplering med en subjektivi-

44. Lelio Basso: »Die Rolle der Legalität in der Phase des Übergangs zum Sozialismus«. In: Lelio Basso: *Gesellschaftsformation und Staatsform. Drei Aufsätze*. Frankfurt a.M. 1975. s. 145.

45. Ibid s. 148.

46. Ibid s. 153.

vitetslogik i stedet for en rekonstruktion af værdiformsbestemmelsen – er en såkaldt *revolutionær reform-strategi*. Da enhver konflikt i kapitalismen er et udtryk for den antagonistiske modlogiks kamp mod kapitallogikken er der ikke nogen principiel forskel mellem reformkampe og revolutionær kamp. Tværtimod kan man trække en kontinuert linje fra de spædeste reformkampe til den afgørende »magtovertagelse«, hvis udvikling alene beror på modlogikkens voksende styrke og selvbevidsthed: »... den autentiske revolutionære (adskiller sig) fra reformisten ved evnen til subjektiv indgriben i samfundets objektive udviklingsprocesser; ved brugen af de samfundsmæssiggjorte produktivkræfters opsving imod de kapitalistiske produktionsforhold; ved evnen til i hver fase og hvert moment af kampen at træffe konsistente afgørelser og fastholde en socialistisk strategi. Med denne strategi må enhver af bevægelsens aktioner koordineres og forstås som en del af helheden, hvad enten de er fredelige eller voldelige, drejer sig om kultur eller lovgivning, om skabelse af modmagt eller erobring af de borgerlige magtmidler; især må enhver taktisk bevægelse og enhver forsigtighedsforanstaltning underordnes under den, fordi de kun kan forblive uødelagte, hvis de føres strengt under en strategi. På denne måde bliver der inden for det kapitalistiske samfund skabt eller forstærket en logik, som forener alle socialistiske tendenser i sig ...«⁴⁷

Negt tilslutter sig eksplicit denne opfattelse. I artiklen »Zur Dialektik der Übergangsperiode in Westeuropa – Lelio Bassos Konzeption der revolutionären Transformation« skriver han – med et Basso-citat – at »uden den daglige kamp kommer det aldrig til slutkampen: Uden kampen om reformer får vi ingen revolution. Den socialistiske revolution er slutpunktet på en proces, som kommer i stand efter mange små skridt.«⁴⁸

Heraf følger en opfattelse af det »revolutionære parti«s funktion, der adskiller sig fra den elitære forståelse. Substitutionalistiske tendenser skal kritiseres, og i stedet skal partiet fungere som den faktor, der fastholder subjektivitetslogikkens frigørende og kapital-nedkæmpende udviklingsretning: »... den revolutionære værdi af en politisk strategi består hverken i de teoretiske præmissers renhed eller i kravenes demonstrative radikalitet, men derimod i evnen til at adskille masserne fra den kapitalistiske logik og til at forandre virkeligheden gennem bevidst indgriben i socialistisk forstand ...«, skriver Negt⁴⁹. Forskellen mellem det socialdemokratiske og det revolutionære parti består iflg. Basso i, om man glemmer »fjernmålet« i de dag-

47. Ibid s. 164. Jvf. også s. 147.

48. Negt: »Zur Dialektik der Übergangsperiode in Westeuropa – Lelio Bassos Konzeption der revolutionären Transformation.« In: *ProKla* 34, Berlin 1979 s. 9.

49. Ibid s. 10.

lige kampe eller om man hele tiden husker at sætte disse i rapport til den endelige kamp.

Herhjemme har opfattelser af denne type været formuleret i *Den lange vej gennem krisen*⁵⁰ og – i forlængelse heraf – i KF's brud med den leninistiske tradition og dets deraf følgende overvejelser om overgangsstrategier for den udviklede kapitalisme; disse overvejelser er blevet sammenfattet i Bent Moos's artikel »Vejen til socialisme i Danmark«. Også i disse skrifter finder man en kriseopfattelse, som beror på en altid latent modsætning mellem kapital og »indre« og »ydre« naturskranker. Også her er der en lige linje mellem den fremtidige kommunisme og kampene i dag, thi »det er kun kommunismen, der betyder realiseringen af alle radikale behov for et nyt liv, der i dag eksisterer hos de udbyttede og undertrykte ...«⁵¹ Og også her kan og skal partiet »præge alle de forskellige forsvarskampe og bevægelser i samme, offensive retning ...«⁵²

Dobbeltlogikken og kritikken af antropologikken

a. Hans Jøren Thomsens formulering af dobbeltlogik-konceptionen

Mig bekendt blev dobbeltlogik-konceptionen første gang lanceret eksplicit herhjemme af *Hans Jørgen Thomsen* i et hæfte med titlen *Dobbeltlogikken i den marxske videnskab og nogle videnskabsteoretiske konsekvenser heraf*. Heri tog han udgangspunkt i en kritik af Schanz's omfangslogiske bestemmelser, som Thomsen karakteriserede som »éndimensionale«. Når man »erkendelsesteoretisk nedlægger forbud mod at sige noget om det subsumerede grundlag for kapitalen andet end at det er subsumeret i forskellig grad og i forskellige former – så gør man noget metodologisk afgørende (nemlig præciseringen af subsumtionsformernes specificitet) til en erkendelsesteoretisk blokering af muligheden for at sige noget alment om det stofflige grundlag for kapitalens subsumtion.«⁵³ Ifølge Thomsens må man ganske vist »fastholde, at kapitalen

50. Flemming Arentoft m.fl.: *Den lange vej gennem krisen*. Århus 1976.

51. Bent Moos: »Vejen til socialisme i Danmark.« In: *Vejen til socialisme nr 3*, juni 1977. S. 8.

52. In: *Vejen til socialisme nr 11* s. 26. Jeg har behandlet problematikken mere indgående i artiklen »Reformismen og den danske venstrefløj« in *Kurasje 21*, København juni 1979, jvf. s. 141-152.

53. Hans Jørgen Thomsen: *Dobbeltlogikken i den marxske videnskab og nogle videnskabsteoretiske konsekvenser heraf*. Århus 1976. s. 4f.

under kapitalistiske produktionsbetingelser realiteter er det almene, det overgribende subjekt par excellence.⁵⁴ Men man må ikke glemme, at der *også* altid eksisterer en »brugsværdilogik«, som det er muligt at begribe »alment«. Den kapitalistiske virkelighed er resultatet af sammenstødet mellem de to logikker, på den ene side »den almene kapitallogik« der udgør en »transcendental ramme«⁵⁵, på den anden side »det brugsværdilogiske fundament for kapitalens subsumtion«⁵⁶. Resultatet er en tredje-logik: »Den kapitalistiske virkelighed er en sådan »tredje« blandingsdannelse mellem det abstrakt-almene og det konkret-almene.«⁵⁷

b. Lars-Henrik Schmidts kritik af antropologikken

I *Socialisationskritik og politisk praksis* kritiserer Lars-Henrik Schmidt som allerede anført Negts »tendenser« til antropologik. Mere generelt tager han afstand fra begrebet »... om en »indre natur« – en modstandsblok, som modsætter sig en omklamring, og som kan være udgangspunktet for en kritik, da den ikke er total omstruktureret.«⁵⁸ Dels er udsagnene om antropologiske konstanter postulatoriske, dels giver de – i den kritiske identifikation med natursubstansen – anledning til »nostalgiske« kapitalisme-kritikker.

Videre fremhæver Schmidt med sans for komikken de konsekvenser, som det kan have når man på den ene side er teoretisk »tvunget« til »antropologik« og på den anden side fra positivismekritikken har en indbygget afsky for samme. Resultatet »bliver da en balancegang mellem at hævde, at omklamringsteknikkerne strukturerer i den indre naturs uendelige plasticitet, og så at der skulle findes nogle medfødte potentialer eller en grundkerne. Man kan formulere sig så snedigt, at man hverken kommer til at hævde, at den indre natur er total struktureret, eller at der findes medfødte potentialer, eller at der findes en uendelig plasticitet.«⁵⁹

Men hvad er Lars-Henrik Schmidts *alternativ* til denne elendighed? »Når jeg taler om omklamringsteori«, skriver han i en note, »er det for at karakterisere en bestemt udgave af den marxske teori, som ikke når længere end til en forståelse af den formelle subsumtion under kapitalen. Kapitalens subsumtion – som jo er økonomikritikkens begreb for den samfundsmæssige syntesis' ordnings- og prægnings-effekt – bliver aldrig andet end en omklam-

54. Ibid s. 4.

55. Jvf. ibid s. 19 og s. 25.

56. Ibid s. 22. Jvf. også s. 25.

57. Ibid s. 6.

58. Lars-Henrik Schmidt, op cit, s. 120.

59. Ibid s. 121.

ring: den lægger sig rundt om det pågældende materiale og sætter det i en ordnet relation til andre materialer, men den bliver aldrig til en prægning af materialet. Ved overgangen fra en formel subsumtion, hvor kapitalen blot overtager og omklammer, til en reel subsumtion, hvor kapitalen bliver direkte strukturerende i materialet, ser man radikaliteten i samfundsmæssiggørelsen. Omklamringsteorien kan altid stille sig på det omklamredes standpunkt, og kan finde sin kritik i denne placering; når man går ind for den radikale position, er det desuden nødvendigt med et mere radikalt kritikbegreb, som ikke blot ser omklamringstens repressivitet.«⁶⁰ Alternativet til omklamringsteoriens formelle subsumtion under kapitalen er altså *den reelle subsumtion* under kapitalen.

Hermed begår Lars-Henrik Schmidt en fejl. Han tager udgangspunkt i en *normativ* afstandtagen fra autenciteten i stedet for at kritisere den tankefigur som *producerer* autencitet. Og denne tankefigur konstitueres af opfattelsen af kapital som i sig selv fri for menneskelighed, dvs. som en tingslighed der må opsoge mennesker for at kunne bevæge sig. Ved at udskifte den formelle subsumtion med den reelle slipper Schmidt ganske vist fri fra autenciteten som en *ex post* kategori (dvs. som en heller ikke i det færdige resultat totalt omstruktureret modstandsblok). Men han fastholder det tingslige kapitalbegreb. Herved tvinges han til at reformulere dobbeltlogikken som teoretisk grundfigur. Den videnskabelige fokusering rettes igen mod konflikten mellem den naturgivne subjektivitet (omend nu som *ex ante* kategori) og den subsumtive kapitallogik⁶¹.

c. John Mortensen m.fl.s kritik af antropologikken

En anden dobbeltlogisk kritik af antropologikken finder vi i John Mortensen m.fl.s store artikel »Affirmation eller emancipation«: »Den marxistiske kritik kan ikke hypostasere en i sin kerne »sund« eller »ubeskadiget« subjektivitet

60. Ibid s. 87f.

61. Denne halvhjertede »radikalisering« af dobbeltlogikken resulterer i nogle uklare formuleringer. Et karakteristisk eksempel herpå er Schmidts kritik af hannoveranernes omklamringsteoretiske analyse af arbejdskraften. Man skulle ikke snakke om tendensen »til at ødelægge arbejdskraften«, men rettere til at »danne arbejdskraften« (s. 113). Det konsekvente alternativ til den traditionelle socialisationsteori er dermed at opfatte dannelsen af arbejdsevne som en *produktion* af varen arbejdskraft. Dette indser LHS (s. 70 og 71). Han indser også, at man derved ville være »lykkeligt sluppet fra »den indre natur« som problem« (s. 71). Alligevel viger han tilbage fra en så »radikalistisk fastholden af vareformen« (Ibid), fordi man i så fald angiveligt ikke får »personerne, individerne, det ikke-identiske« med (s. 72).

som den revolutionære negations udgangspunkt og grund«⁶², skriver de i en klar afstandtagen fra antropolo- gikken.

Den hermed sammenhængende kritik af de strategiske implikationer stemmer overens med, hvad der er anført ovenfor; det gælder f.eks. artiklens udførlige kritik af den socialhistoriske tendens og af de strategiske formuleringer i *Den lange vej gennem krisen*. Og endelig fører artiklen også – som ovenfor – denne kritik tilbage til et »objektivistisk« økonomibegreb.

I udfoldelsen af denne kritik – hvor forfatterne inddrager den såkaldt »kapitallogiske« tendens – bliver John Mortensen m.fl. imidlertid uklare. Kritikken af kapitallogikken adskiller sig ikke meget fra Negts kritik af marx-leninismens »økonomisme«. Kapitallogikerne – og hermed tænker Mortensen m.fl. på »Proklagrupperne« og »Kurasjegrupperne« »... reducerer – tendentielt – de økonomikritiske kategorier til *rene formkategorier*.« Og som »rene formkategorier« er de »berøvet deres kritiske dimension«.⁶³

Problemet er, at denne kritik af »kapitallogikken« ikke er overvældende prægnant, fordi Mortensen m.fl. ikke præciserer, hvad de forstår ved »rene formkategorier«. Det er derfor heller ikke noget, der taler for, at de rammer kapitallogikken – eller: Kurasjegruppens »kapitallogik« – *som sådan*. Derimod påviser de enkeltteksempler på »økonomistiske« reduktioner af Marx's værdibegreb, nemlig i forbindelse med *realanalyser*, hvor værdi og kapital reduceres til værdisubstans og -størrelse. Her er det mit indtryk, at Mortensen m.fl.s kritik er korrekt; blot er det i så fald vigtigt at præcisere, hvad de kritiserer, og hvad der går ram forbi: Kritikken rammer *de neoricardianske tendenser* inden for den såkaldte kapitallogik (i BRD repræsenteret af Altwater, Semmler m.fl.), men ikke bestræbelserne på at rekonstruere og videreudvikle kritikken af den politiske økonomi forstået som værdiformsteori.⁶⁴

Det er min opfattelse, at det – inden for en teoretisk argumentationssammenhæng – er denne uklarhed omkring værdiformsbegrebet, der blokerer for en »ikke-antropologisk« og »ikke-økonomistisk« indløsning af artiklens erkendelsesintentioner. Svarende til Negt (og til Lukacs) (både hvad angår intention og uklarhed) forsøger de at rekonstruere kritikken af den politiske økonomis kategorier som sociale kategorier, som kategorier for totalitets- og negationsbestemmelser. »Kritikken af den politiske økonomis totalitetskategorier (vare, kapital) fremstiller« – iflg. et (karakteristisk uklart) citat af Helmut

62. John Mortensen, Birger Steen Nielsen og Nils Rasmussen: »Affirmation eller Emancipation«. In: *Kontext* 36/37, Viborg feb. 1979. S. 91.

63. Ibid s. 39 og s. 40.

64. Dette lader sig ikke underbygge inden for rammerne af denne artikel. Jeg må i stedet henvise til Mogens Bertelsen og Christian Toft: »Kritik af realanalysen – ansatser til en kritik af neoricardianismen. Soc. inst. Kbh. 1979.

Reinicke hos Mortensen m.fl. – »den processerende identitet af identitet og ikkeidentitet; dvs.: igennem formbestemmelserne udfolder ikke-identiske, kapitalnegatoriske potenser sig.«⁶⁵

Men når det kommer til stykket bliver de smukke intentioner udfyldt med samme dobbeltlogiske manøvrer, som vi fandt hos Negt. Ovenikøbet går Mortensen m.fl. til samme kilde: *Lelio Basso*. Basso har udarbejdet »tesen om de to antagonistiske logikker, der virker i det kapitalistiske samfund«, iflg. hvilken arbejderen »som »arbejdsprocessens subjekt« (står) i et rebelsk forhold til værdiøgningsprocessen« skriver de. Også begrundelsen for denne dobbeltlogik er velkendt: Den begrundes i »det forhold, at den kapitalistiske rationalitet ikke tillader, at totalarbejderen »går op i« sin kapitalbestemmelse: det ville udrydde det levende arbejde.«⁶⁶

Både bestemmelsen af forholdet mellem kapital og arbejde i den umiddelbare produktionsproces og den totalsamfundsmæssige bestemmelse bliver hermed ikke andet end den basso'ske »kamp« mellem forskellige – på forhånd anlagte – logikker: »I den umiddelbare produktionssfære, inden for det stoflige forhold mellem kapital og arbejde udvikler der sig i stigende grad en bevægelse, der går imod kapitalvaloriseringen, et »arbejdsprocessens oprør mod valoriseringsprocessen. (...) På de *totalsamfundsmæssige processers niveau* forløber en parallel bevægelse i den stadig mere omfattende tendens til »ikke blot at stille spørgsmålstegn ved merværdiproduktionen, men også ved det produktionsmål, som ligger bag den, produktionen af bytteværdi.« Dette »brugsværdiens oprør mod bytteværdien« hører iflg. Mortensen m.fl. »fundamentalt (...) til i den samme negationsammenhæng, som den økonomiske ødelæggelse af produktionsmåden på fabrikkerne driver frem.«⁶⁷ Hermed er begrebet om arbejdets subsumtion under kapitalen i den umiddelbare produktionsproces igen hængt op på forholdet mellem to på forhånd uafhængige logikker; og totalitetsanalysen bliver ligeledes igen en uforpligtende *generalisering* af analysen af arbejdets subsumtion i den umiddelbare produktionsproces.

65. John Mortensen m.fl., op cit, s. 62.

66. Ibid s. 48, 49, 50. De mange forsikringer om, at Mortensen m.fl. ikke hermed er faldet tilbage i de dobbeltlogiske elendigheder, overbeviser ikke om, at Mortensen m.fl. ikke har undgået antropologikkens dårligdomme: »Det skulle formodentlig stå klart, at denne konception om to antagonistiske logikker ikke er »dualistisk«, hedder det appellerende (s. 49). Og med en karakteristisk forsikring understreges det: »Ingen af disse bestemmelser lader sig udarbejde for sig, de eksisterer kun i en negativ enhed med deres antagonistiske modsætning, i form af en »dialektisk enhed af ekstremer.« (Ibid).

67. Ibid s. 87.

Oskar Negt i Kurasje

Hvorfor introducere *Oskar Negt i Kurasje*? For det første fordi meget af den kritik han fremfører mod »marxismen« burde føre til kritisk selvrefleksion af den marxisme, som er blevet produceret inden for den såkaldte »kapitallogik« i BRD og Danmark, og dermed også i Kurasje. For det andet fordi han har formuleret nogle erkendelsesintentioner, som har været skubbet i baggrunden i det videnskabelige miljø, som bl.a. Kurasje repræsenterer. Og endelig for det tredje, fordi det efter min mening (på trods af megen velanbragt kritik) er i den »kapitallogiske« marxisme at man kan finde erkendelsesredskaber, som er adækvate for de intentioner, som Negt formulerer så godt, men opfylder så dårligt. Alt dette skal jeg ikke dokumentere eller begrunde detaljeret, men blot postulere programmatisk. Forhåbentlig vil artiklerne i dette nummer (såvel den nærværende som Apel/Heidorn og Alexa Mohl) blive opfattet som oplæg til efterfølgende detaljerede overvejelser.

Negt kritiserede »marxismen« for dens »objektivisme«, for den heraf følgende naturlovsagtighed for kapitalens udvikling og krise, for dens manglende totalitetsbestemmelser og for dens stivnede realitetsbegreb. En tilsvarende »objektivisme« finder man hos en af »forfædrene« til den »kapitallogiske« marxisme: *Henryk Grossmann*. Udgangspunktet i hans hovedværk, *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems* fra 1929, er en *reproduktionsmodel* med bestemte økonomiske variable, jvf. det metodiske forord, i hvilket Grossmann fremhæver Marx's »reproduktionsskema, som danner udgangspunkt for hele hans analyse ...« og i hvilket »der er foretaget mange forenkende forudsætninger.«⁶⁸ (s. VI) »Først under disse forenkende forudsætninger af en antaget ligevægtstilstand, sådan som den kommer til udtryk i det Marxske reproduktionsskema og som økonomisk koordinatsystem udgør udgangspunktet for analysen – fordi alle mekanismens faktorer ved analysens begyndelse er eksakt omskrevet – er også enhver forandring ved ethvert senere tidspunkt i analysen ligeledes eksakt målelig. *Undersøgelsen har en matematisk-kvantitativ karakter.*«⁶⁹ For at et objekt restløst skal kunne gå op i en »matematisk-kvantitativ« undersøgelse må det udelukkende have *kvantitative* egenskaber. Det må være »absolut ligegyldigt i forhold til dets særlige bestemthed, men skikket til enhver bestemthed«, som Marx siger i *Grundrisse*⁷⁰. Men det, som Marx karakteriserer på denne måde, er *værdisubstansen*,

68. Henryk Grossmann: *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*. Frankfurt 1970. s. VI.

69. Ibid s. 92. Kursiveringen er min.

70. Ibid s. 204.

det abstrakte arbejde. Det er m.a.o. min påstand at Grossmann i og med at han overtager Bauers reproduktionsskema også overtager Bauers begrænsning til at analysere *værdisubstansen* og *værdistørrelsen*, men *ikke værdiformen*. Men hvis kapital analyseres som »bytteværdi, der producerer en profit«⁷¹, så betragtes kapitalen i forhold til sig selv, dvs. løsrevet fra sit samfundsmæssige grundlag. Grossmanns »metodologiske« erklæring forudsætter kort sagt, at forskningsobjektet *ikke* opfattes som et samfundsmæssigt forhold mellem mennesker og klasser, men *derimod* som et mekanisk forhold mellem ting. Konsekvensen af denne modelopfattelse er en adskillelse af den »objektive økonomi« og den »subjektive klassekamp«. »Økonomien« bryder sammen med naturlovsagtig nødvendighed – »klassekampen« fuldbyrder blot det uundgåelige sammenbrud, modificerer evt. tidspunktet for dets nedslag.⁷² Mangler som disse har afholdt fra *totalitetsanalyser* og har medført et realitetsbegreb, som er stivnet i sig selv. *Men disse mangler er ikke mangler for »kapitallogikken« som sådan* – og derfor er det med største ulyst at jeg benytter mig af dette pejorativ, som diskussionsforplumrende »klassekampsnære« kritikere har indført. Tværtimod er det netop medlemmer af den såkaldte »kapitallogiske skole« der – om nogen – har insisteret på den Marxske *værdiFORMsbestemmelse*, som m.a.o. har insisteret på at bestemmelserne af værdi og kapital er bestemmelser af *den sig selv overskridende reproduktion af de kapitalistiske forhold mellem mennesker og mellem klasser*.

Netop af denne grund er det – spidsformuleret – kun på basis af de værdiformsbestemmelser, som »kapitallogikken« har oparbejdet, at de negtske erkendelsesintentioner kan opfyldes. Lad mig afsluttende antyde nogle af opgaverne:

Den grundlæggende opgave er en videreførelse af arbejdet med en kritisk rekonstruktion af Marxs værdiforms- og kapitalbestemmelse som en bestemmelse af formen for de sociale forhold mellem mennesker og klasser i kapitalens reproduktion, der *fremtræder* som forhold mellem ting, dvs. – som kapital – som bytteværdi der avler profit.

Herudfra følger arbejdet med *totalitetsbestemmelsen*, dvs. med udarbejdelsen af en historisk materialisme for kapitalismen ud fra kritikken af den politiske økonomi⁷³. Heri ligger for det første en omfangslogisk præcisering, negativt formuleret en kritik af den uprægnante generalisering af »kapitalens logik« til at have gyldighed for eller »indflydelse« so oder so på det borgerlige samfund. For det andet ligger der heri en funktionslogisk bestemmelse af former for

71. Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. U. Å. s. 170.

72. Jvf. Henryk Grossmann, op cit s. 601.

73. Jvf. Hans-Jørgen Schanzs efterord til Paul Mattick: *Kritik af neo-marxisterne*. København 1974. S. 307.

sociale relationer i det borgerlige samfund, der dels systematisk set er ikke-kapital, dvs. ikke er værdiformsformidlere, dels er funktionslogisk bestemte af kapitalens reproduktion. Det drejer sig om de retslige forhold mellem mennesker, der institutionaliserer sig i den borgerlige stat, og om de private relationer, der i grundbestemmelsen er forhold mellem menneske og ting, men som i den private besiddelse af arbejdskraft er et forhold mellem mennesker, der institutionaliserer sig i den borgerlige familie. På grundlag heraf muliggøres specielt arbejdet med en »teori om formen for subjektivitet«: »Menneskets væsen er«, iflg. Marxs 6. Feuerbachese, »ikke noget i det enkelte individ iboende abstraktum. I dets virkelighed er det ensemblet af samfundsmæssige forhold.«⁷⁴ Der må derfor foretages en totalitetsbestemmelse af subjektiviteten gennem bestemmelsen af det borgerlige samfund som en totalitet af værdiformsformidlere, retslige og private menneskelige relationer.

Herudfra følger endvidere arbejdet med *den konkrete utopi* og med (strategier for) overgangen til socialisme. Strategidebatten må – hvis den skal bevæge sig ud over såvel politisk ønsketænkning og kandestøberi som overvejelser af militærstrategisk karakter om styrkemål, disciplin, lederskab osv. – fastholde sit udgangspunkt i kapitalforholdets krisefyldte reproduktion⁷⁵. Den kapitalistiske akkumulation har ifølge sin logik to aspekter: Den er *selvreproducerende* og *selvoverskridende*. Denne dobbelthed eksisterer i to former for arbejderbevægelse: I den kapitalistiske, som fungerer i sin kamp for arbejdernes interesser som element i kapitalens genskabelse, og i den proletariske, der fungerer som subjekt for kapitalens ophævelse i det kommunistiske samfund. Denne dobbelthed må også udtrykke sig i den marxistiske fremstilling af kapitalen. Eller med et allerede anført citat af Ernst Bloch: »Marxismen (...) overvinder den fastfrosne antitese: Nøgtørhed – entusiasme, idet den fører begge frem til noget nyt og heri lader begge arbejde med hinanden – for eksakt anticipation, konkret utopi.«⁷⁶

74. Karl Marx: »Thesen über Feuerbach.« In: MEW 3, Berlin 1969 s. 6.

75. Jvf. Nils Bredsdorff, Jens Brinch og Leif Hansen: »Arbejderklassen og reformismen.« In: *Kurasje* 21, København juni 1979, s. 47 og s. 49.

76. Ernst Bloch, op cit.

Kurasje 19/20

196 sider. Kr. 55,00

Indhold:

Skibsværftskrise og massefyringer
af Allan Andreassen.

Lønssystemer i krisen
af Andreassen, Kerndrup og Kjær.

Udviklingen på Helsingør Værft
af Tyge Kjær.

Kapitalismens alder og vitalitet
af Andersen, Herskind og Tin Iversen.

Kurasje 21

184 sider. Kr. ca. 50,00

Indhold:

Reformismekritik og reformismeanalyser
af Nils Bredsdorff, Jens Brinch og Leif Hansen.

Reformismen og den danske venstrefløj
af Lars Qvortrup.

Krisen og venstrefløjens handlemuligheder
af Allan Andreassen og Tyge Kjær.

KURASJE 19/20

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16/14
1172 Kbh. K.

KRISEN I SKIBSVÆRFTSINDUSTRIEN
LØNSYSTEMER I KRISEN
KAPITALISMENS ALDER OG VITALITET

KURASJE NR.17

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16/14
1172 Kbh. K.

Indkomstpolitik i Danmark
Krisen i den økonomiske politik
Krisen i kapitallogikken

»SUBJEKTIVITET OG OFFENTLIGHED«*

En kritik af Oscar Negt's teoretiske positioner

Hartmut Apel & Joachim Heidorn

Indenfor de sidste års socialvidenskabelige diskussion repræsenterer Oscar Negts arbejder et indflydelsesrigt bidrag af teoretisk og praktiskpolitisk betydning. I det følgende rekonstruerer vi de grundlæggende strukturer i den Negt'ske tænkning, der genfindes i hans talrige offentliggørelser, for at underkaste disse en kritisk analyse.

I det første afsnit diskuterer vi Negts centrale kategori »Proletarisk offentlighed« og i det andet viser vi, hvorledes det indre princip i denne kategoris konstruktion, kan føres tilbage til hans tolkning af den marxske teori om værdiformen. I tilknytning hertil formulerer vi en kritik af de antropologiske aksiomer i Negt's forestillinger. Vi anser den Negtske problemstilling: At give sig i kast med en teori om subjektet, for væsentlig og mener ikke, at en sådan kan afdækkes gennem Kritikken af den Politiske Økonomi. Vores kritik retter sig mod Oscar Negt's specifikke løsning af problemet^{1a}.

* *Oversættelse fra tysk:*

Apel/Heidorn: »Subjektivität und Öffentlichkeit«

Kritik der theoretischen Positionen Oscar Negts, PROKLA Heft 29, Rotbuch Verlag, Berlin 1977

- 1a. Vi takker Bernd Blanke, Wolfgang Mier, Bodo von Greif und Manfred Deutschmann, for råd, henvisninger og vejledning. En efter vor mening helt utilstrækkelig kritik af Negts teori er fremlagt af Projekt Klasseanalyse (i Beiträge zum wissenschaftlichen Sozialismus, 2/77). Da PKA kun vil forklare historisk relevant handlen ud fra de økonomiske forhold, og ligeledes mener at samtlige bevidsthedselementer kan afledes af kapitalforholdets mystifikationer, må PKA allerede fra begyndelsen af gå fejl af Negts problemstilling. Den naive og mekanistiske opfattelse af et umiddelbart og direkte afhængighedsforhold mellem væren og bevidsthed frafiltrerer allerede i begyndelsen den egentligt spændende problematik med dannelsen af den subjektive bevidsthed.

1. Proletarisk Offentlighed som medium for udviklingen af klassebevidsthed

Ifølge Negt bundfældes erfaringssammenhængen i den kapitalistiske samfundsformation i to modsatte former for offentlighed – den borgerlige og den proletariske. I den borgerlige offentlighed gør der sig en dobbelthed gældende: På den ene side er den en legitimerende facade for magten og en struktureringsmekanisme for erkendelsen; på den anden er den endvidere en legemliggørelse af det fundamentale samfundsmæssige behov for en kollektiv produktion, som følger af modsigelsen mellem voksende samfundsmæssiggørelse og privat tilegnelse. Med denne dobbelte bestemmelse af den borgerlige offentligheds indhold har Negt samtidigt antydnet dens dobbeltsidige brugsværdi: For Arbejderklassen har den brugsværdi som udtryk for klassens samfundsmæssige behov, mens den for den herskende klasse har brugsværdi som legitimationsfacade¹. I den borgerlige offentlighed underkastes de umiddelbare erfaringer en omstruktureringsproces, der ødelægger deres autentiske indhold for i stedet at udtrykke dem i amputeret form. For Negt at se er den borgerlige offentligheds organisationsform dermed analog til den universale vareproduktions struktureringsprincip. Ligesom værdien abstraherer fra det konkrete arbejde, abstraherer den borgerlige offentlighed fra individernes konkrete erfaringer: »Disse principper – også offentlighedsprincipper – indre vold skyldes, at kampen må føres mod alle særtræk. Alt hvad der står i modsætning til, vareproduktionens universaliseringsstendens må ofres for princippet om det almene«².

På grund af denne selektionsmekanisme udelukker den borgerlige offentlighed væsentlige områder af livet, fremfor alt områderne produktion og socialisation³. Da denne form for offentlighed kun tillader realiseringen af privatinteresser, mens arbejderklassens interesse er rettet mod en kollektiv produktionsmåde, betyder det at centrale proletariske livsinteresser udgrænses.

Den borgerlige offentlighed kan udelukkende integrere proletariske behov i tingsliggjort og manipuleret form⁴. For Negt er den borgerlige offentligheds vedvarende labilitet og dens forfaldstendenser netop en konsekvens heraf⁵.

1. Negt/Kluge: Öffentlichkeit und Erfahrung. Zur Organisations Analyse von Bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit, Frankfurt 1972, smlgn. s. 18 f.

2. Sammesteds s. 31/D.Ug. s. 15.

3. Smlgn. sammesteds s.10

4. Smlgn. Ibid s.136

5. Smlgn. Ibid s.11

Ganske vist tager den borgerlige offentlighed visse proletariske interesser og behov op og forlener dermed sit 'skin' af totalsamfundsmæssig syntese med et tilsyneladende materielt indhold⁶; men da den kun indoptager den proletariske livssammenhæng i en form som kan tjene den og dermed afviser denne livssammenhæng i dens umiddelbare virkelige eksistens og forvrider de virkelige behov⁷, må arbejderklassen organisere sin livs- og erfaringsammenhæng i sin egen, specifikke offentlighed – nemlig den proletariske. Det centrale indhold i den proletariske livssammenhæng ser Negt i den »blok af virkeligt liv, der står i modsætning til valoriseringsinteressen«⁸, og hvis revolutionære kvalitet ikke kan ødelægges af kapitalen. Mens den borgerlige offentlighed følgelig begraver den proletariske livssammenhængs revolutionære elementer, er den proletariske offentlighed organiseret på modsat vis: Den udfolder de proletariske behovs og erfaringers revolutionære potenser i deres konkrete egenart. I stedet for at underordne de proletariske behov og erfaringer under en formel almen værdiabstraktion, udfolder den disses konkrete potenser.

Den proletariske offentlighed overvinder blokeringerne for revolutionære erfaringer og adskiller sig derved kvalitativt fra den blot empiriske arbejderoffentlighed. Proletarisk offentlighed betegner hos Negt ikke nogen realkategori, men peger frem mod samfundsmæssige tilstande, som først må tilvejebringes.

Prisen for dette forsøg på at gøre dette empirisk ikke- eller ihvertfald kun i kimform eksisterende forhold til genstand for analysen er høj: Analysen af de virkelige empiriske processer glider over i formuleringen af politiske forhåbninger. Et eksempel herpå: »kategorien proletarisk offentlighed anvender«, ifølge Negt, »Den marxistiske metode på en sådan måde, at ingen del af den samfundsmæssige omvæltning og ingen konkret interesse forbliver udgrænset og uindløst og den sørger således for at den samlede, virkelige produktions- og samfundsmæssiggørelsessammenhæng er mediet for indløsningen og forvandlingen af interesserne.«⁹ Indikativ erstatter alt for hurtigt konjunktiv. Hvad man forestiller sig, er endnu på ingen måde realhistorisk proces.

Den virkeliggjorte proletariske offentlighed er hos Negt synonym med den traditionelle marxistiske klassebevidsthed; men den er samtidig mediet og stedet for klassebevidsthedens samfundsmæssige konstituering¹⁰. Realhistoriske

6. Smlgn. Ibid s. 132

7. Smlgn. Ibid s.41

8. Ibid s.107

9. Ibid s.346

10. Smlgn. Ibid s.66 & s.143

kimformer til proletarisk offentlighed ser Negt f.eks. i majrevolten i Paris i 1968 og i den internationale protestbevægelse blandt studenter.

Jürgen Habermas har i sine undersøgelser af den borgerlige offentligheds historiske opkomst og strukturforandring¹¹ fremhævet den særegent normative og ideelle kraft, der ligger i denne det borgerlige samfunds evolutionære landvinding, (og som han henregner til den borgerlige samfundsformations produktive arv) idet denne offentlighed, takket være at den faktisk ikke realiseres, heller ikke korumpes. I modsætning til de magtautome teknikker som Machiavelli formulerer teoretisk, til sikring af feudalfyrsternes herredømme over det umyndige folk, opstiller det fremvoksende borgerlige samfund princippet om den kritiske offentlighed, der udfoldes med den politiske offentlighed som medium. Det herredømme, der beroende på den feudale magthavers vilkårlige vilje skulle afløses af en lovgivning, der hvilede på sandhed og fornuft. I den borgerlige offentlighed udvikler de borgerlige privatpersoner sig til autonom offentlighed, for i offentlig diskussion at bidrage til fornuftige beslutninger efter almene regler uanset socio-økonomiske og politiske rangforskelle. Med andre ord i rationelle, herredømmefri kommunikation i en offentlighed af jævnbyrdige, dannede mennesker skulle fornuften sætte sig igennem i en proces af gensidig afklaring, hvor alene argumenternes styrke og ikke placeringen i det samfundsmæssige hierarki skulle være afgørende. Den konkurrence og de partikulære, egoistiske privatmotiver, der prægede individernes handlinger på markedet skulle i offentlighedens sfære afløses af motiver som fælles søgning efter sandheden og en løsning af de praktiske spørgsmål i almenhedens interesse.

I sine senere arbejder¹² holder Habermas fast i denne objektive fordring, der ligger i ideen om den borgerlige offentlighed og overfører den idealtypisk til begrebet om den »praktiske diskurs«, som han opfatter som samfunds- og ideologikritikkens strategisk afgørende medium. Den rationelle argumentation spiller således en central rolle i den habermaske forestilling om gennemførelsen af det herredømme- og udbytningsfrie samfund, mens kategorier fra den følelsesmæssig ubevidste menneskelige livspraksis så som fantasi og spontanitet er dominerende i den negtske strategi for gennemførelsen af proletarisk offentlighed.

Negt underbygger sin kritik af logisk, konsistent og systematisk tænkning med en videnskabsteoretisk set dristig påstand: »Rent logiske former er døde former, er magtens udtryksformer, i vor tid fremfor alt det døde arbejdes magt

11. Jürgen Habermas: Strukturwandel der Öffentlichkeit, Neuwied 1962

12. Smlgn. af samme: Legitimationsprobleme in Spätkapitalismus, Frankfurt 1973, og Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus, Frankfurt 1976.

over det levende. Disse tankeformer har ... i sig selv en tendens til at modsvare kapitalens logik og funktionsbehov.«¹³

Glorificering af antisystematikken, som den fremgår af denne påstand, karakteriserer ikke bare Negts forståelse af ægte marxistisk tænken, der ifølge ham må have »et antisystematisk og spontant indslag af virkelighedstilknytning«¹⁴; men også hans paradigme for politisk praksis. Således priser han Karl Korsch for at denne holder fast ved »det ubevidste og teoriløse moment« i den politiske handling, og ser heri »elementer af en immanent, ubevidst og naturlig dialektik«¹⁵. Hos Rosa Luxemburg opdager han »en art materialistisk instinkt«¹⁶ og knytter an til en afgørende svaghed i hendes tænkning, idet han forholder sig positiv til en formulering i »Det russiske socialdemokratis organisationsspørgsmål«, i hvilken Rosa Luxemburg gør en kritisabel tilstand til et positivt program: »Socialdemokratiets kamptaktik bliver i hovedtræk slet ikke 'opfundet', tværtimod, den er resultatet af en fortløbende række af store skabende akter i den eksperimenterende, ofte elementære klassekamp. Også her kommer det ubevidste før det bevidste, den objektive historiske proces' logik før dens bæreres subjektive.«¹⁷ Den empirisk rigtige konstatering af ubevidste og naturgivne momenter i historiske processer kan ikke ligestilles med en opvurdering af sådanne elementer til et positivt ideal.

En diametral modsat position har Habermas udviklet i sine arbejder »Til rekonstruktionen af den historiske materialisme«: På grundlag af J. Piaget's empirisk indvundne viden om den genetisk bundne erkendelsesproces opfatter Habermas evne til at deltage i diskussioner – dvs. at kunne behandle de med normer og påstande forbundne krav til gyldigheden hypotetisk og afprøve dem gennem argumenter som en »universel struktur« og hævder tilstedeværelsen af en »fornuftens identitet i menneskeheden«¹⁸.

De principper for objektivt tænkning og rationel handlen der er opstået og særligt udviklet i det borgerlige samfund er, ikke bundet til de historisk specifikke og egenartede karakteristika ved kapitalistiske samfund, der skal ophæves: »Den kun alt for velbegrundede kritik af de eurocentriske tankeka-

13. Oscar Negt: Rosa Luxemburg, Zur materialistischen Dialektik von Spontaneität und Organisation, i: Rosa Luxemburg oder die Bestimmung des Sozialismus, Udgivet af C. Pozzoli, Frankfurt 1974, s. 193.

14. Ibid

15. Ibid s.166

16. Ibid

17. Rosa Luxemburg: Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie, i Rosa Luxemburg, Gesammelte Werke, Ostberlin 1972, Bd. ½, s. 432. Citeret hos Negt: R. Luxemburg, op.cit. s. 182

18. Jürgen Habermas: Stichworte zum Legitimationsbegriff – eine Replik, i Zur Rekonstruktion op.cit. s. 332.

beloner og af den imperialistiske fortrængning af de ikke-europæiske kulturer må imidlertid ikke udstrækkes til det almene universelle grundlag for tænkning og rationel livsførelse¹⁹. Filosofiens opgave indenfor marxismen bliver derfor at forsvare og udlægge fornuften. Fornuft og rationel argumentation betragtes som det afgørende emancipatoriske potentiale til gennemførelsen af et socialistisk samfund.

Antagonismen mellem borgerlig og proletarisk offentlighed er ifølge Negt udtryk for modsætningen mellem to samfundsmæssige logikker, som han med Luigi Basso karakteriserer som henholdsvis profitlogik og de revolutionære processers logik. Disses materielle substrat udgøres af modsigelsen mellem produktivkraftudvikling og produktionsforholdene: »Den politiske betydning af denne forestilling om to antagonistiske logikker ligger deri, at det bestående system med dets specifikke styrke i de materielle forhold og dets særegne korrektionsmekanismer ikke lader sig opløse ved blot og bar revolutionær vilje, gennem propaganda, voluntariske opråb eller punktuelle magterobringsmanøvrer; men udelukkende gennem en slags materiel modlogik, en logik der er i stand til at udstråle en endnu stærkere samlet kraft.«²⁰

Negt udgår ligesom Basso fra en mekanistisk-teknisk identificering af de revolutionære processers logik med »produktivkræfternes logik«²¹. Dette er forbundet med antagelsen om at produktionsforholdene er umiddelbart og direkte afhængige af produktivkræfterne. Idet produktivkræfternes formbestemthed ikke reflekteres som kapitalatsat, kan den dialektiske enhed af produktivkraftsudvikling og produktionsforhold brydes og et element af denne enhed, nemlig produktivkræfterne, tilkendes en umiddelbar kapitalnegerende kvalitet. Den kapitalistiske produktion opfattes ikke som en samlet totalitet, der historisk kontinuerligt konstitueres og udvikles af det processerende kapitalsubjekt²², men derimod som resultat af sammenstødene mellem to autonome

19. Jürgen Habermas: Die Rolle der Philosophie im Marxismus, i Zur Rekonstruktion op.cit. s. 57. I denne sammenhæng kan vi ikke gå ind på problematikken med den i Habermas' teori implicerede tendens til absolutering af betydningen af rationelle, diskursive diskussioner i politiske processer og med det mod oplysningsfilosofien orienterede begrebsindhold i hans fornuftskategori.

20. Oscar Negt: Bassos dialektische conception der zwei antagonistischen Logiken, i: L. Basso: Gesellschaftsformation und Staatsform, Frankfurt 1975, s. 189

21. I sit efterord til Bassos afhandling citerer Negt kritikløst Bassos tese: »Og denne antagonistiske logik fungerer i det kapitalistiske samfund: Det drejer sig om produktivkræfternes logik«. Ibid s. 189f.

22. Vi begrænser her bevidst totalitetskategorien til økonomiens sfære i samfundet. Ethvert forsøg på med Hegels dialektiske metode som forbillede at konstruere samfundets totalitet som produkt af et enkelt fra totaliteten immanent adskilt princip, fører nødvendigvis over i de aporier, der knytter sig til sådanne monokausale forklaringsmodeller, som ud fra et enkelt strukturprincip vil deducere de højtkomplekse og historisk variable samfundsmæssige forhold som strengt nødvendige følger heraf. Formuleringer som »vekselvirkning« og

klasesubjekter, der hver især legemliggør specifikke, kontrære samfundsmæssige organisationsformer.

I overensstemmelse med Basso udvider Negt en opfattelse af den samfundsmæssige totalitets konstituering gennem to klasesubjekter, som Karl Korsch udvikler i sin analyse af de arbejdsretslige forhold i sit skrift »Arbejdsret og Bedriftsråd«²³.

For Negt er det »... den proletariske klasses bestræbelser på at konstituere sig som en enhedsdannende organisation, der som totalarbejder tager forskud på det kommende samfund og i funktionen som kollektivt subjekt allerede under de kapitalistiske betingelser strukturer den objektive verden således, at den ikke mere står som total fremmed for den enkelte proletar, men fremstår som gennemsat med elementer, der tilhører ham selv ...«²⁴

Problemet i denne tankegang er, at proletariatet i sin funktion som totalarbejder netop ikke er at opfatte som et kollektivt selvorganiseret subjekt, men tværtimod fungerer som et splittet og atomiseret objekt for kapitalen, hvis lovmæssigheder bestemmer såvel naturtilegnelsen som etableringen af den samfundsmæssige sammenhæng. Heller ikke arbejderbevægelsens politisk-organisatoriske former kan tilkendes nogen subjektolle så længe dens politiske og økonomiske organisationsmodeller, strategiforestillinger og bevidsthedsformer bevæger sig indenfor de handlingsrammer som på forhånd er afstukket af det kapitalistiske samfund. Idet Negt og Basso i deres samfundsteori adskiller produktivkræfter og produktionsforhold som indbyrdes uafhængige, autonome, materielle udviklingsdeterminanter i de historiske processer, kan de også indordne disse bestemmende faktorer under et til enhver tid korresponderende, i sig selv hvilende klasesubjekt. Det centrale problem med proletariatets overgang fra klassebestemt objekt til kapitalnegerende subjekt og den hermed gennemsatte overgang fra fetisचेret hverdagsbevidsthed til klassebevidsthed, afskæres herved. Her viser en grundstruktur sig i Negts tænkning, som vi skal tydeliggøre i det følgende: Arbejderklassens revolutionære potentialer så som fantasi, erfaring, interesser og behov, forudsættes på forskellige analytiske niveauer at være umiddelbart til stede.

økonomien som i sidste instans bestemmende i Engels' senere arbejder formår kun at angive problemet, uden at bryde igennem hans grundlæggende tankeforudsætninger og metodologiske aksiomer.

Vi vil i et senere arbejde fremlægge vores opfattelse af forholdet mellem historiefilosofi, dialektik og metoden i 'Kapitalen'.

23. Karl Korsch: Arbeitsrecht für Betriebsräte, Frankfurt 1968. Smlgn. hermed Oscar Negt: Theorie, Empirie und Klassenkampf, Zur Konstitutionsproblematik bei Korsch, i; Jahrbuch Arbeiter Bewegung, Bd. 1., Frankfurt 1973, s. 107-137.

24. Negt: Theorie, op.cit. s. 131.

De videre skridt i den teoretiske argumentation følger konsekvent heraf: For det første må de behov, interesser, fantasier og erfaringer blandt de mangfoldige empirisk eksisterende, der måtte have en revolutionær kerne og som derfor er politiserbare, udskilles; for det andet må den samfundsmæssige sfære for disses udvikling og organisering påvises.

I modsætning til deduktionslogiske teorimodeller åla 'Projekt Klasseanalyse', i hvilke nødvendigheden af revolutionære klassebevidstheds dannelse begrundes endimensionalt og direkte liniært ud fra kapitalens modsigelsesfulde bevægelsesform²⁵, sikrer Negt sig den erkendelsesmæssige gevinst, at udtænke en ikke deterministisk teori om historiske processer. Ganske vist sker dette så kun ved, at han griber tilbage til W. Reichs problematiske opfattelse, der ser en reel fare for okkupation og omfunktionering af de virkelige proletariske behov igennem borgerligtreaktionære bevægelser, og gør denne opfattelse til et centralt motiv i sin teoretiske analyse. Det typiske eksempel på en sådan undertrykkende omfunktionering af de proletariske behov udgøres følgelig af erfaringerne fra den italienske og tyske facisme. For Negt følger den proletariske offentligheds kolossale politiske betydning af dens funktionsbestemmelse, som er at forhindre en sådan bedragerisk tilfredsstillelse af de proletariske behov og at sikre disses emanicerende udfoldelse.

Negt opfatter således den proletariske offentlighed som centrum i den proces, der producerer nye livssammenhænge og erfaringer²⁶. De to autonome klassesubjekter og deres respektive særlige logikker for samfundsmæssig organisering knytter Negt til to modsatte former for produktion. Det snævre begreb produktion er en særlig variant af det omfattende begreb samfundsmæssig produktion, og betegner den snævre sfære for materiel produktion af goder, der som vareproduktion i kapitalismen skjuler det almene produktionsbegreb. Dette almene produktionsbegreb dvs. produktion af livssammenhængen kendetegner derimod den proletariske offentlighed og det socialistiske samfund. Når den proletariske offentlighed fremtvinger dette anderledes omfattende

25. Projekt Klasseanalyse konstruerer en tvangsmæssig parallelitet mellem økonomisk og politisk bevægelse. Dannelsen af klassebevidsthed fremstår som blot og bar refleks af kapitalbevægelsen; »Indtræder der derimod en fase med stilstand eller ligefrem med et gennemgribende tilbageslag i den økonomiske bevægelse ... så bliver netop disse masser *uvægerligt* revet ud af deres søvngængeragtige tilstand og kastet ud i politisk aktion«. (ProjektKlasseanalyse: Materialen zur Klassenstruktur der BRD, Teil 1, West-Berlin 1973, s.166). Opløsningen af den kapitalistiske produktionsmåde tænkes således at foregå via en selvundergravelses proces, som med naturnødvendig frembringer klassebevidstheden: »Den opløsningsproces i det borgerlige samfund, der naturnødvendigt sætter sig igennem, påvirker i stigende omfang menneskenes naturlige og samfundsmæssige eksistensbetingelser og må følgelig ... afspejle sig i deres bevidsthed«. (Projekt Klasseanalyse: Zur Tatik der proletarischen Partei, West-Berlin 1972, s. 84).

26. Smlgn. Oscar Negt: Rosa Luxemburg, op.cit. s. 191

produktionsbegreb i konflikt med det kapitalistiske samfunds begrænsede produktionsbegreb, kan det opfattes som en foregribelse af socialistiske forhold: »I de samfund, der derimod befinder sig i en transformationsproces, i hvilke altså en omfattende tvivl og manglende legitimitet under fortsat dominerende varerelationer hele tiden afbryder varesammenhængens stringens, opstår der blandingsformer, som ikke lader sig tolke alene ud fra vareproduktionens snævre analytiske produktionsbegreb ...«²⁷.

Denne teoretiske konstruktion er behæftet med to fejl. For det første forudsætter den antikapitalistiske potentialer, hvis revolutionære indhold nærmest antages at være naturgivent. For det andet antyder den, at i det kapitalistiske samfund er det udelukkende varerelationerne, der er adækvate i forhold til kapitalens funktionsmekanismer. Endvidere at alle former for menneskelige livsforhold, der ikke er underkastet værdiabstraktionen, er disfunktionelle for det kapitalistiske systems konsistens og dermed i sig selv fungerer revolutionært. Forestillingen om to antagoniske samfundsmæssige logikker svarer på dette nivo i den teoretiske analyse til det differentierede produktionsbegreb,²⁸ hvor den kapitalistisk reducerede form udelukkende omfatter vareproduktionen og varerelationerne, mens den overgribende form derimod omfatter såvel produktionen af rigdommen som af de konkrete livssammenhænge. Den teoretiske fejl består deri, at produktionsbegrebet for det kapitalistiske samfund anses for uforeneligt med brugsværdiorienterede samværsformer, hvorved disses mulige systemstabiliserende kompensationsfunktioner slet ikke reflekteres.

Af den ovenstående rekonstruktion af Negts teoretiske ansats fremgår det, at proletarisk erfaring udgør en grundkategori i den proletariske offentlighed. Det er derfor nødvendigt at underkaste det Negt'ske erfaringsbegreb en nærmere analyse.

Negt går ud fra, at »de kollektive menneskelige erfaringer, der faktisk produceres i livs- og produktionssammenhængen«²⁹ går på tværs af det borgerlige samfundsopdeling i privat og offentlig. Mens den borgerlige offentlighed forvrider de virkelige erfaringer og blokerer den proletariske livssammenhæng, ophæver den proletariske offentlighed denne blokering. Den udgør derfor en offentlighedsform, der giver det undertrykte flertal af befolkningen dets interesser og erfaringer tilbage, sådan som de virkelig er«³⁰. Negt antager dermed at proletariatet gør erfaringer, der umiddelbart har systemoverskridende kvaliteter. Den proletariske offentlighed er ikke andet

27. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.28

28. Smlgn. Ibid s.270f, s.420 og s.438

29. Ibid s.7

30. Ibid s.10

end »en organisationsform for de erfaringer, der sprænger den bestående sammenhæng i samfundet«³¹.

Den afgørende fejl i denne opfattelse ligger i antagelsen om omfattende erfaringer, der i deres umiddelbart givne form skulle være i stand til at bryde igennem den samfundsmæssige overflades skin og erkende kapitalens antagonistiske struktureringsprincip. Herved identificerer Negt alt for hurtigt den umiddelbare erfaring med begrebslig erkendelse og borttryller behændigt det egentlige problem i at udvikle en teori om klassebevidsthedens konstituering, nemlig analysen af den blot sanseligt erkendende erfarings omslag i en indsigt i de samfundsmæssige fænomeners indre sammenhæng.

I afledningen af sit erfaringsbegreb henholder Negt sig til en af Hegel's formuleringer i »Phänomenologie des Geistes«: »Denne dialektiske bevægelse, som bevidstheden – i det omfang det nye sande objekt udspringer heraf – udøver på sig selv, såvel på sin viden som på sit objekt, er egentlig det, der kaldes erfaring.«³² I begrundelsen for sin erfaringskategori henviser Negt således til Hegel, men han absoluterer en enkelt komponent i det Hegelske erfaringsbegreb – nemlig den sanselige iagttagelse – og ignorerer den specifikke betydning, som den kategorielle bearbejdning af det iagttagne har i det hegelske system, der herved reduceres fatalt.

Erkendelsesteoretisk henholder Negt sig indholdsmæssigt mere til Feuerbach end til Hegel her. Overfor den hegelske kategori 'formidling' opstiller Feuerbach sit begreb om den 'umiddelbare viden'. For Feuerbach er den umiddelbare viden baseret på konkret sanselighed. Hvor sanserne for Hegel kun iagttager det tilsyneladende, kan de for Feuerbach også opfatte objekternes væsen: »Altså ikke kun det ydre, men også det indre (hos Feuerbach kærlighed og visdom, A/H) ikke kun kød, også ånd, ikke kun ting, også jegét er objekt for sanserne. – Alt kan derfor iagttages med sanserne ...«³³ For Feuerbach ligger forskellen mellem væsen og fremtrædelse således inden for sanselighedens eget område³⁴.

31. Ibid s.474

32. Hegel: Phänomenologie des Geistes, Werke Bd.3, Frankfurt 1970, s.78

Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.23f.

33. L. Feuerbach; Philosophie der Zukunft, i: Texte zur materialistischen Geschichtsauffassung, udgivet af H. Reichelt, Frankfurt 1975, s.302

34. Feuerbachs aktualitet for den nuværende teoretiske diskussion indenfor Frankfurter Skolen har Alfred Schmidt forsøgt udførligt at dokumentere i sin bog »Emanzipatorische Sinnlichkeit« (München 1973)

Schmidt fremsætter flg. overvejelser til eftertanke: »Ingen der er fortrolig med tingens tilstand kan benægte overgangen (fra Ungdomsskrifterne, A/H) til den politiske økonomi og kritikken heraf. En sådan fortrolighed vil tværtimod vise, hvor dyrekøbt den var«. (s.40) Schmidt opfordrer derfor til et fornyet studium af de tidlige Marxtekster, der endnu var farvet af Feuerbach.

Selv om Hegel kritiserer Kant, er han enig i dennes skelnen mellem umiddelbar iagttagelse og erfaring. I den kantske erkendelsesteori virker jeget tilbage på det stof, sanseligheden har leveret, og sammenfatter det ved hjælp af forstanden til en enhed. For Kant hører erfaringen derfor ind under kategorierne tilvejebragt erkendelse og fornemmelse. Heller ikke Hegel forstår erfaringen som noget umiddelbart i Hume's forstand³⁵, men derimod som formidlingen mellem det empiriske og det kategorielle. For Hegel er erfaring således empiri sat på begreb, og det er i denne betydning, at den ovenfor citerede formulering fra »Phänomenologie« skal forstås. Hegels erkendelse: At det umiddelbare må tolkes som noget altid allerede formidlet, medfører at han må afvise den mest nærliggende og for det enkelte subjekt umiddelbare viden som kun tilsyneladende: »Det bekendte er kun bekendt, fordi det ikke er erkendt.«³⁶

Hvis Negt ville overtage Hegels erfaringsbegreb, måtte han således forklare hvorledes umiddelbar erfaring, forstået som sanselig erkendelse, forvandles til formidlet erfaring, forstået som begribende viden. Imidlertid stiller han sig slet ikke dette problem, men forbigår som Mao tse Tung den indsigt i formidlingen mellem iagttagelse og viden, der ligger i Hegels erfaringsbegreb, og karakteriserer den umiddelbare erfaring som »sanselig erkendelse«³⁷! en i sig selv modsætningsfuld kategorial forbindelse, da sanserne jo kun bemærker det umiddelbare og ikke den skjulte indre sammenhæng.

En genstandsadækvat iagttagelse er uden tvivl en nødvendig betingelse for en begribende erkendelse. Det centrale punkt i den afgørende proces det er, at vinde indsigt i det borgerlige samfunds indre strukturog funktionsrelationer, består imidlertid netop i et brud med niveauet for den sanselige iagttagelse og den hertil svarende kun ideelt reproducerende og systematiserende anskuelsestænkning. Begribende tænkning kan meget vel modsige det overbevisende i sansede data^{37a}.

35. T.W. Adorno: Drei Studien zu Hegel, i: Gesammelte Schriften Bd.5, Frankfurt 1970: »Erfaringsbegrebet har i skolerne, hvor det bruges emphatisk ... karakter af at have umiddelbarhed selv til kriterium, nærmere bestemt umiddelbarhed i forhold til subjektet. Erfaring skal således være, hvad der umiddelbart er, hvad der er umiddelbart givet, og hvad der ligeledes er uden tanketilsætning og derfor ubedrageligt. Dette begreb om de umiddelbare og dermed det udvandede erfaringsbegreb, udfordres imidlertid af den hegelske filosofi.« (s.298)

36. Hegel: Phänomenologie op.cit. s.35

37. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.57

37a. Om forholdet mellem iagttagelse, anskuende tænkning og begribende tænkning se Klaus Holzkamp »Sinnliche Erkenntnis, Historischer Ursprung und gesellschaftliche funktion der Wahrnehmung«, Frankfurt 1973. I modsætning til undersøgelsens titel, der grænser til empiriske reduktioner betoner Holzkamp i sin fremstilling iagttagelsens specifikke funktioner, som disse er sat af det borgerlige samfund: Iagttagelsens modsigelseseliminerende funktion,

Negt opløser således den begrebslige erkendelses særlige egenart og reducerer den til uforvansket, ublokeret sanselig iagttagelse rettet mod hele den empiriske totalitet. Herved feticheres erfaringsbegrebet, hvilket vi skal forsøge at vise med et eksempel hentet fra hans tolkning af den blokering af den proletariske erfaring, der ligger i det kapitalistiske maskineris egen mystifikation.

»Det maskineri, der kun træder ham (arbejderen, A/H) i møde som fragmenter, tager form af en mystificeret tingslighed, netop fordi det ikke iagttages i sin helhed. Skridtet fra denne indskrænkede erfaringsbasis til den som blind mekanisme oplevede vare- og kapitalmystifikation er lille.«³⁸

Med sin reducerede erfaringskategori må Negt nødvendigvis gå fejl af det marxske mystifikationsbegrebs særlige karakter. Hvor Marx begriber mystifikationen som forvandlingen af de samfundsmæssige forhold til kvaliteter ved ting, der udleder Negt maskineriets mystifikation af dets genstandsmæssige opdeling i den stofflige arbejdsproces. En opdeling der antages at splitte arbejderens iagttagelse af maskineriet og dermed indskrænke hans erkendelse. Heroverfor skal påpeges, at selv en iagttagelse, der ikke er opdelt eller splittet, ikke ville ophæve den kapitalistiske objektverdens – i dette tilfælde maskineriets – særegne mystifikation. De samfundsmæssige forholds fordrejede fremtrædelser kan ikke nedbrydes gennem udvidelsen af den sanselige iagttagelse og produktion af en 'ny sanselighed'.

Ved at smugle erkendelsen ind i den umiddelbare erfaring har Negt etableret den logiske præmis for konstruktionen af begrebet om den proletariske offentlighed: Den kan opfattes som en simpel »sammenfatning af foreliggende erfaring hos arbejderne«³⁹, fordi erkendelsen af væsentlige samfundsmæssige sammenhænge er iboende denne erfaring, omend i blokeret form. For Negt består den proletariske offentligheds opgave derfor blot i det at ophæve disse

det kun tilsyneladende ved sansede selvfølgeligheder, det iagttagenes fixering i overfladen og dets tilsyneladende naturgivne selvfølgelighed. En tænkning der ledes af det sanseligt indlysende vil ifølge Holzkamp ikke føre til erkendelse, men tværtimod til underkendelse af de væsentlige sammenhænge i den borgerlige verden, (smlgn. s.296). »Da en blot og bar sanselig erkendelse uvægerligt vil gå fejl af de væsentlige bestemmelser i de borgerlige livsforholds virkelighed, er forudsætningen for en adækvat begribelse af menneskenes situation under kapitalistiske produktionsbetingelser en erkendelsesproces, der på en bestemt måde gør sig fri af de umiddelbare iagttagelige selvfølgeligheders snare.« (s.336)

38. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.61

39. Ibid s.59. Netop her antydes en parallelitet mellem Lukacs og Negts teoretiske konstruktioner. Mens Lukacs ser den historiske instans, der skal realisere den ægte marxisme og den autentiske klassebevidsthed garanteret af de leninistiske parti, erstatter Negt det proletariske parti med massernes spontane selvorganisering i den proletariske offentlighed; imidlertid overtager han dog den principielle funktionsbestemmelse fra Lukacs model.

blokeringer af de proletariske erfaringer og at integrere deres spredte empiriske mangfoldighed til en enhed.

Problemerne i det negtske erfaringsbegreb ligger imidlertid ikke bare i hypotesen om de umiddelbare erfaringers revolutionære kvaliteter. Selv hvis man godtog denne forskningspræmisse, måtte man dog kræve, at de påståede revolutionære erfaringer kunne påvises i de detaljerede analyser af empirisk materiale. Det formår Negt imidlertid ikke. Tværtimod må han tilstå, at han ikke kan redegøre for indholdet i de proletariske erfaringer: »Vi hævder ikke at vi i vores bog kan angive, hvad indholdet i den proletariske erfaring er«. ⁴⁰

I stedet kunne man spørge, om ikke umiddelbar proletarisk erfaring netop udgør et sammenfattet og koncentreret udtryk for det borgerlige samfunds fetisjerede overfalde og at det empiriske fænomen – massiv proletariske modtagelse af den borgerlige offentligheds forskellige medier (TV, radio, ugeblade, Bild-Zeitung osv.) – må forklares ud fra en identitet mellem disses ideologi-produktion og den overfladiske hverdagsbevidsthed. Vi ville derfor ikke, som Negt, tage udgangspunkt i en »karakteristisk svaghed« ⁴¹ i den borgerlige offentlighed; men derimod anse en realistisk analyse af denne enorme gennemslagskraft og soliditet for absolut nødvendig.

Negt sporer modsigelsen mellem sin konstruktion af begreberne proletarisk erfaring/offentlighed, og de faktiske forhold, når han i forbigarten siger: ... hvad arbejderne erfarer er ikke selve den kapitalistiske produktionsmådes væsen og strukturelle lovmæssigheder, men derimod disses fremtrædelsesformer ...« ⁴² Udfoldelsen af denne indsigt udebliver dog hos Negt. Den ville stille spørgsmålstegn ved grundstrukturen i hans teori om den proletariske offentlighed.

Da Negt forstår fantasien som massernes autentiske erfaringsmåde ⁴³, vil vi i det følgende påvise, at svaghederne i Negts udvikling af fantasikategorien er strukturelt identiske med svaghederne i erfaringskategorien. I næste omgang analyserer vi så problematikken i hans formidling af fantasi og erfaring.

40. Ibid s. 14

41. Ibid s.11

42. Oscar Negt: »Überlegungen zu einer kritischen Lektüre der Schriften von Marx und Engels, Offenbach 1976, s.22. Ligeledes i Negts foredrag »50 Jahre Institut für Sozialforschung« (i: Kluge/Negt: Kritische Theorie und marxismus, Giessen 1974), i hvilket det i første omgang hedder, at »intet menneske umiddelbart erfarer grundmodsatningerne« (s.128) hvorefter hverdagsbevidstheden i den tilknyttede diskussion i kras modsætning hertil af Negt hypostaseres som »fremtrædelsesform for det utopiske udtryk«. (s.131)

43. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.66 og Negt: Ernst Bloch – der deutsche Philosoph der Oktoberrevolution, i Ernst Bloch: Von Hasard zur Katastrophe, Frankfurt 1972, s. 429-444, her s.439.

Negt går ud fra, at fantasivirksomhed i sin ikke-fordrejede form beror på en særegen produktionsmåde, der står i modsætning til den af valoriseringsinteressen determinerede kapitalistiske produktionsmåde, og at fantasien derfor indeholder et revolutionært potentiale.

Da Negt ved, at det empirisk foreliggende forstillingsindhold i fantasien er præget af den kapitalistiske realitet og ikke har nogen umiddelbar systemoverskridende karakter, må han, for at kunne fastholde fantasien som revolutionær produktivkraft, knytte det revolutionære indhold i fantasien til dens produktionsform: »Dens indhold er derfor fordrejet bevidsthed. Efter sin produktionform er denne fantasi dog ubevidst praktisk kritik af de fremmedgjorte forhold«. ⁴⁴ Fejlen består i, at Negt holder fast ved, at fantasien som *form* har principielle revolutionære kvaliteter, på trods af det fundamentalt modsatte indhold i for eksempel en reaktionær og en revolutionær fantasi. Efter vores opfattelse er det *indholdet* og ikke formen der er afgørende for fantasiens revolutionære kraft. Denne overvejelse vil vi illustrere med et af Freuds eksempler, som Negt citerer til belæg for sin egen opfattelse af fantasiens revolutionære formkvalitet. Freud skriver: »Lad os tage et tilfælde med en fattig og forældreløs yngling, som man har givet adressen på en arbejdsgiver, hos hvem han måske kan få ansættelse. På vejen derhen hengiver han sig måske til en dagdrøm, som er tilpasset hans situation. Indholdet i denne fantasi vil være nogenlunde flg.: Han får jobbet, chefen synes om ham, han gør sig uundværlig i firmaet, han optages i chefens familie, gifter sig med den opvoksede datter og leder senere selv firmaet, først som kompagnon og siden som efterfølger«. ⁴⁵

Med dette eksempel vil Negt underbygge sin opfattelse af, at fantasien står i modsætning til den valoriserede tid, idet den ifølge Freuds analyse forbinder aktuelle nutidige indtryk med forgangne ønsker og ønskernes forestillede fremtidige opfyldelse. I denne kombination af tidsnivoer ser Negt det revolutionært overgribende i fantasiens form. Eksemplet viser dog, at fantasiens specielle evne til at forene tidsperspektiver ikke i sig selv indeholder nogen given revolutionær dimension, tværtimod: fantasien har udgangspunkt i utilfredsstillende ønsker og behov som er bestemt af det kapitalistiske samfund, og den forestiller sig den imaginære behovstilfredsstillelse gennem de af samfundet anviste midler. Fantasien opfylder dermed en systemstabiliserende kompensationsfunktion, idet den muliggør opretholdelsen af den driftsøkonomiske ligevægt og gør den modsætningsfyldte virke-

44. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.67

45. S.Freud: Der Dichter und das Phantasieren, i: Studienausgabe, Bd.10 s.175. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.69

lighed udholdelig. Fantasien fungerer regressivt her, fordi den foregøgler en forbedring af den enkeltes livsskæbne gennem individuel og ikke gennem kollektiv handling.

I det kapitalistiske samfund retter fantasien sig primært mod erhvervelsen af penge, da den almene bytteværdi er midlet til at omsætte de fantasifulde forestillinger til konkret virkelighed. Pengene oversætter de forhåndværende ønsker og behov til virkelighed. De udgør dermed formidlingen mellem ønskeforestilling og virkelighed, ligesom besiddelsen af dem udgør den faktiske evne til at realisere de eksisterende behov. Fantasien bliver dermed allerede i sit udgangspunkt bundet af samfundet og retter sig mod de allerede givne muligheder for drømmens omsætning til virkelighed. Lotteriet er et slående udtryk for det begrænsede i massernes fremherskende fantasier.

Freud udvikler fantasiens funktion som dagdrøm på grundlag af konfrontationen mellem Jeg'et og virkelighedens tvang. En tvang der medfører, at realitetsprincippet efterkommes, og at der gives afkald på umiddelbare lystimpulser, men som igen udlignes af fantasiens psykiske virksomhed, der jo er befriet for kravet om realitetsefterprøvelse' »I fantasien nyder mennesket den frihed fra ydre tvang, som det forlængst har givet afkald på i virkeligheden«⁴⁶. Med en metafor karakteriserer Freud således fantasiens rige som en naturpark: »Fantasiens sjælelige rige er en tilsvarende tilbagetrukket afskærmning mod virkelighedens princip«⁴⁷.

Negt's karakteristik af fantasien som systemsprængende afviger altså fra Freuds analyse. I denne afvigelse støtter han sig til Ernst Blochs filosofi. Bloch kritiserer Freud for at identificere natdrømmens essens med dagdrømmens. Sidstnævnte tilskriver Bloch en anticipatorisk og utopisk kraft. For Bloch repræsenterer dagdrømmene således drømme om at forbedre verden. De sprænger den foreliggende virkelighed ved at rette sig mod en ny og kvalitativt bedre: »Natdrømmens indhold er skjult og fordrejet, dagdrømmens indhold er åbent, udtænkt, anticiperende og dets latens ligger i fremtiden«⁴⁸.

I overensstemmelse med denne tolkning peger Bloch og med ham Negt⁴⁹ på eventyret som en form for dagdrøm med et utopisk og fremadrettet indhold. Allerede hans første eksempel, 'Askepot', falder imidlertid ved siden af. Det rummer ikke det, han ville påvise, nemlig at: »Netop de små helte og de

46. S.Freud: Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, Studienausgabe Bd.1 s.362 f.

47. Ibid s.363

48. Ernst Bloch: Das Prinzip Hoffnung, Bd.1, Frankfurt 1969, s.111

49. Smlgn. Negt: Öffentlichkeit op.cit. s.85

fattige når her frem til stedet, hvor livet er godt«. ⁵⁰ Ganske vist lykkes det for Askepot at komme derhen, hvor livet er godt, men det sker ved at hun gifter sig med prinsen i den *bestående* verden. Da Askepot tilmed avancerer gennem tilpasning, ydmyghed og lydighed, har dette eventyr stik imod Blochs antagelse endog et reaktionært indhold. Eventyret fungerer som ideologibærer, det indøver de sociale roller. Askepot skaber sin lykke ved at acceptere og internalisere de egenskaber og funktioner som anvises kvinden. Hendes søstre, der unddrager sig disse funktioner, fremstilles som onde og tarvelige, og de vinder ikke lykken.

Den strukturelle identitet mellem erfarings- og fantasikategorien hos Negt ligger i hypostaseringen af umiddelbart revolutionære elementer: i erfaringen som »umiddelbar viden« og i fantasien som »specifik produktionsform«. I udviklingen af sit erfaringsbegreb, der snarere står i gæld til den Feuerbachske end den Hegelske erkendelsesteori, afskar Negt den særlige problematik der er med overgangen fra sanselig registrering til væsensmæssig erkendelse. Tilsvarende forsømmer han i sin uddybning af fantasibegrebet den centrale problematik omkring den umiddelbare fantasie forvandling til politisk fantasi. Negt havner i en ond cirkel, når han hævder: »Som massernes autentiske erfaringsmåde rummer fantasien et moment af noget politisk, af nedbrydelsen af de gamle livsforhold, der bærer de nye i sig«. ⁵¹ Negt formidler fantasi og erfaring gennem skiftevis at se de revolutionære kvaliteter hos den ene form for virkelighedstilegnelse garanteret af den anden, dvs. erfaringens revolutionære indhold som garanteret af fantasiens og vice versa. På den ene side skal fantasien tilvejebringe autentisk erfaring

50. Ernst Bloch: *Das Prinzip*, op.cit. s. 410f.

51. Oscar Negt: *Phantasie verbot von Links? Zur Aporie von Bild und Begriff*, i: samme: »Keine Demokratie ohne Sozialismus, Frankfurt 1976, s.284-296, her s.291. De samme problem underminerer C. Wright Mills' begreb »sociological imagination«, hvilket Negt støtter sig til i bogen »Soziologische Phantasie und exemplarisches Lernen« (Frankfurt 1971, da.udg. Roskilde 1975). Mills definerer evne til sociologisk tænkning som »evnen til at overgå fra en synsvinkel til en anden fra en politisk til en psykologisk; fra undersøgelsen af den enkelte familie til vurderingen af planer for den statslige husholdning; fra det teologiske seminar til militære indretninger; fra betragtninger over olieindustrien til undersøgelser af den samtidige lyrik. Det er evnen til at kunne gå fra helt upersonlige og fjertliggende forandringer til de mest intime træk ved det menneskelige væsen ...« (C. W. Mills, »Kritik der soziologischen Denkweise, Neuwied 1963, s.44 da. udgave Reitzel:?)

Af evnen til at tænke sociologisk, dvs. evnen til at kombinere ideer, der tidligere forekom uforenelige, venter Mills sig en løsning på »vor tids kulturelle problemer« (s.56). I Mills' teori fungerer sociologisk fantasi derfor overvejende som en programmatisk, postulerende kategori, der snarere udtrykker ønsket om udviklingen af en nyskabende tænkning end en konkret analyse af de samfundsmæssige strukturer og mekanismer, der ligger til grund for opkomsten eller blokeringen af en sådan. Evnen til sociologisk tænkning udvikles ikke hos Mills, men fremsættes som noget ønskeligt.

gennem uforvansket erkendelse af skjult viden, på den anden side opnår fantasien først sin politiske kvalitet, når den er formidlet gennem tænkningen: »For dem (Marx & Engels, men også for Negt, A/H) er fantasien visse-*lig tænkende fantasi*, en forstærkning af tankens kraft, og ikke et substitut herfor«. ⁵² Negts forsøg på at eftervise at fantasi og erfaring umiddelbart er revolutionære kvaliteter, fører til det for udgangshypotesen modsætningsfulde resultat, at begribende tænkning er forudsætningen for dem begge, mens den proces, der er forbundet med opkomsten af en tænkning, som forstår de samfundsmæssige forholds væsen, dvs. med opkomsten af klassebevidsthed, ikke bliver behandlet.

Et endnu krassere eksempel på at samfundsteoretiske overvejelser funde-*ret* på antagelsen om naturgivne politisk kvaliteter i den naturdriftsøkonomiske energi, findes hos A. Kluge, medforfatter til »Offentlighed og Erfaring«. Kluge mener således, at den egentlige substans i forestillingsevnen er »venstreorienteret energi« ⁵³, der imidlertid også kan tilegnes af højrefløjen. Da denne energi dog fra naturen af er venstret, kan højrefløjen »aldrig for alvor mobilisere denne energi« ⁵⁴, men kun omfunktionere den gennem manipulationer.

Denne teoritypes videnskabelige og politiske paradigme blev oprindeligt udviklet af Wilhelm Reich i »Fascismens Massepsykologi«. ⁵⁵ Da Reichs argumentationsmønster således har været det strukturelle forbillede for Negts og Kluges opfattelse, vil vi analysere dette nærmere.

Reichs udgangsspørgsmål er et resultat af erfaringerne med de fascistiske massebevægelseres sejr i Italien og Tyskland: Hvorledes kunne man forklare, at Nationalsocialismens mystik midt i det kapitalistiske samfunds allerdybeste krise kunne triumfere over den videnskabelige socialismes rationelle erkendelse? Hans svar: Den marxistiske politik havde ikke taget hensyn til massernes psykologi. Vulgærmarxismens antagelse om en paralleludvikling mellem økonomisk krise og en ideologisk venstreorientering hos masserne var blevet gendrevet af historien.

»Der opstod en spaltning mellem udviklingen i den økonomiske basis, der gik mod venstre, og udviklingen i de brede lags ideologi, der bevægede sig mod højre«. ⁵⁶

52. Negt: Phantasieverbot, op.cit. s.290

53. Kluge: Zur Theorie des Films, i: Kluge/Negt: Kritische Theorie, op.cit. s.9-111, her s.43 og s.50.

54. Ibid s.50

55. Wilhelm Reich: Massenpsychologie des Faschismus, Kopenhagen-Prag-Zürich 1933, Reprint Frankfurt 1972, da. udg.:

56. Ibid s.19, da.udg. s.37

Argumentationens videre forløb følger logisk af spaltningssmetaforens præmisser: Hvis den økonomiske basis bevæger sig mod venstre i krisen, og den er entydigt politisk struktureret, så må massernes bevidsthed (hos Negt: de uforvanskede erfaringer) nødvendigvis ligeledes bevæge sig mod venstre. Orienterer masserne sig imidlertid mod højre, som den historiske erfaring har vist, så må der være trængt en psykisk samfundsmæssig kraft ind i mellem den venstreorienterede økonomiske basis og bevidstheden. Vel at mærke en kraft der fratager masserne evnen til at erkende deres indlysende materielle grundlag for at orientere sig mod venstre. Reich dechiffrerer denne samfundsmæssige kraft som kirkens og familiens undertrykkelse og fortrængning af seksualiteten, hvilken gør individerne psykisk forkrøblede og herigennem modtagelige for mystisk og irrationel propaganda.

For Reich bliver marxistisk teori således til seksualøkonomi og marxistisk praksis til revolutionær proletarisk seksualpolitik. Hvis nemlig netop seksualitetens undertrykkelse (hos Negt: fantasiens og erfaringens afstumpning) er den væsentligste årsag til, at masserne ikke hører råbet fra deres økonomiske basis om at rykke til venstre og ikke griber den historisk givne, objektive mulighed for realiseringen af en højere samfundsformation, så må seksualiteten (respektive: erfaringen og fantasien) befries og udvikles. Reichs argumentation ender i den biologisk farvede hypostasering af seksualiteten som umiddelbar revolutionær potens⁵⁷ (hos Negt f.eks. antagelsen om en (biologisk forankret?) i sig selv »revolutionær energi hos proletariatet«, som kan undertrykkes og deformeres i fascistisk retning).⁵⁸

I Reichs senere arbejder sætter denne linie sig endnu stærkere igennem og forleder ham til den spekulative konstruktion af mystiske kosmologier.

Reichs tankefigur (der på centrale punkter findes analogt hos Negt) indebærer to problematiske og teoristrategisk skæbnesvangre antagelser:

For det første antagelsen om eksistensen af samfundsmæssige områder, der i sig selv er så umiddelbart politisk entydigt strukturerede, at erfaringens og bevidsthedens uforstyrrede og ublokerede tilegnelse heraf skulle trække tilsvarende politiske holdninger med sig. Heroverfor vil vi formulere en tese om, at de samfundsmæssige erfaringsområder først og fremmest fremstår som en mangfoldighed af enkeltstående fænomener, der selv i krisen åbner ligeligt for et stort antal divergerende ideologiske tolknings- og legitimeringsmønstre. I sin politiserende karakteristik af den økonomiske basis i krisen som venstrerettet bevæger Reich sig paradoksalt nok indenfor den

57. F.eks. Ibid s.217

58. Oscar Negt: Redebeitrag in »Geschichte und Klassenbewusstsein heute«, Amsterdam 1971, s.44

mekanistiske økonomiforståelse fra 2. internationale, hvis konsekvenser han ellers vender sig imod.

For det andet kritiserer vi antagelsen om umiddelbart systemtruende psykiske kræfter, kvaliteter og behov, der jo står i modsætning til erfaringen om, at det kapitalistiske samfundssystem i en forbavsende målestok er i stand til at absorbere de angiveligt naturgivne revolutionære potenser og transformere dem til systemstabiliserende mekanismer. Reichs teoretisk konstruerede kategori *politisering*, der også er et nøglebegreb i Negts teori er det tilslørede udtryk for problemet: Hvorfor må energi, der allerede i sig selv er revolutionær, dog stadig politiseres, dvs. omstruktureres, før den kan rette sig mod det bestående samfund? Spørgsmålet stilles ikke åbent. Reich falder tværtimod tilbage på antagelsen om den i sig selv revolutionære seksualitet.

Ekskurs om Negts legitimationsforståelse

Negts tese om de klare strukturelle antagonismer i den kapitalistiske samfundsformation spiller en afgørende rolle i hans opfattelse af *legitimationsproblematikken*. Negt betegner den totale sammenhæng mellem borgerlige ideologiske verdensbilleder og tydningsystemer og den herredømmeretfærdiggørende funktion som blot og bar »legitimerende facade«⁵⁹ dvs. et overfladisk kunstigt etableret slør uden materiel kraft. Højtorganiserede kapitalistiske industrisamfund er således ifølge Negt karakteriseret ved en »fundamental strukturel mangel på legitimitet«⁶⁰ Da den borgerlige produktionsmåde »imidlertid kun kan legitimere den fremadskridende samfundsmæssige produktion, og ikke den private tilegnelse bliver legitimitetstabet til en varig foretelse«⁶¹ Massernes skepsis overfor det anerkendelsesværdige ved det bestående samfundssystem og dets mulighed for at retfærdiggøre sig skulle således være det kronisk strukturelle produkt af deres erfaringer i den kapitalistiske produktionsfære. Eller som Negt formulerer det: »Den kapitalistiske produktionsproces producerer ikke kun produktionsforholdene og sin særlige valoriseringsinteresse, men også en udbredt mistillid hos menneskene til disse forholds evne til at legitimere sig«⁶²

59. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.8

60. Ibid s.127

61. Ibid s.134

62. Ibid s.128

Overfor denne variant af legitimationsteorien, der ikke går nær dybt nok, vil vi gøre en række præciseringer og overvejelser gældende, som vi formulerer i diskussion med opfattelserne hos Habermas, Offe, Luhman og Blanke.

Diskussionen af legitimationsproblematikken er på forhånd nært forbundet med den rationalistiske fordom om, at massernes faktiske anerkendelse af de samfundsmæssige forhold primært fuldbyrdes i en fornuftigt argumenterende diskussion af de gyldighedsgrunde og praktiske normer, der fremlægges af det politisk-administrative system. Overfor denne opfattelse vil vi opstille en tese om, at masseloyalitet hovedsageligt gennemføres via mekanismer i ubevidste psykiske processer, og at krav og behov i stort omfang kan være utilfredsstillende uden at systemets legitimitet dermed bringes i fare. Tværtimod, takket være en hel række subjektive tydnings-, forarbejdnings- og kompensationsmekanismer med konfliktløsende virkninger, hvis stabiliseringskraft og absorberingsfunktion ikke må undervurderes, vil selv en kraftig frustration af krav og behov blive akcepteret.

Habermas udvikler ikke dette aspekts systematiske betydning for en empirisk indholdsfyldt legitimationsteori, men antyder den dog i en randbemærkning: »Det nye byproletariats loyalitet og underordning er sikkert snarere blevet opretholdt via en blanding af traditionelle bindinger, fatalistisk medløbervillighed, perspektivløshed og nøgen undertrykkelse end via en overbevisende kraft hos de borgerlige ideologier.«⁶³ Diskussionen af legitimationsproblematikken burde egentlig differentieres efter klasse- og lagspecifikke kriterier, for at forhindre, at den særlige måde hvorpå fremfor alt socialvidenskabeligt kvalificerede intellektuelle opfatter og forarbejder den samfundsmæssige realitet, ureflekteret overføres på de måder, som masserne tilegner sig virkeligheden på.

En yderligere differentiering af legitimeringsprocesserne er foreslået af Claus Offe.⁶⁴ Ifølge denne burde man først og fremmest udskille de former for legitimering, som de beherskede henholder sig til, når de giver et politisk system dets legitimitet. I dette tilfælde udgår den legitimerende proces fra sociale klasser, der anvender bestemte gyldighedskriterier på magtsystemet. Ud fra denne synsvinkel måtte legitimeringsproblemer så føres tilbage til autonome ændringer i de beherskede massers normer og gyldighedskriterier, hvor disse ændringer så igen måtte indarbejdes i en teori om moralsystemers gradvise udvikling. De legitimeringer, som et magtsystem selv frembringer,

63. Habermas: Legitimationsprobleme, op.cit. s.38

64. Claus Offe: Überlegungen und Hypothesen zum Problem politischer Legitimation, i: Bürgerliche Staat und politische Legitimation, udgivet af von R. Ebbighausen, Frankfurt 1976, s.80-105

bør afgrænses fra ovenstående. Legitimeringsbesværligheder i sidstnævnte forstand kunne hidrøre fra flaskehalse i den administrative meningsproduktion eller fra, at de statslige organer bliver mere ømfindtlige mht. deres legitimitet.

I denne sammenhæng burde det af Luhman teoretisk ekspliciterede begreb om »legitimering ved fremgangsmåden«⁶⁵ efterprøves. I så fald måtte der foretages en analyse af såvel realitetsindholdet i Luhmans analyser som af de reelle grænser for den selvlegitimerende evne hos et formelt system, hvori der abstraheres fra de indholdsmæssige kriterier for sandhed og retfærdighed, når bindende afgørelser træffes. Luhman må f.eks. indrømme at generaliseringen af legitimeringsprocessen til en »næsten ubegrundet akcept« af statslige beslutninger forudsætter en velvillig sædvane, der »indenfor visse *tolerancegrænser* akcepterer beslutninger, hvis indhold eller konsekvens endnu er uafklaret«.⁶⁶ Med andre ord: Selvom Luhman påpeger den positiv form, der er knyttet til den rent formelle legitimeringsprocedure kan han ikke fuldstændig udelukke indholdsmæssige kriterier, hvorfor denne norm kun har sin gyldighed indenfor rammer, der ikke i sig selv er formelt determinerede. Videre måtte man afsøge de forskellige typer konfliktområder, som overhovedet kan forårsage legitimeringsproblemer. Iflg. Blanke ligger den centrale kilde til det borgerlige samfunds legitimeringsvanskeligheder i modsigelsen mellem på den ene side den i forfatningen forankrede *politiske* ret til frihed og lighed som statsborger, og på den anden, den økonomiske, samfundsmæssige virkelighed, der via sin ufrihed, ulighed og udbytning netop er karakteriseret ved at være et klassesamfund.⁶⁷ Som konsekvens heraf ville tvivl om systemets legitimitet således være et resultat af den samfundsmæssige skizofreni det borgerlige individ hensattes i, når det som politisk subjekt ser sig udstyret med frihedens og lighedens attributter, samtidig med at det i den økonomiske sfære er underkastet ufriheden og ulighedens åg.

65. Niklas Luhman: *Legitimation durch Verfahren*, Neuwied 1969

66. *Ibid* s.28

67. Bernhard Blanke: *Gesellschaftliche Ungleichheit und politische Gleichheit als Legitimationsproblem*, i: *Vorgänge* nr.20, 1976, s.106-113. I modsætning til denne legitimationskonception forekommer det os at være problematisk, at ville forklare legitimationsproblemer ud fra *en* grundlæggende strukturel sammenhæng i det kapitalistiske samfund (f.eks. forholdet mellem cirkulation og produktion) istedet for at begribe disse ud fra *mangfoldigheden* af empirisk variable, samfundsmæssige konstellationer. I Blankes udvidede konstruktion påstås nemlig, at masserne har udviklet sig til »ideelle borgere«, altså til autentiske cirkulationssubjekter. I denne argumentation forveksles den på niveauet »Kapital i almenhed« udviklede bevidsthed med den virkelige empiriske massebevidsthed. Facismens historiske eksempel viser, hvor let masserne kan formåes til at opgives deres fundamentale politiske rettigheder til fordel for ideologiske surrogater som »bevarelse af Folkefællesskabet« og »forsvar mod den internationale jødedom«.

Med denne legitimitetskonflikt som eksempel vil vi – mod den negtske opfattelse af det borgerlige samfund som karakteriseret ved en *strukturel* mangel på legitimitet – illustrere vores tese: At legitimitetsproblemer kun dannes indenfor specifikke og temporært begrænsede konstellationer under særlige betingelser. Samkvemsformerne frihed og lighed er i det borgerlige samfund for det første overvejende begrænset til den statslige og den politiske sfære. Heroverfor gælder økonomien og familien som private områder og er derfor ikke underlagt frihedens og lighedens formmæssige principper. Et forhold som de herskende ideologier og massernes hverdagsbevidsthed netop reflekterer analogt under normale tilstande i det borgerlige samfund. Det kan ikke fastholdes som en almen, permanent og strukturel forudsætning, at masserne – og ikke kun en minoritet – har til hensigt at sprænge denne grænse for frihedens og lighedens gyldighed ved at føre disse principper ind i produktionssfærens private telt; dvs. ophøre med at betragte det borgerlige samfunds struktur som naturgivet og underkaste det grundlæggende forandringer. Tvært imod må udbredelsen af en sådan hensigt forstås og analyseres som en yderst kompleks læreproces, der afhænger af mange forhold og kun udfolder sig under særlige betingelser i specifikke historiske konjunkturer.

Vi vil hævde, at legitimitetsproblemer kun bliver akutte under økonomiske kriser. Så længe det borgerlige samfund gennem udviklingen af produktivkræfterne tillader et materielt levenivo og en behovstilfredsstillelse, svarende til den konventionelle standard, antager legitimitetsspørgsmålet ikke nogen faretruende dimension: Systemkonforme ydelser i form af værdier, fritid og sikkerhed substituerer problemet om systemets legitimitet. Ifølge vor opfattelse er den økonomiske krise en nødvendig betingelse for den mulige opkomst af andre kriserformer, som f.eks. en mangel på rationelle afgørelser i det administrative system (rationalitetskrise), manglende generel handlingsmotivation (motivationskrise) eller manglende fælleskriterier i vurderingen af eksisterende politiske sammenhænge (legitimitetskrise).⁶⁸ Til forskel fra Habermas anser vi således statsapparatets eller det økonomiske systems midlertidige effektivitet overfor den materielle reproduktion for at have en legitimerende effekt.⁶⁹

Vores tese falder dog ikke sammen med den udbredte opfattelse, at den borgerlige produktionsforms latente modsætninger træder åbent frem i krisen og bevidst forarbejdes på adækvat måde, dvs. opfattelsen om at krisen kan betragtes som en automatisk virkende mekanisme for praktisk ideologikritik og ødelæggelse af det kapitalistiske systems legitimitet. Tværtimod har vi en

68. Smlgn. Habermas: Legitimationsprobleme, op.cit. s.72f.

69. Smlgn. Habermas: legitimationsprobleme in modernen Staat, i Habermas: Zur Rekonstruktion, op.cit. s.274

formodning om, at også krisen delvist kan fungere som legitimeringsgrundlag, idet statsapparatet i krisen får lejlighed til at optræde som legemliggørelsen af det klasseneutrale almenvæl og til at træffe en række forholdsregler til igangsættelse og stabilisering af den økonomiske vækst, hvilket indenfor systemets logik synes at komme alle til gode: Uden profitter ingen arbejdspladser. Hvorledes dette skin nedbrydes og hvorledes enkeltstående stridigheder om enkelte statslige forholdsregler slår om i fundamental og principiel mistillid til systemets legitimitet, må udviklingen af en systematisk legitimitetsteori, der bygger på empirisk forskning, vise.

2. Negts tolkning af den marxske værdiforms-dialektik som grundlag for hans samfundsteoretiske udkast:

Negts grundlæggende teoretiske forestilling om, at der indenfor det borgerlige samfund kan afdækkes umiddelbart revolutionære potentialer, som endnu ikke er kapitalunderlagte, har sin oprindelse i hans specielle tolkning af den marxske vareanalyse.

Negt overtager varens dobbeltbestemmelse som brugs- og bytteværdi fra Marx, og præciserer bestemmelserne på følgende måde: »Som brugsværdi er produktet en almen forudsætning for menneskeligt liv og dermed uafhængig af en bestemt samfundsorden, mens den som bytteværdi – eller snarere som værdi – har en bestemt produktionsmåde og samfundsform som forudsætning ...«⁷⁰

På et alment historieteoretisk plan er denne skelnen mellem de almene, naturnødvendige stofflige forudsætninger for enhver samfundsmæssig reproduktion (arbejdsproces, behovstilfredsstillelse med brugsværdier) og reproduktionens særlige historiske udformning rigtig; men den identificeres fejlagtigt med den specifikke modsigelse mellem brugs- og bytteværdi, der er indeholdt i *selve* varen. Bestemmelsen af brugsværdien som brugsværdi overhovedet er at forstå som et forhold mellem naturstof og menneske, mens varens brugsværdi er bestemt som en historisk specifik *samfundsmæssig* brugsværdi. Hvad der er brugsværdi i samfundsmæssig forstand, afgøres af det på ethvert tidspunkt hi-

70. Negt: Über das Verhältnis von Ökonomie und Gesellschaftstheorie bei Karl Marx, Hamburg 1973, s.15

storisk dominerende samfundsstrukturerende princip. I det kapitalistiske samfund må brugsværdien således forklares ud fra kapitalforholdet. Negt forveksler altså brugsværdien som brugsværdi slet og ret, med den særlige bestemmelse af varens brugsværdi. Derfor bliver hans bestemmelse af brugsværdien utilstrækkelig: »Som genstand for *menneskelige* behov og dermed som uafhængig af den til enhver tid bestående samfundsorden er brugsværdien endnu ikke udtryk for et produktionsforhold ...«⁷¹ Negts fejl består deri, at han, skønt han foretager en analyse af *varens* dobbeltkarakter, samtidig betragter brugsværdien transhistorisk ubestemt som et forhold mellem menneske og natur.

Negt reducerer den samfundsmæssige dimension i kapitalismen til et enkelt princip – bytteværdien – og reflekterer ikke dennes enhed med brugsværdien som det uomgængelige materielle grundlag.^{71a} I hans tolkning af erkendelsen i Kritikken af den Politiske Økonomi er hele brugsværdiproduktionen »blot et vedhæng til vareproduktionen«.⁷² Negt er af den opfattelse, at med vareproduktionens udbredelse »svinder brugsværdiens betydning for byttet og dermed for realiseringen af bytteværdien: Dette betinger, at de kvalitative bestemmelser forsvinder om bag de kvantitative, og at de konkrete samfundsmæssige processer 'fortrænges' fra bevidstheden og erstattes med abstrakte begreber og ideologier«.⁷³

Det kapitalistiske produktionsforhold opfattes ikke som enheden af brugsværdi og værdi, arbejdsproces og valoriseringsproces, men reduceres til ét plan: nemlig til den rene bytteværdisammenhæng, frigjort fra alle stofflige forudsætninger. »I sit 'materialistiske instinkt' går kapitalen mod tiltagende *abstraktion*; den har en tendens til at *distancere* sig fundamentalt fra alt hvad der i egenskab af blot og bar menneskelig kvalitet forhindrer varloriseringsprocessens stadig højere organisering – altså fra *brugsværdierne*, de menneskelige behov, arbejdernes interesser ...«⁷⁴

71. Ibid s.14

71a. Negts opfattelse af varens dobbeltkarakter går tilbage til Adornos forståelse af bytteprincippet. Som Wolfgang Müller meget rammende påpeger i »Geld und Geist. Zur Entstehungsgeschichte von Identitätsbewusstsein und Rationalität seit der Antike« (Frankfurt/New York 1977, s. 190 ff. 7 Bestemmer Adorno ikke det borgerlige samfunds væsen ud fra kapitalforholdet, men derimod i en forkortet form ud fra byttet. Hermed sætter Adorno og Horkheimer byttet lig med adskillelsen mellem håndens og håndens arbejde. Arbejdsdeling og bytteforhold smelter sammen. Hos Horkheimer/Adorno reflekterer byttekategorien således ikke den samfundsmæssige synteses særlige karakter; men derimod blot arbejdsprocessens ikkespecificerede form.

72. Negt: diskussionsbidrag i »Geschichte und Klassenbewusstsein heute« op.cit. s.28

73. Negt: Soziologische Phantasie, op.cit. s.136

74. Negt: Öffentlichkeit, op.cit.s. 308f.

Adskillelsen af værdi og brugsværdi modsvarer hos Negt opdelingen i de to former for arbejde, der ligger til grund herfor. »Når varen betragtes i sine to aspekter som naturform og værdiform, så er arbejdets adskillelse i det konkret nyttige arbejde, der producerer

Negts utilstrækkelige opfattelse af værdiformen slår ned i hans afhistoriserede forståelse af brugsværdien, i hvilken brugsværdien løftes ud af sin sammenhæng med det borgerlige samfund, hvorved Negt bliver i stand til at forklare den som et sytemsprængende princip, der er uforeneligt med kapitalforholdet. Men opfattelsen gør sig også gældende i hans fremstilling af værdikategoriens specifikke indhold hos Marx.

I sine »teser til en marxistisk retsteori« foretager Negt følgende sammenfatning: »Når retsformen og alle de hermed forbundne tvangsapparater ... er nødvendige til regulering af det samfundsmæssige samkvem, kan dette tages som et sikkert tegn på, at arbejdet endnu ikke gælder som menneskets primære livsbehov, at der altså eksisterer *arbejdstvang*, at den samfundsmæssige konstitutionssammenhæng væsentligst hviler på værdiens realabstraktion«. ⁷⁵

Det stofskifte med naturen, der er en væsentlig betingelse for alle samfundsformationer, og som for de samfundsmæssige individer udtrykker sig som arbejdstvang og driftsafkald, identificeres af Negt med den specifikke form for samfundsmæssig syntese, som i det borgerlige samfund udtrykkes af værdikategorien. I modsætning til Marx er arbejdstvang og driftsafkald for Negt således synonymt med værdiformen. ⁷⁶

Det springende punkt i Kritikken af den Politiske Økonomi, nemlig arbejdets dobbeltkarakter, tolkes altså som en universel og transhistorisk modsætning mellem tvangsmæssigt og selvbestemt frit arbejde. I overensstemmelse hermed opfatter Negt ikke kategorierne abstrakt og konkret arbejde som specifikke økonomiske kategorier, men derimod som udtryk for om det af arbejdsprocessen bestemte forhold mellem arbejderen og hans arbejde er fremmedgjort eller ikke fremmedgjort. For Negt er disse begreber således psykologiske kategorier, der beskriver arbejderens opfattelse af sit arbejde.

Eftersom Negt, som påvist ovenfor, løfter brugsværdien ud af den modsætningsfulde enhed i varen og gør den til et kontrært med bytteværdien uforeneligt og negatorisk potentiale, kan han forvandle sin version af værdiformsana-

brugsværdier, og det abstrakt menneskelige arbejde, der danner vareværdien ... af afgørende betydning for løsningen af arbejdsværdiproblemet. (Negt: Verhältnis von Ökonomie und Gesellschaftstheorie, op.cit. s.16). Negt erkender ikke, at den abstrakt menneskelige arbejdskraft ikke kan ytre sig som sådan. Der kan kun finde udlæg af konkret arbejde sted, der så på markedet må fremstille sig som sin modsætning. Det abstrakte arbejde adskilles ikke fra det konkrete, men *reduceres* derimod via arbejdsprodukternes ækvivalering i byttet til det abstrakte. I modsætning til adskillelsesbegrebet, der suggerer, at det drejer sig om autonome substanser med uafhængig eksistens, indeholder reduktionsbegrebet tanken om en stadig bestående betingethed.

75. Negt: 10 Thesen zur marxistischen Rechtstheorie, i: Probleme der marxistische Rechtstheorie, udgivet af H. Rottleutner, Frankfurt 1975 s.10-71, her s.28

76. Ibid s.21

lysen til en revolutionsteori. Brugsværdien, der filosofisk tolkes som udtryk for det særlige, unike og konkrete, vægrer sig mod den voldelige undertrykkelse fra værdien, der opfattes som repræsenterende det abstrakt-systematiske, formelt-lovbundne, almene.⁷⁷

Dermed placerer Negt det revolutionsteoretiske tyngdepunkt i konfrontationen mellem de to antagonistiske produktionsformer, i stedet for at udlede muligheden for systemtranscenderende bevægelser af de immanente modsætninger. Han funderer muligheden for revolutionære udviklinger på førindustrielle, brugsværdiorienterede produktionsformer, som er fremmede og ydre i forhold til det kapitalistiske samfund.

I det udviklede kapitalistiske samfund finder Negt eksempler på produktionsformer, der er atypiske i forhold til kapitalprocessen, indenfor områderne videnskab og børneopdragelse. Disse forstås som udøvende en immuniserende virkning overfor bytteabstraktioner og bytterelationer. »I det vellykkede morbar-forhold er der bibeholdt rudimenter af en før-industriell produktionsmåde, der beroede på behovstilfredsstillelse, gennem virkelige brugsværdier. De første forbindelser mellem mor og barn lader sig ikke reducere til bytteabstraktioner, selvom de er omgivet af sådanne«.⁷⁸

Negts model til forklaring af revolutionære processer står i gæld til Adornos kritiske teori. Adorno forstår værdibevægelsen som en lukket tvangssammenhæng, der ikke kan brydes op indefra.⁷⁹ For at kunne fastholde muligheden af revolutioner overskrider Negt Adornos bidrag ved at konstruere substantielle, kapitaleksterne områder, hvor ikkevaloriserbare livs- og erfaringsformer gør sig gældende.

77. Idet han knytter an til Blea Balázs, ser Negt i overgangen fra stumfilmen til tonefilmen »faren for ødelæggelse af netop den 'konkretionens umiddelbarhed', der modsætter sig de kapitalistiske værdiabstraktioner. (Negt: Massenmedien: Herrschaftsmittel oder Instrumente der Befreiung, i: Kritische Kommunikationsforschung, München 1973, s.17)

78. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.48f. smlgn. også s.47

79. Adornos kritiske samfundsteori bygger på den tanke, at det kapitalistiske samfund via bytteværdiens dominans berøver alle fænomener i hele den tingslige og menneskelige verden deres specifikke karakteristika og underkaster dem en identificerende, afindividualiserende almenhed, der opløser deres særlige kvalitet. »Den samfundsmæssige totalitet fremstår som absorberet af aporier, *hvad den også er*«.

(Adorno: Ästhetische Theorie, i: Gesammelte Schriften, Bd.7, Frankfurt 1970, s.353) Alt i alt står Negt i gæld til Adornos konception, der henviser til »det underlige, ugenomsigtige, ufattede« som sprængende momenter (Adorno: Minima Moralia, Frankfurt 1971, s.200). Overfor den universelle neutralisering af det særegne i den styrede verden, kan kun sættes den vage forhåbning om åndens modstand mod den totale samfundsmæssiggørelses tvangskarakter: »Udelukkende hvis ånden overlever og videreføres i sin udviklede form bliver modstand mod den samfundsmæssige totalitets almagt mulig« (ibid s.348). Kunstværket skal forhindre katastrofen ved at besværges den. Idet sin distance til samfundet repræsenterer kunstværket et princip, der står i modsætning til samfundet. »Kunstværket er statholder for de ikke længere af byttet skamferede ting ... (ibid s.337)

Da Negt i sin analyse af værdiformen gør brugsværdien til et princip, som er adskilt fra og står i modsætning til bytteværdien, kan brugsværdiproduktionen antages at være grundlæggende uforenelig med den valoriseringsbestemte produktion. Grundlaget for Negts opfattelse forsvinder derfor med erkendelsen af, at brugsværdien udgør bytteværdiens uundgåelige materielle grundlag og at brugsværdiproduktionen derfor er en nødvendig betingelse for værdiskabelsen. Bytte- og brugsværdiproduktion er ikke uforenelige modsætninger, tværtimod; i det borgerlige samfund eksisterer de kun som en umiddelbar enhed.

Den teoriehistoriske oprindelse til det her kritiserede forsøg på i tolkningen af vareanalysen at forstå brugsværdien som det systemkritiske element findes hos Georg Lukacs i hans bog »Geschichte und Klassenbewusstsein«. ⁸⁰

Lukacs forstår vareproduktionen som det kapitalistiske samfunds centrale strukturelle princip. I vareformen åbenbares kapitalismens grundlæggende karakter, der består i en total tingsliggørelse af de samfundsmæssige forhold. Vareformens universalitet fører til en opløsning af brugsværdien som varens substrat. Kvantificeringen af objekterne fremstår som et tingsliggørende slør, der lægger sig over objekternes sande væsen: »Når brugsværdierne fremtræder som varer, får de en ny objektivitet, en ny tingslighed ..., i hvilken deres oprindelige, egentlige tingslighed tilintetgøres og forsvinder«. ⁸¹ Den brugsværdi, der er blevet fremmedgjort overfor sin egentlige væren gennem vareformens okkupation af den, gør sig imidlertid under krisen gældende overfor bytteværdien. »Tingenes kvalitative væren, der som den uforståede og udskilte ting i sig selv – dvs. som brugsværdi – fører sit ekstraøkonomiske liv, og som man – så længe de økonomiske love fungerer normalt – mener roligt at kunne ignorere, bliver i krisen pludselig ... til den udslagsgivende faktor«. ⁸²

Kvantificeringen af objekterne og bytteværdiens overhøjhed over brugsværdien åbenbarer sig imidlertid ifølge Lukacs ikke kun i krisen, men også i varen arbejdskraft. Da arbejdereren er tvunget til at sælge sin arbejdskraft, oplever han den samfundsmæssige abstraktionsproces på sig selv. Den spaltning, som arbejdereren ved salget må foretage af sig selv i arbejdskraften og sin fulde personlighed muliggør samtidig, at han kan blive bevidst om de fetischerede forhold. Idet han oplever sig selv som vare, oplever han samtidig totalstrukturen i det på vareproduktionen beroende samfund. Den kvalitative, levende kerne bryder igennem skallen af tingsliggjorte relationer: »Den

80. Lukacs: *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Neuwied 1968

81. *Ibid* s.183

82. *Ibid* s.201f.

særlige objektive karakter ved arbejdet, som vare, dets 'brugsværdi' ... der som alle brugsværdier forsvinder sporløst i kapitalismens kvantitative byttekategorier udvikler sig i og gennem denne bevidsthed til samfundsmæssig virkelighed«. ⁸³

Negts kritik af Lukacs retter sig ikke mod det teoretiske grundmønster i dennes argumentation, men kritiserer abstraktionsnivoet i den Lukacske teori. »Det rigtige materialistiske standpunkt hos Lukacs ligger deri, at den enkelte proletar i sin egenskab af arbejdskraftvare kan blive bevidst om og kritisk overfor vareproduktionen. Desværre udvikler og konkretiserer han dette standpunkt i en fejlagtig retning«. ⁸⁴

Negt forstår således ikke sit eget forsøg som en afvisning af Lukacs model, men tværtimod som en videreudvikling heraf. Hvad Lukacs spekulativt formulerer om den enkelte proletar – altså om åbenbaring af varesammenhængen gennem brugsværdien – overfører Negt på hele klassen. Gennem opbygningen af en brugsværdirettet proletarisk offentlighed bliver der stillet spørgsmål ved værdi abstraktionen. Formidlingen mellem den enkeltes og hele klassens erfaring, der hos Lukacs foregår gennem det leninistiske parti, klares hos Negt således gennem organiseringen af en egenhændig produktion af – i den Negtske forstand – livssammenhænge. Fejlen er den samme: Brugsværdien forvandles til en kategori, der er negativ overfor den samfundsmæssige kapitalistiske vareproduktion.

3. Negts rekurs til antropologien:

Vi har vist, at Negt bygger sin revolutionsteori på antagelsen om eksistensen af en »blok af virkeligt liv« ⁸⁵ som skulle stå i modsætning til valoriserings-

83. Ibid s.296

Den centrale fejl ved Lukacs' model som ved enhver opfattelse af »Klassebevidsthed«, der lader sig føre tilbage til kategorien selv, er overbetoningen af det rationelle, bevidste element i den subjektive handlen, der helt går fejl af de virkelige forhold i historiske omvæltningsprocessers realitet. Også under revolutioner gør en stor del af de revolutionære masser sig illusioner om, hvad det er, de fuldbyrder og hvad det er, der foregår: De ved det ikke, men de gør det.

84. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.420

85. Ibid s.107

Konstruktionen »en blok af virkeligt liv« har en rationel kerne som historisk kategori, når man afklæder den dens antropologiske bindinger: F.eks. kunne de implicere den subjektive dimension i erindringen om tidligere kampe eller traditionelle livs- og produktionsformers

interessen. Vi vil nu undersøge fremstillingen af og begrundelsen for denne »blok« noget nærmere. Negt griber tilbage til den unge Marx og hans anvendelse af Feuerbachs kategori »de menneskelige arts kræfter«, og definerer disse som »socialitet, samarbejde, frihed, bevidsthed, universalitet, behovsrighed og den subjektive menneskelige sanselighed«. ⁸⁶ Ifølge Negt bringer kapitalismen kun nogle få snævert specialiserede menneskelige egenskaber til udfoldelse, mens den undertrykker de resterende. Kapitalismen lader således ikke »helhedsstrukturen af menneskenes artshistoriske egenskaber komme til udtryk«. ⁸⁷ Følgelig tilskriver Negt kapitalismen »en deformation af menneskenes væsens egenskaber«. ⁸⁸ Dette ser han på den anden side som en permanent svaghed ved det kapitalistiske system. »Kapitalismen er nødt til at 'besudle' sig med menneskene. Det er det, der udgør dens ekstreme labilitet. Allerede når kapitalismen gør den menneskelige bevidsthed og livssammenhæng til sit vigtigste råstof og til stedet for sin realisering, frembringer den forhold, der næsten på ethvert tidspunkt tenderer mod en revolutionær eksplosion«. ⁸⁹

Hermed påstås, at der er en uforenelig modsætning mellem det egentlige menneskelige arts væsen og den kapitalistiske samfundsstruktur; revolutionsteorien forankres således i biologisk-antropologiske forudsætninger. ⁹⁰ Heraf følger samtidig forestillingen om det borgerlige samfunds vedvarende, latent tilstedeværende krisetilbøjelighed.

Negts forsøg på at bruge denne tankegang i overensstemmelse med den marxske samfundsanalyse, leder ham til en bekræftende henvisning til de marxske ungdomsskrifter, uden først at kritisere den ideologiske indskrænkethed, der præger disse, fordi de bygger på Feuerbachs antropologi.

Negt overser dermed den centrale betydning i Marx's brud med Feuerbach og den heraf følgende nyetablering af en samfundsteori, der ikke længere byg-

sammenstød med den kapitalistiske produktions tvangsformer. Vores kritik retter sig mod den fejlagtige almengjorte opvurdering af en sådan blok af forgangen til en systematisk kategori.

86. Ibid s.148

87. Ibid s.135

88. Soziologische Phantasie, cit. s.69

89. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.309 smlgn. også s.307: »Hele Menneskets organisation modsætter sig denne reduktion til en enkelt interesse som giver sig ud for at være det hele«.

90. I forbifarten formulerer Negt ganske vist en indsigt i, at »menneskets væsen« ikke må opfattes som noget naturgivent, som blot fordrejes af kapitalismen. Han opgiver dog umiddelbart efter denne erkendelse, idet han få linier senere definerer den proletariske offentlighed som en instans i hvilken »denne undertrykte og i kapitalforholdet fordrejede udfoldelse menneskelig sanselighed kommer *til sig selv*« (Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.486)

gede på en antropologisk opfattelse af menneskets artsegenskaber men derimod på samfundsmæssig – økonomiske kategorier.⁹¹

I et brev til Feuerbach af 11. august 1844 skriver Marx: »Jeg ved ikke, om det er med overlæg, men i Deres skrifter (hermed menes flg. af Feuerbachs arbejder: »Philosophie der Vernunft« og »Wesen des Glaubens«, A/H), har de givet socialismen et filosofisk grundlag, og kommunisterne har også forstået disse arbejder sådan. Menneskenes enhed med menneskene, der er begrundet i den virkelige forskel mellem menneskene, og begrebet om menneskeheden når det bringes ned på jorden fra abstraktionernes højde, hvad er det andet end begrebet om samfundet«!⁹² Ved at tage udgangspunkt i denne forståelse af den Feuerbachske teori, stiller Marx sig endnu blot den opgave at anvende Feuerbachs erkendelse på andre genstandsområder. Kritikken af religionen, der ifølge Marx var forudsætningen for enhver yderligere kritisk analyse af samfundet, udbredes til en kritik af det verdslige, af politikken og retten.⁹³

I de »Økonomisk-filosofiske Manuskripter« fra 1844 foretager Marx et stort anlagt forsøg på en produktiv anvendelse af Feuerbach på økonomiens område. Den kritik Marx udvikler er grundlæggende af filosofisk karakter. Efter at han i første omgang har fremstillet konsekvenserne af privatejendommens eksistens for arbejderklassens livsbetingelser og forklaret kapitalens profit som stammende fra et tillæg til prisen, fastslår Marx sammenfattende, at »arbejderen, degraderes til vare og til den elendigste vare ...«⁹⁴ Med arbejderens eksistensform som vare kulminerer fremmedgørelsen. Privatejendommen gør arbejderen fremmed overfor sit arbejde og produk-

91. Den centrale betydning af det »epistemologiske brud« i Marx' teoretiske udvikling er især blevet påpeget af Louis Althusser i »Pour Marx« (Paris 1965) med det formål at demonstrere den marxistiske teoris uophævelige specifitet og egenart overfor moralsk-antropologiske tolkninger. Althusser har præciseret sin periodisering af den marxiske teorihistorie, der opdeler Marx' produktion i Ungdomsværker (Dissertation, Økonomisk-Filosofiske Manuskripter, Den hellige Familie). Bruddets værker (Feuerbach Teserne, Den Tyske Ideologi) Modningens værker (fra »det Kommunistisk Manifest« til »Løn, Pris og Profit«) og Modne værker (Fra Grundrids til Randglossen zu Wagner), i sit »Reponse a John Lewis« (Paris 1973). Bruddet med kategorisystemet: Artsvæsen-fremmedgørelse-fremmedgjort arbejde, skal ifølge denne præcisering ikke forstås som et snit en gang for alle, men som en vedvarende kamp, der strækker sig helt ind i den indre struktur i Kritikken af Den Politiske Økonomi (Smlgn. s.51-63). Althusser overser dog Marx' opgør med den Feuerbachske antropologi og den hegelske dialektik, når han læser kategorierne tingsliggørelse og fetischisme i Kritikken af den Politiske Økonomi som levn fra en antropologisk ideologi og derved overser, at en fremstilling af de historiske samfundsmæssige forhold som kvaliteter ved ting er fuldt tænkelige også uden en forudsætning om et menneskeligt arts væsen.

92. NEW, Bd.27 s.425

93. Smlgn. Marx: Einleitung zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, MEW Bd. 1. s.379

94. Marx: Ökonomisch-Philosophische Manuskripte, MEW EB 1, s.510

tet af sit arbejde samt overfor sig selv som artsvæsen. Dermed giver den menneskene et fremmedgjort forhold til sig selv: »Overhovedet sætningen, at mennesket er fremmedgjort overfor sit artsvæsen, betyder, at det ene menneske er fremmedgjort i forhold til det andet ligesom ethvert menneske er fremmedgjort fra det menneskelige væsen«. ⁹⁵ For den unge Marx er det således på basis af en antropologisk bestemmelse af menneskenes væsen, at nationaløkonomiens kendsgerninger får deres kritiske impuls. Det borgerlige samfund fremstår som umoralsk, eftersom det forvrænger menneskets artsvæsen.

Da Marx i sin videre teoretiske udvikling bryder med Feuerbachs teori, må han påny forklare, hvad en *kritik* af det borgerlige samfund indebærer. Dette opgør med den filosofiske samvittighed følger i 1845 i »Den tyske Ideologi«. Marx bebrejder i dette skrift de »sande socialister« at de anvender a-historiske abstraktioner á la begrebet om »menneskets væsen« som grundlag for deres samfundsteori. Den humanistiske kritik – som Marx endnu lovpriste i de »Økonomisk-filosofiske Manuskripter« ⁹⁶ – bliver nu selv genstand for kritik: »Efter at vi således er blevet færdig med kommunismen og socialismen fører vores forfatter (her Herman Semmig, A/H) os ind i den højeste enhed af begge: humanismen. Fra dette øjeblik betræder vi »Menneskets« land ...« ⁹⁷ Idet humanismen har sit udgangspunkt i filosofiske refleksioner over menneskets væsen, udgør den en filosofisk-moralsk kritik og forbliver i ideologiernes rige.

Det filosofiske grundlag for den kritiske samfundsteori opgives, og kritikken af modsigelserne i selve den samfundsmæssige virkelighed udvikles. De filosofiske kategorier fremmedgørelse og artsvæsen giver plads for de økonomiske kategorier, der forklarer den kapitalistiske produktionsmådes immanente modsigelser.

Marx vender sig skarpt mod Feuerbach, når han med Karl Grün som eksempel påpeger, at dennes »tro på den tyske filosofis resultater, som de er nedlagt hos Feuerbach, nemlig at *Mennesket*, det rene sande menneske skulle være verdenshistoriens endemål, at religionen skulle være det yderliggjorte menneskevæsen, at det menneskelige væsen skulle være målestok for den menneskelige væren og alle ting ...« ⁹⁹ kun fører til ignorering af de virkelige økonomiske og politiske konstellationer. Dermed er det ifølge Marx ikke mere muligt at nå frem til en konsistent samfundskritik ved at

95. Ibid s.518

96. Ibid s.468

97. Marx/Engels: Deutsche Ideologie, Mew bd. 3, s.454

98. Bortfalder.

99. Marx/Engels: Deutsche Ideologie, op.cit. s.475

anvende Feuerbach på det sociale liv.¹⁰⁰ I og med Marx således udvikler den historiske materialismes grundlæggende anskuelser forkaster han med erkendelse af, at mennesket er et produkt af de samfundsmæssige forhold, den Feuerbachorienterede kritik i sine tidlige arbejder og erstatter den med kritikken af den politiske økonomi, hvis mål det er at eftervise den borgerlige produktionsmådes historisk forgængelige karakter. Mens Ricardos sprog tone endnu i »Exzerptheften« fra den moraliserende kritiks standpunkt karakteriseredes som kynisk og brutal, så retfærdiggør Marx i »Filosofiens Elendighed« denne som det adækvate udtryk for de virkelige forhold og erklærer den skånselsløse blotlæggelse af de samfundsmæssige bevægelseslove, der afviser en moralsk antropologisk fundering af kritikken, for at være det eneste mulige forskningsprincip: ... »når de (de franske skribenter, A/H) bebrejder Ricardo og dennes skole deres kyniske sprog, så er det kun, fordi det krænker dem at se de økonomiske forhold helt nøgent afdækket og at se bourgeoisiets mysterier forrådt«. ¹⁰¹

Hermed har socialismen nået sin selvforståelse som videnskab. I centrum står ikke længere det *fremmedgjorte* arbejde, som udtryk for en forvrængning af menneskets arts væsen, – men derimod den tilegnelse af *ubetalt merarbejde*, der fuldbyrdes gennem værdiloven, altså det kapitalistiske udbytningsforhold.

Som Habermas viste i et tidligt arbejde, så kan selv så central en kategori som arbejdet ikke ahistorisk tilskrives »Menneskets arts væsen«: »Intet er klarere end sammenhængen mellem det aktuelt dominerende begreb om mennesket som et arbejdende og handlende væsen og så det borgerlige arbejdes verden; begrebet dukker via Herder og Hegel op hos Marx ved industrisamfundets begyndelse og med dets udfoldelse bliver begrebet grundlag for en ny disciplin – den filosofiske antropologi«. ¹⁰² Habermas drager den konsekvente slutning, at sociologien ikke kan overtage sine målestokke fra antropologien som en art grundvidenskab. Antropologiske opfattelser af menneskets væsen – herunder også de venstreorienterede må tværtimod forklares ud fra strukturen i det samfund, som de ikke er noget tilfældigt produkt af.

Takket være antagelsen om en specifik menneskelig artsnatur bliver det muligt for Negt at skelne mellem sande og falske behov: »Kategorien *sande behov* må under de bestående forhold få noget flimrende og u håndgribeligt over sig, da dens sandhedsindhold kun kan påvises, når disse behov er

100. Smlgn. Ibid s.479

101. Marx: Das Elend der Philosophie, MEW 4 s.83

102. Habermas: Anthropologie, i: Habermas: Arbeit, Erkenntnis, Fortschritt, Amsterdam 1970, s.179

fuldt udviklede; ikke desto mindre eksisterer de og er under udvikling. *For-di de findes*, har følgende sætning indholdsmæssig betydning: Kravet om de sande behov indeholder en konkret vejledning i at afvise de falske behov«. ¹⁰³

Da de sande behov ikke kan tilfredsstilles under kapitalismen, fordi denne ifølge sin karakter står i modsætning til menneskets væsen, så må kapitalismen stille surrogattilfredsstillelser til rådighed for at opretholde sin funktionsstabilitet. »Den objektivt blokerede tilfredsstillelse af sande samfundsmæssige behov ... kompenseres gennem surrogattilfredsstillelser ...« ¹⁰⁴ Heraf afleder Negt arbejderskolingens opgave: at adskille de kunstige behov fra de sande og at rangordne de objektivt sande menneskelige behov. Umuligheden af at definere de sande behov skyldes deres kategoriale afhængighed af den spekulative konstruktion af et menneskeligt arts-væsen, der normativt sættes op overfor realhistorien.

Strategien med at politisere behovene fordrer en fremgangsmåde, hvor de empirisk eksisterende behov ved hjælp af prøve-fejle metoden afprøves for evt. mangler. Negt medgiver »at man ofte ikke på forhånd kan sige om bestemte interesser er politiserbare«. ¹⁰⁵ På den anden side implicerer dette udsagn, at der faktisk findes emancipatoriske behov, som man direkte kan knytte an til og udvikle gennem agitation. Negt påstår, at der i menneskets natur ligger substantielle behov, som gør krav på befrielse fra udbytning og overherredømme. Han er således enig med Fritz Haug i, at valoriseringsstandpunktet står i kras modsætning til »det som mennesket i sig selv er og vil«. ¹⁰⁶ (Wolfgang Fritz Haug: »Kritik der Warenaesthetik«, Frankfurt 1971, oversætters bemærkning).

Vi møder her denne samme tankekonstruktion, som vi lige har problematiseret i sammenhæng med Negts tolkning af vareanalysen. Brugsværdiens egentlige sande natur korresponderer med det egentlige sande indhold i de menneskelige behov. Forskningsstrategisk vil vi derimod gå ud fra, at totaliteten af de eksisterende, historisk specifikke behov må forstås som samfundsmæssigt producerede, og de kan derfor ikke tilkendes nogen revolutionsteoretisk opvurdering ud fra antropologiske aksiomer.

Heraf følger ikke at vi bestrider det biologisk naturgivne indhold i de menneskelige behov. Vi insisterer imidlertid på, at disse grundbehov ikke kan

103. Negt: Öffentlichkeit, op.cit.s.150. Vanskeligheden ved at forstå dette udsagn ligger i argumentationsformen, som ender i tautologien om, at der findes sande behov, fordi de findes

104. Negt: Soziologische Phantasie, op.cit. s.49

105. Negt: Erfahrung, Emanzipation und Organisation, I: Links, nr.68, Offenbach 1975, s.12

106. Negt: Öffentlichkeit, op.cit. s.286. Smlgn. også Negt: Massemedien, op.cit. s.25 og Negt: Rosa Luxemburg, op.cit.

forståes som universielle, biologiske konstanter, men derimod kun kan analyseres i deres respektive historiske prægnings- og realiseringsformer. Freud har f.eks. fremstillet variationsbredden i seksualdriftens tilfredsstillelsesmuligheder. Om en »menneskelig seksualitet i sig selv« hævet over historien kan der kun siges meget lidt. Det afgørende er under hvilke specifikke former seksualiteten realiseres i et bestemt samfund, og hvilke funktionsbestemmelser den får i den samfundsmæssige livssammenhæng. Hermed vendes problemstillingen om: Det drejer sig nu ikke længere om, hvordan man ved at knytte an til de »sande behov« kan overvinde det senkapitalistiske samfund, men derimod om at belyse muligheden for at vende de samfundsskabte behov mod samfundssystemet selv.

Vi skal give to eksempler herpå. 1) I den økonomiske krise sker der som resultat af reduktionen i revenyerne en indskrænkning af den hidtil sikrede behovstilfredstillelse; herved *kan* konfliktpotentialer blive sluppet løs. Det samfundsmæssige behov vender sig mod det samfund, der har produceret det. 2) Hvis tilkæmpede rettigheder trues, kan det også uden dybtgående økonomiske forandringer i sig selv resultere i politiske kriseforløb; forekommer der f.eks. en indskrænkning af forsamlings- og organiseringsretten, kan denne indskrænkning i den grad skride imod den eksisterende retsbevidsthed, at massernes protest udløses i en moralsk vrede, som truer den bestående samfundsstruktur.

Samfundsfrigørende processer forklares nu ikke længere ud fra konfrontationen mellem naturgivne og samfundsmæssige bestemmelser. Samfundsteorien behøver hermed heller ikke at falde tilbage på antropologiske kategorier. Dens konstituerende begreber er helt igennem af historisk karakter.

I overensstemmelse med sin antropologiske behovsopfattelse forsvaret Negt et projektvigt *sandhedsbegreb*: »I denne betydning er sandhed ikke mere, som den traditionelle definition lyder en 'adaequatio intellectus atque rei', dvs. den blotte overensstemmelse mellem genstand og begreb; men derimod noget, der først må frembringes, nemlig den utopiske dimension i genstanden, der endnu ikke er blevet til virkelighed, men som først må drives frem«. ¹⁰⁷

Med denne opfattelse følger Negt videnskabskonceptionen i den Kritiske Teori, Adorno og Marcuse. I sin programmatisk afhandling fra 1937 »Traditionelle und Kritische Theorie« ¹⁰⁸ reflekterer Horkheimer over opgaverne og metoderne for en samfundsteori, der vil undgå, at den inddrages under de herskendes interesser. Horkheimer karakteriserer den traditionelle teori metodolo-

107. Negt: Kritische Lektüre, op.cit. s.37f.

108. Horkheimer: Traditionelle und Kritische Theorie, Frankfurt

gisk som en deduktionslogisk teori, med perfektionering af naturbeherskelsen og øgning af den sociale og økonomiske reguleringssevne som målsætning. I den forstand er den traditionelle teori såvel i sin naturvidenskabelige som sin samfundsvidenskabelige form en reproduktion af det bestående. Det er det, den kritiske teori vender sig imod. Den erkender den samfundsmæssige historiske karakter af de foreliggende kendsgerninger og indeholder samtidig en vurdering af det bestående samfund, idet den har udgangspunkt i en ide om en fornuftig samfundsmæssig organisering af arbejdet, der samtidig udgør grundlaget for kritikken.

Den Kritiske tænkning forsøger »at komme reelt udover og ophæve den spænding og den modsætning, der er mellem individets målbevidsthed, spontanitet og fornuft og de for samfundet grundlæggende relationer i arbejdsprocessen. Den Kritiske tænkning rummer et *begreb om mennesket*, som forbliver modsigelsesfuldt så længe denne identitet ikke er tilvejebragt. Når en af fornuften bestemt handling hører mennesket til, er den givne samfundsmæssige praksis ... umenneskelig«. ¹⁰⁹

Af denne overvejelse hos Horkheimer følger a) den Kritiske Teoris grundlag, b) den hermed forbundne historieteori, c) Frankfurter Skolens metodiske fremgangsmåde og d) sandhedsbegrebet i den Kritiske Teori.

Horkheimer bygger de antropologiske elementer i sine bestemmelser på det menneskelige arbejdes karakter. Som bevidst naturtilegnelse er arbejdet altid planmæssigt: »Den menneskelige produktion indeholder altid noget planlagt«. ¹¹⁰ Derfor kan Horkheimer gå ud fra, at ideen om at et fornuftigt – dvs. et bevidst organiseret – samfund er immanent i det menneskelige arbejde. Efter sit således fastlagte indhold står arbejdets væsenkarakter derfor i modsætning til dets historisk bestemte og historisk begrænsede udformninger. »Denne forskel mellem menneskets og samfundets eksistens er et udtryk for den spaltethed, der hidtil har præget det samfundsmæssige livs historiske former. Samfundets eksistens har enten hvilet på direkte undertrykkelse eller været en blind resultant af modstridende kræfter, ihvertfald ikke et produkt af den bevidste spontanitet og og frie individualitet«. ¹¹¹

Individernes arbejdsrelaterede bevidste handlinger udgør hele historiens fornuft og rationale, og står i modsætning til den ufornuft og irrationalitet, som karakteriserer de planløse og klassemæssigt strukturerede relationer, der sættes af produktionsforholdene. I overensstemmelse hermed beskri-

109. Ibid s.30

110. Ibid s.22

111. Ibid

ver Horkheimer det borgerlige samfunds indre modsætning: »Menneskenes samvirke i samfundet er eksistensformen for deres fornuft, det er sådan de anvender deres kræfter og i handling viser deres væsen. Samtidig er de fremmedgjorte overfor denne proces og alle dens resultater; ligesom alle dens krigstilstande og hele dens fuldstændigt meningsløse elendighed fremstår for dem som en uforanderlig naturmagt og som en overmenneskelig skæbne«. ¹¹²

Den Kritiske Teoris mål er at ophæve denne immanente modsætning. Dens interesse er rettet mod en samfundstilstand, hvor der er et harmonisk forhold mellem menneskets væsen og de samfundsmæssige relationer, dvs. hvor samfund, natur og menneske er forsonede. Den Kritiske Teoris kategorier er ikke kun væsensbestemmelser, men indeholder samtidig en vurdering af det bestående. I opbygningen af sine begreber følger den Kritiske teori »den interesse i en fornuftig organisering af menneskenes liv, som den selv også har som opgave at belyse og legitimere. Thi for den drejer det sig ... om menneskene med alle deres muligheder«. ¹¹³

Horkheimer opfatter historien som en tingsliggørelsesproces, hvor det samfundsmæssige fremskridt ledsages af en tiltagende umenneskeliggørelse. Den samfundsmæssige udvikling fører ikke til virkeliggørelsen af »menneskets ide«, men til undertrykkelse af den ydre og den indre natur. Horkheimers filosofi tager således udgangspunkt i en forestilling om et fornuftbegavet individ. Endskønt Horkheimer enkelte steder udtaler sig mod antagelsen om en uforanderlig menneskelig natur ^{113a}, grunder strukturen i hans tankemodell sig alligevel på antropologien. Mennesket er således et produkt af samfundet, uden at dette svarer til mennesket, dvs. uden at det er fornuftigt. Sålænge de empirisk eksisterende produktionsforhold ikke svarer til samfundet forstået som en fornuftspræget organisering af de samfundsmæssige livsprocesser, vil der derfor være et misforhold mellem begrebet om mennesket og det historiske menneske. ^{113b}

Med kategorien 'objektiv fornuft', der opstår af spørgsmålet om bestemmelsen af det menneskelige og formen for dets realisering, har Horkheimer fundet en målestok, udfra hvilken den samfundsmæssige virkelighed kan kritiseres. Opgaven med at vurdere en tilstand ved hjælp af kategorier,

112. Ibid s.25

113. Ibid s.58

113a. Smlgn. Horkheimer: Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie, Frankfurt 1970

113b. Smlgn. Horkheimer: Zur Kritik der Instrumentellen Vernunft, Frankfurt a.M. 1974, s.177ff. Også her svarer den Kritiske teori til Ernst Blochs. Historiens gang eller »Verdens Odusse« sigter mod en slutilstand, i hvilken menneske og natur er forsonet. »Identitet mellem det til sig selv kommende menneske og den for ham lykkedes verden« (E. Bloch: Prinzip Hoffnung, op.cit. s.368) er intentionen i den historiske proces.

som relaterer sig til en endnu ikke virkeliggjort organisering af samfundet, fører ifølge Horkheimer nødvendigvis frem til relativismen: »Efter-som endemålet ikke mere fastlægges i fornuftens lys er det også umuligt at sige, hvorvidt et økonomisk eller politisk system – uanset hvor grusomt og despotisk det ellers måtte være – er mere eller mindre fornuftigt end et andet«,¹¹⁴

Sandheden er derfor således en utopisk kategori for Horkheimer.¹¹⁵ Den er ikke en fakta-sandhed, men derimod en sandhed i *modsatning* til de bestående samfundsmæssige forhold.

For det første overtager Negt, som vist, den Kritiske Teoris antropologiske struktur^{115a}, for det andet overtager han det heraf følgende specifikke sandhedsbegreb, der er baseret på ideen om en utopisk egentlig væren. Mens Horkheimer fremhæver det fornuftige og det planmæssige, lægger Negt – idet han tilslutter sig Marcuse – imidlertid hovedvægten på den driftsøkonomiske tilfredsstillelse af det individuelle krav om lykke. I sin replik »Philosophische und Kritische Theori« argumenterer Marcuse så at sige mod Horkheimer: »Ikke det at arbejdsprocessen er planmæssigt reguleret, men derimod hvilken interesse, der bestemmer denne regulering og om massernes frihed og lykke er indeholdt i denne interesse, er det afgørende. Ignoreringen af dette element fratager teorien noget væsentligt: den eliminerer ideen om *lykken* fra billedet af den befriede menneskehed, idet dette skal adskille sig fra alle tidligere versioner af menneskeheden«. ¹¹⁶

Allerede her viser vægten i Marcuses senere forskning sig. De antropologiske bestemmelser hos Marcuse går ikke som Horkheimers på mennesket som et fornuftsvæsen med evne til rationel indsigt;¹¹⁷ men derimod på menneskets stræben efter lykken: »At mennesket er et fornuftigt væsen, at dette væsen har brug for frihed, at *lykken* er det *største gode*, er alle almenheder, der netop

114. Horkheimer: Zur Kritik der instrumentellen Vernunft, op.cit. s.39

115. Det er på den måde den berømte sætning af Adorno skal forstås »Det hele er det usande«. (Minima Moralia, op.cit. s.57)

115a. På dette punkt konvergerer Bloch med den »Kritisk Teori«. Bloch udkrystaliserer »evne til at håbe« som den antropologisk set, grundlæggende egenskab hos mennesket. For Bloch er den utopiske forestillingsevne i sin kerne ikke manipulerbar; i sidste instans bærer den den progressive historiske proces i sig. (smlgn. Ernst Bloch: Das Princip, op.cit. s.224) Også her opnåes tilliden til det historiske fremskridt ved at gribe tilbage til antropologiske aksiomer.

116. Herbert Marcuse: Philosophie und Kritische Theorie, i: samme: Kultur und Gesellschaft, Bd.1, Frankfurt 1965, s.112.

117. Med denne karakteristik af det menneskelige væsen støtter Horkheimer sig til Kant, hvis filosofi har haft central betydning for Horkheimers værk. Filosofi er for Kant videnskaben om den størst mulige anvendelse af fornuften, og mennesket er bestemt som et fornuftsbevaget væsen.

i kraft af deres almenhed har en fremadstræbende kraft«. ¹¹⁸ Er Horkheimers forestilling om mennesket således rettet mod de fornuftsprægede artskræfter, er Marcuses rettet mod menneskenes sanselige og libidøse potentiale. Den forvrængede sanselighed stilles op overfor den sunde umanipulerede behovsstruktur. »Hvad derimod angår allerede væsentlige behov, der er klædt i religiøse symboler, som f.eks. kærlighed, troskab, utillid, så får disse først deres sandhedsindhold, når de menneskelige sansers fulde rigdom er blevet udviklet«. ¹¹⁹

Konstruktionen af det her fremstillede sandhedsbegreb følger af grundstrukturen i den Kritiske Teori, som Negt fuldt og helt står i gæld til. Udviklingen af en samfundsteori, som tillige skal være en samfunds-kritik, synes for Horkheimer kun mulig gennem udvikling af et kriterium med hvilket virkeligheden kan vurderes. Denne målestok er det specifikt definerede menneskevæsen. Kritik muliggøres ved at gribe tilbage til antropologien, og kritikens resultat er den utopiske målforestilling, der bygger på antropologi.

Den Kritiske Teoris kritikform er således baseret på konfrontationen mellem virkelighed og menneskebillede og er derfor moraliserende. Det er derfor kun konsekvent, når Negt vil integrere den utopiske dimension – dvs. protestens og moralens nivo – i den videnskabelige socialisme, og når Horkheimer misforstår intentionen i Kritikken af den Politisk Økonomi: »De marxiske kategorier, klasse, udbytning, merværdi, profit, forarmelse og sammenbrud er momenter af et begrebsligt hele, hvis mening ikke skal søges i reproduktionen af det nuværende samfund, men i dettes forandring til det rigtige«. ¹²⁰

Til forskel fra Frankfurterskolens videnskabsteori betragter vi den videnskabelige analyses opgave som den at rekonstruere en given samfundsformations objektive struktur & funktionssammenhænge på grundlag af detaljeret empirisk forskning.

Analysen af de samfundsmæssigt dominerende strukturelle lovmæssigheder er fuldt ud mulig uden at måtte ty til moralske domme og antropologisk funderede værdinormer, såvel når det gælder at forklare et samfundssystems historiske udgangsbetingelser, strukturelle opkomst og historisk varierende gennemsættelsesformer, som at fremstille de forskellige historiske udviklingsmuligheder, der giver sig af de til enhver tid dominerende strukturers indholdsmæssige bestemmelser. På nivoet for teoriopbygning må der skelnes skarpt mellem videnskabelig analyse og enhver form for moralske vurderinger,

118. Marcuse: Philosophie, op.cit. s.121

119. Negt: Worin Christen und Marxisten gemeinsame Aufgaben finden können, i: Samme: Keine Demokratie, op.cit. s.282

120. Horkheimer: Kritische Theorie, op.cit. s.37

selvom sådanne naturligvis på det praktisk politiske plan helt igennem er af verdenshistorisk betydning.¹²¹

En rigtig skitsering af de mulige udviklingstendenser orienterer sig ikke mod den naturvidenskabelige teoritype, hvis anvendelse indenfor samfundsvidenskaberne let fører til næsten monokausale og deterministiske konceptioner, men insisterer på hele spektret af åbne muligheder i en given historisk konstellation. Hermed kritiseres samtidig de videnskabelige tankeformer, som retter sig mod at konstruere subjektive utopier for siden at holde disse op imod den samfundsmæssige virkelighed.

*Oversættelse: Peder Lærke Nielsen
Fritz von Nordheim Nielsen*

121. Marx' brud med Feuerbach er et forsøg på nykonstituering af en kritisk samfundsteori, som vil hente sin kritik fra fremstillingen af undersøgelsesgenstandens – dvs. det borgerlige samfunds- immanente modsætninger. Gennem analysen af kapitalens bevægelseslove vil Marx samtidig udsandre den kapitalistiske produktionsmådes skranke. Herved kommer han til det resultat, at grænserne for den eksisterende samfundsformation ikke skal findes i kapitalens forening af menneskets sande væsen, men derimod i kapitalen selv: Den *egentlige skranke* for den kapitalistiske produktionsmåde er *kapitalen selv*, nemlig dette: at kapitalen og dens selvforøgelse af sin værdi fremtræder som udgangspunkt og slutpunkt, som motiv og formål, at produktionen kun er produktion for *kapitalen* og at produktionsmidlerne ikke omvendt er blotte midler til en stadig videre udbygget udformning af livsproessen for producenterne *samfund*«. (Marx: Kapitalen 3.bog 2. s.329). I sine teoretiske analyser tenderer Marx dog til at opfatte det borgerlige samfunds historiske udvikling som dets egen selvopløsning af sig selv. Han kan derfor ignorere den systematiske betydning af udviklingen af en systemoverskridende bevidsthed. Dette bliver tydeligt, når Marx i »det Kommunistiske Manifest« betegner proletariatet som »Kirkegårdsgraver« (dvs. den der graver det borgerlige samfunds grav/osv. bem.). Det borgerlige samfund synes at være plaget af en uhelbredelig sygdom, som ingen læge kan få bugt med. Kapitalforholdet falder i sidste instans ikke pga. proletariatet, men pga. det selv. Kirkegårdsgraveren producerer jo i almindelighed ingen lig, han jordfæster dem blot. Ligesom den kapitalistiske samfundsformations undergang logisk kan forudsiges ud fra loven om profitratens tendensielle fald, således kan også dannelsen af en socialistisk bevidsthed slutte ud af afmystificeringen af kapitalfetschen. Af åbenbaringen af de virkelige forhold i det kapitalistiske samfund, vil deres ophævelse også nødvendigvis følge. Denne endimensionale og monokausale model muliggør efter vores opfattelse ingen adækvat begribelse af realhistoriske emancipationsprocesser.

I tidskriftet Kurasje har tidligere været bragt følgende artikler om subjektivitet og klassebevidsthed:

Sigurd Jensen: Politisk uddannelse: dens samfundsmæssige betingelser og dens muligheder og grænser for en politisering af arbejderbevidstheden. i Kurasje nr. 9.

Kjeld Schmidt: Den moderne storindustri og arbejderbevægelsens krise. i Kurasje nr. 9.

Michael Vester: Solidarisering som historisk mulighed i Kurasje nr. 9.

Peter Brückner og Barbara Sichtermann: Klassebevidsthed og konjunkturcyklus?. i Kurasje nr. 12.

Susanne Possing: Kapitalbevægelse – og klassebevægelse? i Kurasje nr. 14.

Nils Bredsdorff, Jens Brinch og Leif Hansen: Arbejderklassen og kapitalismen – om reformismens udviklingsbetingelser og om kapitalismeforståelse og politikformulering i arbejderklassen i Kurasje nr. 21.

Kursbuch

Kursbuch 55 Sekten

192 Seiten, DM 8 (6)

Wißt ihr noch, fast zehn Jahre ist's her: »Reinheit geht vor Einheit!« Ein schöner Spruch. Dann brachen die Reinheiten nur so über uns herein. Heute schütteln wir fleißig die Köpfe über K-Gruppen, Jugendsekten, Psycho-Logen usf. Und sind als Kopfschüttler auch nur wieder – eine Sekte.

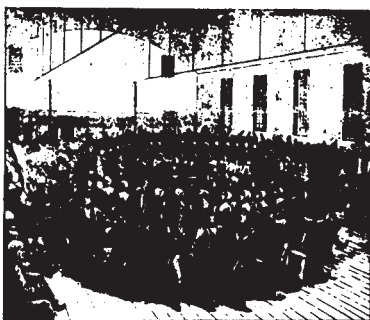
Aus dem Inhalt: M. L. Moeller, Zwei Personen – eine Sekte / K. M. Michel, Jeder für sich / P. Brückner, Die Mehrheit als Sekte oder: ein Alptraum / J. Bopp, Der linke Psychodrom / F. Semmelroth, Wozu diese dummen Fragen Genossen? / M.-S. Honig, Verheißungen / G. Wartenberg, Die Gurus der demonstrativen Lebensstil-Suche / J. Huber, Astral-Marx / J. Favret-Saada, Wie man Mitglied einer »Schule« wird / K. Zeisinger, Im Club

Kursbuch 56 Unser Rechts-Staat

192 Seiten, DM 8 (6)
(erscheint Juni '79)

Kursbuch 56 will diesen Rechtsstaat nicht »ableiten«, sondern fragen, wie er funktioniert (oder dies nicht tut), wie er sich fortzeugt oder sich aufrührt, was er einem gewährt, der ihn zu nehmen weiß, was ein anderer zu gewärtigen hat, der ihm anheimfällt.

Thematische Schwerpunkte: Die freiheitlich demokratische Grundordnung als Superlegalität / Arbeitsrecht. Der Betrieb als rechtsfreier Raum / Strafrecht und Rechtsstaat / Wie entsteht die in der Gesetzesauslegung die »herrschende Meinung«? / Gibt es eine objektive Rechtsprechung? / Plädoyer für die bürgerlichen Freiheiten / Datenschutz / Miet- und Ausländerrecht / »Taktik« als »Verrat«? Die Linken auf dem Langen Marsch.

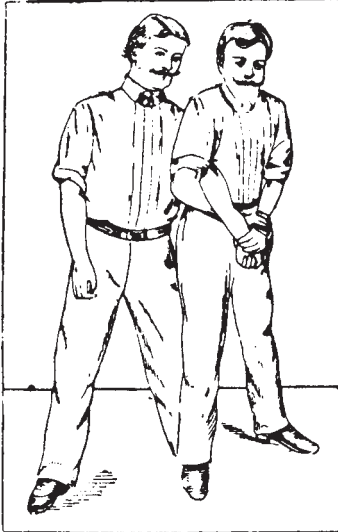

Fig. 9. Komm mit.

Lieferbare Kursbücher:

- 21: Kapitalismus in der Bundesrepublik
- 24: Schule Schulung Unterricht
- 26: Klassenkämpfe in Italien
- 28: Das Elend mit der Psyche: Psychiatrie
- 29: Das Elend mit der Psyche: Psychoanalyse
- 30: Der Sozialismus als Staatsmacht
- 31: Staatsgewalt und Reformismus
- 32: Folter in der Bundesrepublik
- 33: Ökologie und Politik
- 34: Kinder
- 35: Verkehrsformen I
- 36: Geld
- 37: Verkehrsformen II
- 38: Lohnarbeit
- 40: Beruf: Langer oder kurzer Marsch
- 41: Alltag
- 42: Unsere Bourgeoisie
- 43: Arbeitsorganisation -
Ende des Taylorismus?
- 44: Unsere Unterwelt
- 45: Wir Kleinbürger
- 46: Volksfront für Europa?
- 47: Frauen
- 48: Zehn Jahre danach
- 49: Sinnlichkeiten
- 50: Bürgerinitiativen / Bürgerprotest
- 51: Leben gegen Gewalt
- 52: Utopien I: Zweifel an der Zukunft
- 53: Utopien II: Lust an der Zukunft
- 54: Jugend

Prokla

34: Ökologie und Marxismus

160 Seiten · DM 9 (8)

M. Massarrat, Ausbau der Kernenergie / M. Migge, Umweltschutz und gesellschaftliche Interessen / Glaebner, Köppl, Die alltägliche Gesundheitszerstörung / G. Armanaki, Das Verhältnis von Mensch, Natur und Gesellschaft / P. Dudek, Naturwiss. Denkformen und ökon. Struktur / O. Negt: Lelio Bassos Konzeption der revolutionären Transformation

35: Arbeitslosigkeit, Gewerkschaften und Alternativen der Wirtschaftspolitik, Stalinismus und Industrialisierung

ca. 192 Seiten, ca DM 9 (8) (erscheint Juni '79)

Die Prokla erscheint 4 x im Jahr und kostet
als Einzelheft DM 9, im Abonnement DM 8 plus Porto.

KURASJE

Lager for tidsskriftet pr. 1.4.1979:

Løssalgspriser:

Nr. 1	udsolgt
Nr. 2/3	udsolgt
Nr. 4	20,- kr.
Nr. 5/6	udsolgt
Nr. 7	udsolgt*
Nr. 8	12,- kr.
Nr. 9	udsolgt
Nr. 10	20,- kr.
Nr. 11	udsolgt
Nr. 12	udsolgt
Nr. 13	30,- kr.
Nr. 14	30,- kr.
Nr. 15/16	30,- kr.*
Nr. 17	35,- kr.
Nr. 18	45,- kr.
Nr. 19/20	55,- kr.
Nr. 21	50,- kr.
Nr. 22	50,- kr.

Bestilling sker ved indbetaling af ét af disse beløb.

Anfør på giroalonen, hvad indbetalingen dækker.

Kurasjes gironummer er: 7 16 60 44

NB. Tidligere abonnementsrækker kan ikke bestilles til gammel abonnementspris. Nuværende abonnementspriser kan ses på forsiden

* De vigtigste artikler er optrykt i antologien STATEN I DET KAPITALISTISKE SAMFUND, KURASJE 1979.

Det næste nummer af KURASJE som kommer i marts 1980 er et temanummer med arbejdstitlen:

TIL KRITIKKEN AF DET DAGLIGE LIV

Med dette nummer vil vi prøve at starte en diskussion af årsagerne til og betydningen af de ændringer i lønarbejdernes reproduktionsbetingelser som har fundet sted i og med den kapitalistiske udvikling gennem 60- og 70erne. Det drejer sig om forhold som fremkomsten af en omfattende arbejdskraftreproducerende statslig sektor med mange beskæftigede lønarbejdere, om det dobbelte lønarbejde i familierne, om lige løn mellem kønnene, om massearbejdsløshed, og om ændringer i de kamp- og organisationsformer der formidler disse ændringer, om forholdet mellem fagforeninger, politiske partier og sociale bevægelser. Den centrale problemstilling i nummeret er sammenhængen mellem dagliglivets former og »reformismen« i arbejderklassen.

Desuden beskæftiger vi os med hvorfor og hvordan vi som marxister teoretisk kan begrænsiggøre og kritisere disse forhold .